

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZADIK ÉVFOLYAM

ELSŐ FÜZET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910

TARTALOM.

	Lap
Faludi Ferencz élete. <i>Gyárfás Tihamér</i> (Első közlemény.)	1
Kazinczy Ferencz epistolái. <i>Czeizel János</i>	16
Kemény Zsigmond és a történeti hűség. <i>Loósz István</i> (Első közlemény.)	50

Adattár :

Br. Jósika Miklós jegyzőkönyve. <i>Viski Károly dr.</i>	64
Kazinczy Ferencz két ismeretlen levele. <i>Gulyás Károly</i>	97
Alvinczy Péter életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	102
A debreczeni városi tanácsülések jegyzőkönyvéből kiírt adalékok Melius Péter életéhez. <i>Csűrös Ferencz</i>	106
A Pelbárt névről. <i>Szigetváry Iván</i>	111
Corneille a magyar irodalomban. <i>Karl Lajos</i>	112
Vadnay Károly levele Szalóczy Bertalanhoz. (Vereskövi.) <i>Lévay József</i>	115
Két újabb változat. A »volt tót kurucz dalá«-hoz. <i>Rexa Dezső</i>	118

Könyvismertetés :

- I. *Dr. Ph. August Becker*: Grundriss der altfranzösischen Literatur. I. Teil: Älteste Denkmäler. Nationale Heldendichtung. Heidelberg. *Carl Winter's Universitätsbuchhandlung*, 1907, 3·6 M. *dr. Elek Oszkár* 121
- II. Az első lőcsei kalendárium az 1626-odik évre. — Bevezetővel és megvilágosító jegyzetekkel közli: *dr. Hajnóczi R. József*. — A közlő kiadása. — Lőcsén 1909. Készült *Reiss József*. T. könyvnyomó intézetében. — 8°. X + 80 l. — Ára ? *R. D.* 124

Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrant Árpád</i>	127
---	-----

Az Irodalomtörténeti Közlemények a Magyar Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása : *Halas*.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK



SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA

*

HUSZADIK ÉVFOLYAM

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1910

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetek Könyvtára

Lelt. napló: VI/6 Lsz.: 50

----- csoport: ----- szám.



TARTALOM.

	Lap
X Faludi Ferencz élete. <i>Gyárfás Tihamér</i>	1, 129, 398
Kazinczy Ferencz epistolái. <i>Czeizel János</i>	16
Kemény Zsigmond és a történeti hűség. <i>Loósz István</i>	50, 171
Dante első magyar fordítói. — Császár Ferencz, Bálinth Gyula. <i>Kaposi József</i>	142
Szokolyai István. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	188
Katona József Bánk bánja. <i>Dr. Harmos Sándor</i>	257
X Adalékok a magyar színmű történetéhez. <i>Dr. Bittenbinder Miklós</i>	293
Sylvester János latin versei. <i>Hegedűs István</i>	385
Szokolyai István. <i>Harsányi István</i>	428

ADATTÁR.

Br. Jósika Miklós jegyzőkönyve. <i>Dr. Viski Károly</i>	64
Kazinczy Ferencz két ismeretlen levele. <i>Gulyás Károly</i>	97
Alvinczy Péter életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	102
A debreczeni városi tanácsülések jegyzőkönyvéből kiírt adalékok Melius Péter életéhez. <i>Csűrös Ferencz</i>	106
A Pelbárt névről. <i>Szigetvári Iván</i>	111
X Corneille a magyar irodalomban. <i>Karl Lajos</i>	112
Vadnay Károly levele Szalóczi Bertalanhoz. (Vereskövi.) <i>Lévay József</i>	115
Két újabb változat »A volt tót kurucz dalá«-hoz. <i>Rexa Dezső</i>	118
Báró Balassa Bálint egy pöre. I.	193
Velichinus István életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	197
Néhai Nemzetes Keczer Menyhárt Úr tette [teteme] felet 1683 die 8 martý. <i>Gragger Róbert</i>	207
Benkő József, gróf Széchenyi Ferencz, gróf Festetich György, Aranka György levelei gróf Teleki Sámuelhez. <i>Gulyás Károly</i>	214
Kisfaludy Sándor két levele az insurrectióból. <i>Dr. Lampérth Géza</i>	223
A Szemere-tár Bajza-levelei. R.	226, 364
A magyar Rousseau-irodalom. <i>Dr. Rácz Lajos</i>	243
Czeglédi István életéhez. <i>Kemény Lajos</i>	319
Halotti búcsúztató versek Tisza László felett 1771-ből	324
Adatok Rozsnyai Dávid életéhez. <i>Dr. Bittenbinder Miklós</i>	338
Magyar írók levelei gróf Zay Károlyhoz. <i>Gragger Róbert</i>	349
X Holberg »Erasmus Montanus«-a. <i>Dr. Bittenbinder Miklós</i>	432
Berzsenyi Dániel felett mondott búcsúztató versek. <i>Payr Sándor</i>	468
Egykorú epitaphiumok Balassa Bálintra és Ferenczre. <i>Gragger Róbert</i>	475

	Lap
Kemény-levelek a Nemzeti Múzeumban. <i>Pais Dezső</i>	480
Arany János levele Hunfalvy Pálhoz. <i>Pais Dezső</i>	482
Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez. <i>Dr. Kristóf György</i>	483
A sírrablás meséje. <i>Kropf Lajos</i>	488
Lantosok emlékezete. <i>Kemény Lajos</i>	488

KÖNYVISMERTETÉS.

Ph. August Becker: Grundriss der altfranzösischen Literatur. I. Teil: Älteste Denkmäler. Nationale Heldendichtung. Heidelberg. 1907. <i>Dr. Elek Oszkár</i>	121
Hajnóczi R. József: Az első lőcsei kalendarium az 1626-dik évre. Bevezetővel és megvilágosító jegyzetekkel közli —. A közlő kiadása. Lőcsén, 1909. <i>R. D.</i>	124
Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. König György: Alfred de Musset. (A Kisfaludy-Társaság »Költők és Írók« cz. életrajzgyűjteményében.) Budapest, 1910. <i>N.</i>	247
Pintér Jenő: Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez. Jászberény, 1909. <i>Dr. Gálos Rezső</i>	249
Lauvrière, É.: Alfred de Vigny. Sa vie et son oeuvre. Paris, Armand Colin, 1909. <i>Karl Lajos</i>	250
Palágyi Menyhért Petőfiről. <i>Dr. Nagy József</i>	378
Császár Elemér: Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. Győr, 1909. <i>G. R.</i>	489
Haraszi Károly: Bajza és Toldy levelezésének irodalomtörtéreti jelentősége. Budapest, 1909. <i>Szücsi József</i>	490
Kelecsényi János: Henszlmann Imre aestheticája. Budapest, 1910. <i>Dr. Ditt-rich Vilmos</i>	491

VEGYESEK.

Katona Lajos nekrológja	380
Irodalomtörténeti repertorium. <i>Hellebrandt Árpád</i>	127, 254, 382, 494

I. TARTALOMMUTATÓ.

A) A szerzők betűrendes sora szerint.

	Lap		Lap
<i>Dr. Bittenbinder Miklós.</i> Adalékok a magyar színmű történetéhez	293	<i>G. R. Császár Elemér.</i> Az utolsó nemesi felkelés a magyar irodalomban. Győr, 1909.	489
<i>Dr. Bittenbinder Miklós.</i> Adatok Rozsnyai Dávid életéhez	338	<i>Gulyás Károly.</i> Kazinczy Ferencz két ismeretlen levele	97
<i>Dr. Bittenbinder Miklós.</i> Holberg »Erasmus Montanus«-a	432	<i>Gulyás Károly.</i> Benkő József, gr. Széchenyi Ferencz, gr. Festetich György, Aranka György levelei gr. Teleki Sámuelhez	214
<i>Csűrös Ferencz.</i> A debreczeni városi tanácsülések jegyzőkönyvéből kiírt adalékok Melius Péter életéhez	106	<i>Gyárfás Tihamér.</i> Faludi Ferencz élete. Első közl. 1. — Második közl. 129. — Harmadik és befejező közl.	398
<i>Czeizel János.</i> Kazinczy Ferencz epistolái	16	<i>Halotti búcsúztató versek</i> Tisza László felett 1771-ből	124
<i>Dr. Diltzsch Vilmos.</i> Kelecsényi János: Henszlmann Imre aesthetikája. Budapest, 1910.	491	<i>Dr. Harmos Sándor.</i> Katona József Bánk bánja	257
<i>Dr. Elek Oszkár.</i> Ph. August Becker: Grundriss der altfranzösischen Literatur. I. Teil. Älteste Denkmäler. Nationale Helden-dichtung. Heidelberg, 1907. ...	121	<i>Harsányi István.</i> Szokolyai István 428	
<i>Dr. Gálos Rezső.</i> Szokolyai István	188	<i>Hegedűs István.</i> Sylvester János latin versei	3 5
<i>Dr. Gálos Rezső.</i> Pintér Jenő: Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez. Jászberény, 1907.	249	<i>Dr. Hellebrandt Árpád.</i> Irodalom történeti repertorium. Első közl. 127. — Második közl. 254. — Harmadik közl. 382. — Negyedik közl.	494
<i>Gragger Róbert.</i> Néhai Nemzetes Keczer Menyhárt úr. tette [teme] felet 1683 die 8 martý ...	207	<i>I. Báró Balassa Bálint</i> egy pöre ...	193
<i>Gragger Róbert.</i> Magyar írók levelei gróf Zay Károlyhoz	349	<i>Kaposi József.</i> Dante első magyar fordítói. — Császár Ferencz, Bálinth Gyula	142
<i>Gragger Róbert.</i> Egykorú epitaphiumok Balassa Bálintra és Ferenczre	475	<i>Karl Lajos.</i> Corneille a magyar irodalomban	112
		<i>Karl Lajos.</i> Lauvrière, E.: Alfred de Vigny. Sa vie et son oeuvre, Paris, Armand Colin 1909. ...	250

	Lap		Lap
Katona Lajos nekrológia	380	rajzgyűjteményében.) Budapest, 1910.	247
Kemény Lajos. Alvinczy Péter életéhez	102	Payr Sándor. Berzsenyi Dániel föltött mondott búcsúztató versek	468
Kemény Lajos. Velichinus István életéhez	193	Pais Dezső. Kemény-levelek a Nemzeti Muzeumban	480
Kemény Lajos. Czeglédi István életéhez	319	Pais Dezső. Arany János levele Hunfalvy Pálhoz	482
Kemény Lajos. Lantosok emlékezete	488	Dr. Rácz Lajos. A magyar Rousseau-irodalom	243
Dr. Kristóf György. Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez	483	Rexa Dezső. Két újabb változat »A volt tót kurucz dalá«-hoz	118
Kropf Lajos. A sírrablás meséje	488	R. D. Hajnóczi R. József: Az első löcsei kalendárium az 1626-ik évre. Bevezetővel és megvilágosító jegyzetekkel közli —. A közlő kiadása. Lőcsén, 1909.	124
Dr. Lampérth Géza. Kisfaludy Sándor két levele az insurrecitóból	223	R. A Szemere-tár Bajza-levelei. Első közl. 226. — Második és befej. közl.	364
Lévay József. Vadnay Károly levele Szalóczi Bertalanhoz. (Vereskövi)	115	Szigetvári Iván. A Pelbárt-névről	111
Loósz István. Kemény Zsigmond és a történeti hűség. Első közl. 50. — Második és befej. közl.	171	Szücsi József. Haraszi Károly: Bajza és Toldy levelezésének irodalomtörténeti jelentősége ...	490
Dr. Nagy József. Palágyi Menyhért Petőfiről	378	Dr. Visky Károly. Br. Jósika Miklós jegyzőkönyve	64
N. Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. — König György: Alfred de Musset. (A Kisfaludy-Társaság »Költők és Írók« cz. élet-			

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

Dr. Elek Oszkár. Ph. August Becker: Grundriss der altfranzösischen Literatur. I. Teil. Älteste Denkmäler. Nationale Heldendichtung. Heidelberg, 1907.	121	Dr. Bittenbinder Miklós. Holberg »Erasmus Montanus«-a	432
Dr. Gábor Rezső. Pintér Jenő: Jegyzetek a régi magyar irodalom történetéhez. Jászberény, 1909.	249	Csűrös Ferencz. A debreczeni városi tanácsulések jegyzőkönyvéből kiirt adalékok Melius Péter életéhez	106
Kropf Lajos. A sírrablás meséje	488	Dr. Gábor Rezső. Szokolyai István	188
Szigetvári Iván. A Pelbárt-névről	111	Gragger Róbert. Néhaj Nemzetes Keczer Menyhárt úr. tette [tette] felet 1683 die 8 martý ...	207
		Gragger Róbert. Egykorú epitaphiumok Balassa Bálintra és Ferenczre	475
		Gyárfás Tihamér Faludi Ferencz élete. Első közl. 1. — Második közl. 129. — Harmadik és befej. közl.	398

II. Újkor.

Dr. Bittenbinder Miklós. Adalékok a magyar színmű történetéhez	293		
Dr. Bittenbinder Miklós. Adatok Rozsnyai Dávid életéhez	338		

	Lap
Halotti búcsúztató versek Tisza László fölött 1771-ből	124
Harsányi István. Szokolyai István	428
Hegedűs István. Sylvester János latin versei	385
I. Báró Balassa Bálint egy pöre ...	193
Kemény Lajos. Alvinczy Péter életéhez	102
Kemény Lajos. Velichinus István életéhez	193
Kemény Lajos. Czeglédi István életéhez	319
Kemény Lajos. Lantosok emlékezete	488
Rexa Dezső. Két újabb változat »A volt tót kurucz dalá«-hoz ...	118
R. D. Hajnóczy R. József: Az első löcsei kalendárium az 1326-ik évre. Bevezetővel és megvilágítási jegyzetekkel közli —. A közlő kiadása. Lőcsén 1909.	124

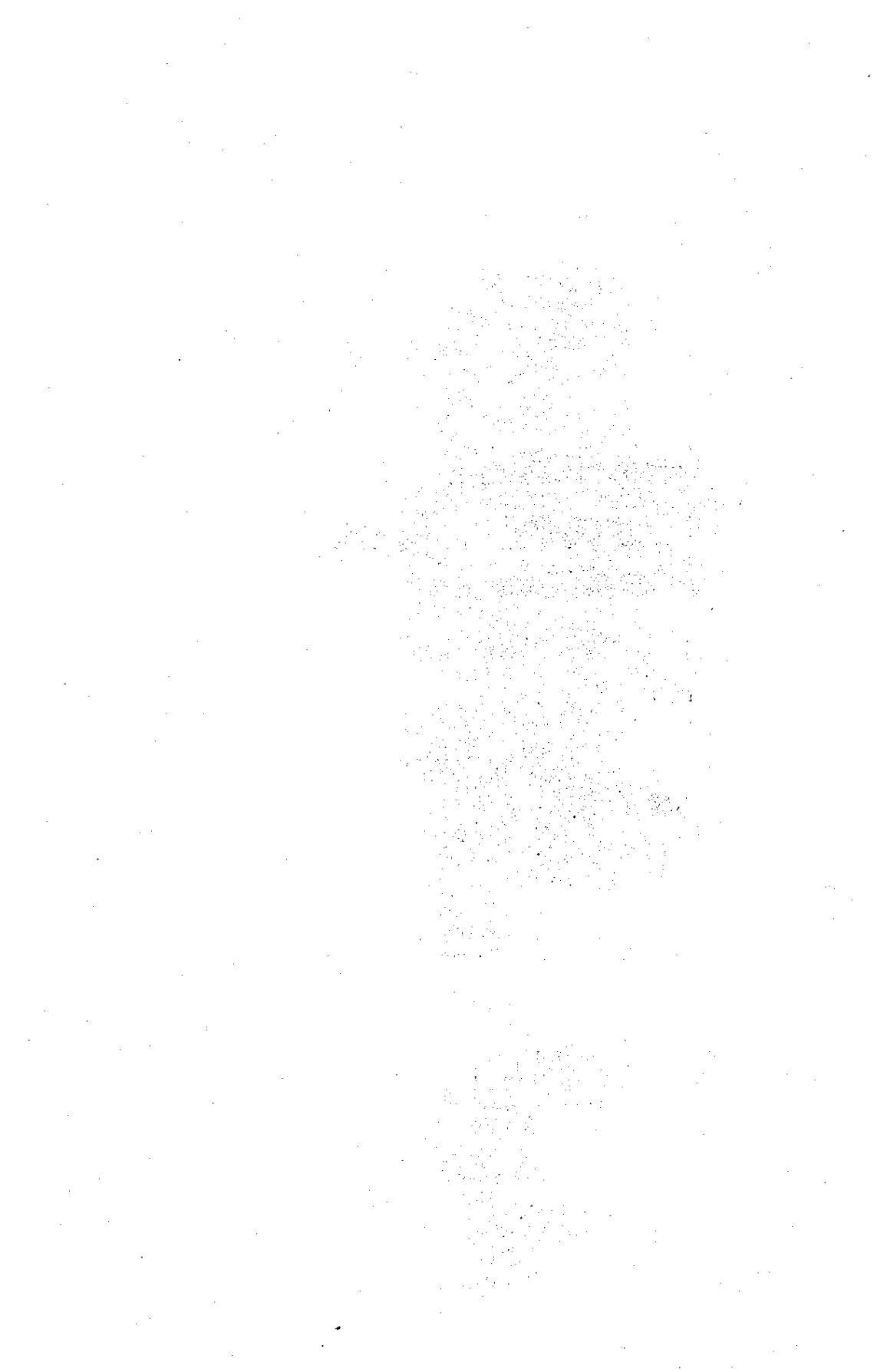
III. Legújabb kor.

Czeizel János. Kazinczy Ferencz epistolái	16
Dr. Diltrich Vilmos. Kelecsényi János: Henszlmann Imre aesthetikája. Budapest, 1910.	491
Gragger Róbert. Magyar írók levelei gróf Zay Károlyhoz	349
G. R. Császár Elemér: Az utolsó nemzeti felkelés a magyar irodalomban. Győr, 1909.	489
Gulyás Károly. Kazinczy két ismeretlen levele	97
Gulyás Károly. Benkő József, gr. Széchenyi Ferencz, gr. Festetich György, Aranka György levelei gr. Teleki Sámue'hez	214
Dr. Harmos Sándor. Katona József Bánk bánja	257
Kaposi József. Dante első magyar fordítói. Császár Ferencz, Bálinth Gyula	142
Karl Lajos. Corneille a magyar irodalomban	112

	Lap
Karl Lajos. Louvrière, E.: Alfred de Vigny. Sa vie et son oeuvre. Paris. Armand Colin 1909	250
Katona Lajos nekrológja	380
Dr. Kristóf György. Adalékok Döbrentei szerkesztői tevékenységéhez	483
Dr. Lampérth Géza. Kisfaludy Sándor két levele az insurrectióból	223
Lévai József. Vadnai Károly levele Szalóczi Bertalanhoz. (Vereskövi)	115
Loósz István. Kemény Zsigmond és a történeti hűség. Első közl. 50. — Második és befej. közl. 171	
Dr. Nagy József. Palágyi Menyhért Petőfiről	378
N. Várdai Béla: Mikszáth Kálmán. — König György: Alfred de Musset. (A Kisfaludy-Társaság »Költők és Írók« cz. életrajzgyűjteményében.) Budapest, 1910.	247
Payr Sándor. Berzsenyi Dániel fölött mondott búcsúztató versek	468
Pais Dezső. Kemény-levelek a Nemzeti Muzeumban	480
Pais Dezső. Arany János levele Hunfalvy Pálhoz	482
Dr. Rácz Lajos. A magyar Rousseau-irodalom	243
R. A. Szemere-tár Bajza levelei. Első közl. 226. — Második és befej. közl.	364
Szücsi József. Haraszti Károly: Bajza és Toldy levelezésének irodalomtörténeti jelentősége ...	490
Dr. Visky Károly. Br. Jósika jegyzőkönyve	64

Vegyesek.

Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium. Első közl. 127. — Második közl. 254. — Harmadik közl. 382. — Negyedik közl.	494
---	-----



II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap
Absolon Dániel	213	Bálinth Gyula	163—170
Ágai Adolf	166	Baló József dr.	246
Alexander Bernát	114	Balogh Ádám, béri, Kőszegen	135
Alfieri Victor	144	Balogh Pál, Almási 142; — Sámuel	374
Almási István kassai bíró 106; Balogh Pál l. <i>Balogh</i> ; — Pál		Balzo , Carlo del —	144
89; — Péter	323	Bánffy Zsigmond	345
Alvinczy Mihályné 205; — Péter		Bánk bán	257—292
102—106		Bárány »Rostá«-ja	290
Amade Ferencz br. 299; — József		Baranyi Gábor, Mitskei 335; —	
br. 299; — László br.	399	Miklós	336
Anderkó -család	190	Bartsai János	70
Andrássy György gróf	229	Batthyány grófok sárvári uradalma 2, 3	
Antal Géza	429	Batthyány (II.) Ádám 3, 15; — neje,	
Apafi Mihály (I.) 338, 339, 347; —		Strattman Eleonora grófnő 3, 5;	
(II.)	338, 348	— Ferencz 129; — genealogiája	
Aranka György levele gróf Teleki		131—234; — Ignác gr. 100;	
Sámuelhez	221	— Imre 6, 137; — Károly hor-	
Arany János 165, 283, 284; —		vát bán 3; — Lajos nádor 3,	
»Hamis tanú«-ja 392, 393;		408; — gr. miniszterelnök	359
— levele Hunfalvy Pálhoz 482—483		Bayer József	294, 307, 318
Aristoteles Poetikája	492	Beccaria magyarul	144
Aurora -pör	236	Becker Fülöp Ágost 121—123;	
		Rousseau-tanulmánya	244
Babo , Joseph Marius »Otto von		Belga nyelv	192
Wittelsbach« cz. tragédiája 259, 263		Békésy István	205
Bacsányi János Faludiról	129, 425	Belgrád visszafoglalásának (1717)	
Bajza -levelek a Szemere-tárban		örömmünnepe	138
226—243, 364—372		Benkő József 98, 188, 189, 192,	
— és Toldy levelezésének irodalom-		428; — levelei gr. Teleki	
történeti jelentősége	490	Sámuelhez	214—218
Balás István, Sipeki	230	Berzsenyi Dániel 19, 36, 30, 40,	
Balaskó Zsuzsánna	5	43, 233; — felett mondott	
Balassa Balint pöre 193—197; —		búcsuztató versek	468—475
Epitaphiumok Balassa Bálintra és		Berzentzei Miklós	67
Ferenczre 475—480; — János		Berzeviczi Judith	104
476; — Menyhért	476	Bethlen Farkas Historiája 181,	
		186; — Gáborné, Károlyi Zsu-	

	Lap		Lap
zsánna 199; — Gergely 341;		Csaplár Benedek	425
— János 191; — Kata könyv-		Csaplovics János, »Gemälde von	
tára 190; — Lajos gróf neje	222	Ungarn«	238
Biás István, ifj.	338	— levele gróf Zay Károlyhoz	362, 363
Biner Hilarius Ernestus	320	Csaplovics-könyvtár	118
Birtha József	428	Császár Elemér 489; — Ferencz	
Bittenbinder Miklós dr. 318, 468,	348		142—162
Blandrata György	108	Csengery Antal	481
Boccacio Császár fordításában	147, 488	Cseőttörtök Mihály	205
Bocskai György 108, 109, Miklós	105	Cserey Farkas	32
Bod Péter 188; — Faludiról 1;		Cséry Péter	262
— »Scriptorum Historiae Hun-		Csiky Gergely	262, 263
garicae Notitia« cz. kézirat	214, 216	Csokonai	244
Bogdánfy Ödön Rousseau-fordítá-		Csorba (Chyorba) László	107
sai	244	Csürös Ferencz	111
Boida András, községi tanár	137	Czeglédi István 213; — életéhez	
Bon (Ferencz) Ágost	144	adatok	319—324
Bonfini	257, 262	Czeizel János	49
Bornemisza Antal 230; — János		Czirjék János 47; — Mihály	47
105, 106; — Jánosné, Csáky			
Katalin 67; — László	70	Dallos József dr.	426
Bourbon Károly Lajos spanyol		Dankó József	386, 387, 388
infans és luccai herczeg	162	Dante első magyar fordítói	142—170
Brewer löcsei nyomdája	125	Dante da Majano, Dante da —	151
Browning O. Rousseauról	246	Darholcz Kristóf	476
Brutus János Mihály	51	Darvas Ferencz	489
Budai Ézsaiás 258; — Ferencz		Darrel Vilmos l. Dorel József	
	258, 259	David Ferencz	108
Carrière Rousseau-tanulmányának		Deák Antal 229; — Ferencz	481, 482
magyar fordítása	244	Deáky Zsigmond	153, 162
Cavalcanti, Quido	151	Debel Lajos jezsuita bécsi tanár	400
Chereodi János	193	Debreczeni Mihály bíró	206
Chernel György	319	Dessewffy József gróf 28, 30,	
Choller Ignác jezsuita bécsi tanár	400	238, 239, 240, 486; — levele	
Cino da Pistoja, Cino da —	151	Szemerc Pálhoz	374—377
Citharida, Thomas	488	Dézi Lajos	430
Cloppenburg János	431	Dittrich Vilmos	493
Comoedia Kassán (1667)	323	Dobner István községi tanár	136, 400
Conversations-Lexikoni pör	228, 239	Doby György	323
Corneille a magyar irodalomban		Dorel [Darrel] József magyarra	
	112—115	fordított művei 1, 404, 406,	410
Cronberg »Tentamen genealogico-		Döbrentei Gábor 26, 142, 147,	
chronologicum« cz. műve	259	228, 232; —	
Csáki Gábor 67; — Katalin 67;		Döbrentei szerkesztői tevékenysé-	
— Sándor gróf	229	géhez adalékok	483—487
		Dubruel Ignác községi tanár	137

	Lap
Dugonics »Tárházi«-ja	307
Du Vernay francia követ	213
Dux Adolf Rousseau magyar barát- járól	246
Eggerer »Fragmen panis« cz. műve	250
Elek Oszkár	123
Endrődi Sándor	163
Engel magyar történeti műve	258
Erdődi—Guzsvenits	246
Erdélyi János	493
Erdősi L. <i>Sylvester János</i>	...
Erős Lajos	230
Faguet Rousseauról	245
Faludi Ferencz élete 1—15, 129— 141, 328—427; — keresztlevele 131; ... családja 2; — nemes- sége 6; ifjúsága 129; 119, mint jezsuita, 398; testvére Faludi Klára 13, 14, 15. művei 406— 412; utolsó évei és halála 412— 427; János pecsétje 6.	...
Faludi-kéziratok	415, 416
Faludi-Társaság Szombathelyen 129, 426, 427	...
Falusy György deák	6
Fáncsy Lajos színlapgyűjteménye	263
Farsangi játék	294—299
Fatovich János rohonczi esperes- plébános	418, 419, 420, 424
Fáy András 235, 351, 362; — levele gróf Zay Károlyhoz 360, 361	...
Fekete György gróf országbíró	411
Ferenczy József	244
Festetich György gróf levele gróf Teleki Sámuelhez	221
Félegyházi János	111
Fináczy Ernő	300
Finkey Ferencz	245
Fodor Árpád	129, 24
Foscolo 153; — »Jacopo Ortis utolsó levelei« cz. műve	147
Fóti József Lajos	488
Földváry Ferencz	490
Franch jezsuita, bécsi tanár	399

	Lap
Frankenburg Adolf	145
Fröhlich Erasmus jezsuita bécsi tanár	400
Führer Ignác Rousseau-fordítása	244
Füleki Máté	430
Gaál György	489
Gálos Rezső	192, 250, 428, 431
Gáspár Pál	48
Gergely Sámuel	338
Gerő (Greguss) Ákos [Ágost]	244
Ghyczy Ferencz	229
Gottsched »Shaubühne«-je	306
Gönczy »calvinista concivis«	323
Gracian Boldizsár	410
Gragger Róbert	112, 363, 475, 480
Gray Tamás	162
Greguss Ákos [Ágost]	113, 244
Gröningeni egyetem magyar ta- nulói	428
Gruber, Historia linguae hungari- cae	238
Guzmics Izidor	240
Gyárfás Tihamér	15, 141, 427
Gyeögyfi György	200
Gyeörkei Jakab	205
Gyöngyösy János	37
Gyulay Ferencz gróf neje 19; — István gr.	485
Gyulai Pál 259, 262, 363, 283, 491; — Tamás	37
Gyürki Ödön Rousseauról	244
Hunfalvy Pálhoz Arany János le- vele	482—483
Huszár Vilmos tanulmánya Rous- seauról	244
Hajnóczi R. József	124, 126
Halotti bucsuztató versek Tisza László felett	324—337
Haraszi Gyula 114, 245, 246, 249; — Károly 490, 491.	...
Harmos Sándor dr.	292
Harsányi István	431
Hassazius Joannes	424
Heckenast Gusztáv	481

	Lap		Lap
Hegedüs István	397	Jezsuita iskoladramák	293—318
Heinrich Gusztáv	262	Jezsuitarend eltörlése	412
Hellebrant Árpád 128, 256, 384, 431, 496		Jókai Mór »Névtelen vár«-a	489
Helmezy Mihály 20; — »Társal- kodó«-ja	242	Jósika Dániel 71; — József 72; — Miklós báró jegyzőkönyve 64—97; — Sámuel	70
Heltai Gáspár krónikája és a Bánk bán	257	Junius Rousseauról	246
Henczei Dániel debreczeni pap 190, 428		K abay Gellérd	323
Henszlmann Imre aesthetikája ...	491	Kalendárium	124
Henter Juliánna	223	Kaposi József	170
Hingerle Ágoston jezsuita bécsi tanár	400	Karl Lajos	115, 253
Holberg Lajos »Erasmus Monta- nus«-a 300—306, 432—468; hatása a magyar irodalomra 306—309, 312		Kármán Mór	246
Homonnay István	107	Károlyi Antal dr. 246; — Mihály 200; — Sándor 129; —	
Honváry (Szentmiklóssy Alajos) 238		Katai Ferencz	319
Hoporsorum Mihály 179, 198, 200, 205		Katona István 257; — József »Bánk-bán«-ja 257—292; Lajos 380—381	
Horváth Ádám, Pálóczi 489; — Cyrill 111; — Endre »Árpád«-ja 235, 237, 238, 240; — István 226; — József verses búcsuz- tatója Berzsenyi felett 468— 475; — Mihály Rousseauról 245; — Zsigmond	5	Kazinczy Ferencz 226, 230, 236, 238, 240; 374, 385, 396; — Kazinczy kézirati hagyományá- nak lajstroma 242; epistolái 16—49; — Erdélyi utazása 484, 486; — két ismeretlen le- vele 97—101; — Rousseau- fordítása	243, 244
I lei »Tornyos Péter«-e	307	Kazy Ferencz jezsuita	136, 401
Iliász-pör	228	Kecskeméti Rosos Imre	103
Ilyés Ferenczné	107	Keczer Menyhárt holteste felett tartott versek	207—214
Im Hof, Johann Hieronym ...	214, 216	Kelecsényi János 491; — László köszegi tanár	136
Imre János 236, 243; — Sándor 165		Kelemen László	308
Insurrectio a magyar irodalomban 489—490; — Insurrectióból két levele Kisfaludy Sándornak 223—225		Kellner Lőrincz	246
Institúrisz János, Mossóczi	230	Kemény János Önéletírása 71, 171, 177; — József gróf 395; — Lajos 107, 324, 488; — — Zsigmond báró 83, 84, 88, 89, 97; — levelei 480—482; — és a történeti hűség 50—63, 171—1 7	
Irodalomtörténet, Régi magyar 249, 250		Kenderessy Mihály	494
Isaak Gáspár 48; — Sámuel	48	Kercselics Mihály	413
Iskoladramák, Magyar	293—318	Kerekes Ábel szászvárosi tanár 483—486	
J anet Pál	245		
Jánosi Béla	245; 493		
Janus Pannonius	483, 485		

	Lap		Lap
Keresztes István	484	Kropf Lajos	488
Kertbeny (Benkert) Károly ... 162,	163	Kunits Ferencz	408
Kéry Ferencz jezsuita	399	Kurucz dal	118
Keserői Dajka János	188	Kuthassy János	193, 196
Keviczky János	205	Kürcz Antal	153
Kézai Krónikája	258	Kütheles Gergely 488; — István	488
Kis (Kys) Ádám 320; — Anna; Sárköziné 324; Áron dr. 246; — Ferencz 108, 430; — Jakab 108; — János 357; — Károly 82; —		Lakatos Mátyás debreczeni bíró	190
Kisfaludy Károly 233; — Sándor 287, 489; — két levele az insur- rectióból	223—225	Lampérth Géza dr.	225
Kislinger Ferencz bécsi jezsuita, a matematika tanára	400	Langh János kassai bíró 105; — Jánosné 205; — Márton 118, 119,	120
Klonesch Tamás	100	Lantosok a XVI. században	488
Klubnik Tóbiás 193, 194, 195, 196; 197		Lautsch Márton praedicátor	475
Kollár János tót népdalgyűjte- ménye 118; — József jezsuita	399	Lauvrière, E. Alfred de Vigny élet- rajza	250—253
Kont Ignác	246	Lázár János gróf	100
Kopper Domonkos kőszegi tanár	136	Lazius Farkas	385, 396
Korach Regina	492, 493	Leconte de Lisle	252
Korneli József	308	Lendvai-Latkóczyné	115
Kossuth Lajos levelei gróf Zay Károlyhoz	351—358	Leöwey Márton	200
Kotzebue 309; — »Epigramm« cz. darabja	227, 232	Lessing G. E.	263
Kovács Ödön 245; — Pál	365	Lészay Lászlóné	483
Kováts László	215	Leydeni egyetem magyar tanulói	429
Kozma Gergely	109	Lévay József	118
Köblös Zoltán	430, 431	Lillo »Elmerik«-je	262, 263
Kölcsey Ferencz 226, 233, 234, 236, 368, 373, 385		Lippai György 293; — Miklós	292
König Ferencz Rousseau-fordítása 244; — György Musset-életrajza 247—249		Lisznyai Pál	323
Könyves Máté »Játékszíni Koszo- rú«-ja	263	Logus, Georgius	385
Kőszegi gymnasium alapítása	135	Lonkay Antal	164
Köteles I. Kütheles.		Loósz István	63, 187
Kővári-Kaffeher Béla	426	Losonczy Anna	193—197
Kristóf György dr.	487	Lőcsei kalendárium 1626-ik évre	124
Kritika 237, 238; — és pszichiatría	246	Lubrich Ágost	245
Kritikai Lapok 235, 237, 238, 240, 242, 364, 368, 372, 374		Lugossi József	430
		Lusinszki József báró	299
		Magyari Ágh Jakab	197, 203
		Mailáth János gróf	238
		Makláry András	206
		»Malcontento urfiak« cz. farsangi játék	294—299
		Mándy Imre	47
		Mányoki István	190, 429
		Marchesi Mór jezsuita, bécsi tanár	400
		Mária Terézia	31, 294, 405
		Marich István Dávid	229

	Lap		Lap
Márki Sándor	112	Nagyszombati könyvnyomda	405
Markó Károly	149	Nagyszombati Márton	390
Markovich József	229	Naláczi István b. 98. 484; —	
Martin Jakab, soproni iskolaigaz- gató	141	József	222
Mednyánszky Károly báró	229	Nemecskay Irma Rousseauról	246
Medveczky Frigyes	245	Német hatás a »Bánk bán«-ra 257—292	
Megyery Ferencz	107	Németi János	190, 191
Melius Péter életéhez adalékok 106—111		Niczky György gróf	414
Mentovich Ferencz	152	Nisard	245
Mérey: »Magyar játékszini dara- bok«	308	Nopcsa László	84
Mezei Pál	67	Nota Albert	144
Michael de Ungaria	250	Novoszelich József, kőszegi tanár	137
Migne »Patrologia Latina«	488	Nyáry Pál	360
Mihálkovics Árpád Rousseau-for- dítása	244	Nyéky Mihály	229
Miklós József	65	Nyereggyártó András	204
Miklósy István	108	Nyilas Samu	117
Mikszáth Kálmán	115, 247—249		
Mikulics János	5	Ónodi György	197
Mitterdorfer Sebestyén jezsuita, bécsi tanár	400	Osztropataky Mátyás pap 319, 321	
Mohai Elek 333; — Farkas 333; — Gábor	333	Pacher József kőszegi tanár	136
Mokos Lénárd	478	Paintner kézirati feljegyzése Falu- diról	399
Molière-irodalom	112	Pais Dezső	482, 483
Molindes, bécsi jezsuita rektor ...	399	Pajor István	113
Molnár László 245; — Péter	206	Palágyi Menyhért műve Petőfiről 378—380	
Moses József	65	Pálya István	306
Moschus Joannes	488	Pap Károly dr.	385
Moysch Antal	229	Pardies Ignác Gaszton »Elementa Geometriae« című műve	402
Mudronits András németlipcsei pae- dagogus	477	Pasquillus	321
Nádasdy Tamás 388; — Terézia 14		Pataky Dániel 65; — Pál székel- udvarhelyi tanár 64; — Sá- muelné	332
Nagy Gábor debreczeni ügyvéd 21, 22; — Iván hibás adata II. Batthyány Ádámné haláláról; — József dr. 380; — Károly, Tasnádi 230; — Lajos 246; — Miklós 488; — Pál, Beregszászi 49; — Pál, Felsőbüki 229; — Pál, Hejjasfalvi 333; — Sán- dor, Hejjasfalvi 333; — Péter 107		Patatits Ádám	334
		Patkó Mihály	108
		Patzkó Ferencz Ágoston	411
		Pauler Gyula	213, 257
		Pausz András kőszegi tanár	137
		Payr Sándor	475
		Pázmándy Dénes	229
		Pázmány Péter levelei	98
		Péchi Lukács 193, 194, 196, 197	
		Péczei József	308

	Lap
Pekár Károly	114
Pelbárt név magyarázata	111
Pellico Silvio	147
Perényi Zsigmond báró	229
Petőfi Császárról 145; — Petőfi- ról Palágyi Menyhért műve 378—381	
Philibertus-Bernát	111, 112
Picot Emil Molière-bibliographiája	112
Pidemonte, Ippolito	153
Pintér Jenő	249, 250
Piskolthy Máté	110
Podhraczky József	394
Pokoly József	430
Pongrácz Kristóf	320
Porta, G. olasz publicista	148
Postamester András	107
Poszavec Zsigmond	229
Prandner Lipót jezsuita, bécsi tanár	400
Pray György 408; — magyar tör- téneti művei	258
Prónay László br.	19
Psychiatria a kritikában	246
Pulszky Ágost 245; — Ferencz	493
Purgstaller József	493
Püski János nyitrai püspök	293
Püspöky Mihály	229
Pyrker-pör	227, 236, 238, 372
Rácz Lajos	246
Ráday Pál gr.	18
Ráday-könyvtár	226
Radó Antal Corneille-fordítása	112, 113
Radostics-család 7: — Ádám 8; pecsétje 13; — Dániel 7; — Ferencz 12; — György 8; — Jusztina, Faludi anyja 2, 8, 10; második férje Tili Ferencz 13, 14, 15	
Radvánszky Béla báró	475
Rákóczi-mozgalom Dunántul	129—
—130, 135	
Rákóczi-nóta	118
Rákosi Jenő	291
Ráth Károly	153

	Lap
Ráth György	107, 108
Raumer »Geschichte der Hohen- staufen«	259
Rédei Dezső dr. Rousseau-fordi- tása	244
Reusner »Icones« cz. műve	385
Révay Miklós	412
Révész Imre	395
Rhédey Zsigmond gróf	101
Riedl Frigyes	393
Rieger Imre Rousseauról	244
Rimay János	475, 480
Rosinus, Joannes	335
Rossi János	162
Rossy János	489
Rousseau-irodalom, A magyar — 243—246	
Rózsa Dezső	244
Rozsnyai Dávid életéhez adatok 338—348	
Rudics Dániel	229
Rumy Károly	39, 484
Sági István	250
Salamon Ferencz	389
Salir (Sallér) István	14
Sándor István	107, 188, 429
Sárossi Márton	197, 198
Schedius Lajos	225
Scheller Vilmos nyug. tábor- nok	418
Scher Péter jezsuita bécsi tanár	400
Schiller fordítás Szenveytől	227, 232
Schlegel Ágost idealistikus rend- szere 491; — János Illés »Tit- kos« cz. komédiája	309—317
Schweitzer János	424
Shakespeare hatása a Bánk-bánra 257, 280, 281, 282; —ról Henszlmann	492
Simai Kristóf	307
Simigianus (Somogyi) Ambrus His- tóriája	214, 216
Simigius (Somogyi) Máté —107, 108	
Sipos Pál 18, 23, 24, 25, 98, 483, 484	

	Lap		Lap
Sírrablás meséje Toursi Sz. Gergelynél	488	Szenás Józsefné 330; — Zsigmond	331
Somodi Dorka	205	Szentmiklóssy Alajos (Honvár)	147, 238
Somogyi (Simigianus) Ambrus		Szentkirály Sebestyén	202, 203
Históriája 214, 216; — József		Szentpéteri Péter, debreczeni tanácsnok	190
129, 426; — Máté	107, 108	Szenvey fordításai németből 227, 232	
Spanheim Frigyes	189, 430, 431	Szepessi Pál	346
Stassik Ferencz Rousseau-fordítása	244	Szepsi Máté	102, 103
Streitt Károly kőszegi tanár	136	Szeremley György a Batthyány-család titkára	3
Strucz Ferencz	204, 205	Szigethy Gy. Mihály	430
Suhayda János emlékezéséde Császár Ferenczről	147	Szigetvári Iván	112
Sully-Prudhomme	252	Szilády Áron 111, 385, 387, 393, 395	
Sylvester János latin versei 385—397		Szilágyi Pál	205
Szabó András 97; — Dávid 99,		Színjáték Kassán 1603-ban	488
100; — Dávid, debreczeni bíró		Színmű történetéhez Magyarországon adalék	293—318
109; — István Iliás-fordítása		Színi előadások a kőszegi gimnáziumban	139
482; — Károly 188, 189, 393;		Szinnyei József 188, 309, 428, 431	
— Mihály	245	Szinyey Miklós	212
Szalárdi János »Siralmas magyar krónika«-ja	51, 171	Szirmay György	48
Szalay László	236, 238, 258	Szokolyai István 188—192, 428—431	
Szalóczi Bertalan (Vereskövi)	115	Szontágh Gusztáv	147, 493
Szamaróczy Pál kőszegi iskolaigazgató	137	Szopory Béla Rousseauról	246
Szamosközi »Pentades« cz. műve	214, 216	Sztrilich Ferencz	229
Szaniszló Ferencz	425	Szuhay István	196
Szapáry János gróf 293; — Pál gr.	293	Szunyogh Ferencz kőszegi iskolaigazgató	136
Szász Károly	263, 245	Szvorényi József »Szemere Pál műveinek kiadása	226, 228
Szeberényi Lajos Rousseau-tanulmánya	246	Szücsi József	491
Széchenyi Ferencz gróf levele gróf Teleki Sámuelhez 219, 220; —			
György kalocsai érsek 135; —		Taine Rousseauról	245
István gróf 367; — levelei gróf Zay Károlyhoz	350, 357	Találás mese	250
Székelyudvarhelyi ref. collegium	64	Tánczos Pál kassai bíró	104
Székely Boldizsár	320	Tasso »Megszabadított Jeruzsálem«-e	164
Székács József levele gróf Zay Károlyhoz	361	Telekfalvi György	430
Szegedi György 104, 205; —		Teleki Ádám gróf Cid-fordítása	
Mihály 104, 401; — Miklós ...	205	113; — József gróf 229; —	
Szemere-tár Bajza levelei 226—		Kata 100; — László gróf 350;	
243, 364—372; — Szemere		— levelei gróf Zay Károlyhoz	
Pál 147; — Bajzáról	373—4		

Lap	Lap
359—360; — László gróf »Kegyenc«-e 490; — Mihály 98, 338, 340—348; — Sámuel grófhoz Benkő József levelei 214—218; gróf Széchenyi Ferencz levelei 219; gróf Festetics György levele 221; Aranka György levele 221; Kazinczy levelei 97—101	Török János 107; — Dantéról 165; — Lajos gróf 23; — Pál 222
Terjéni Erzsébet 331; — István 332	Történeti hűség Kemény Zsigmond regényeiben 50—63, 171—187
Thaly Kálmán 118—120	Trencsényi piarista-rend kézirat-tára 293
Thar István 109	Tulmon Jakab 5
Thassy János 107	Turnischai Ferencz, kőszegi tanár 137
Thern Károly 145	Turóczi József jezsuita 399
Thewrewk József, Ponori 373; — Balogh János biographiája 238	Türk Naplója 387
Thonhauser Theophil jezsuita bécsi tanár 400	Udvari István 200
Thót Ferencz 245	Uszkay György 229
Thököly István 213	Vachot Sándorné 481
Thury Etele 428, 430	Vadnay Károly levele Szalóczi Bertalanhoz 115—118
Tibolt Ádám 5	Vágási Literati István 430
Tili Ferencz, Faludi anyjának második férje 13; — gyermekei 13—15	Vajda József Rousseau-fordítása 244; — Péter 340; — Péterné, Fűsor Mária 340
Tisza György 324; — István 329; — József 329; — Krisztina 332; — László 324—337; halotti búcsuztató versek Tisza László felett 324—337; — Lászlóné: Bályoki Hégen Szénás Rebeka 328; — Sára 332	Váradai János 203
Toldi-monda 488	Várdai Béla 493; — Mikszáth-élet-rajza 247—249
Toldi Zsigmond, Nagyszalontai ... 334	Vass Bertalan 226
Toldy Ferencz 149, 227, 231, 234, 235, 242, 365, 366; — és Bajza levelezésének irodalomtörténeti jelentősége 490, 491	Vas Gereben 489
Tolvaj Imre jezsuita 403	Vasady Gábor 229
Toméczy Ferencz 17	Vas Mihály 206; — Mihályné ... 205
Torkos János 107	Velichinus István életéhez 197—206
Tornyai István 190	Verédy Károly 246
Toursi sz. Gergely 488	Vereskövi, Szalóczy Bertalan ál-neve 115
Tóthfalusi József 429	Versényi György 493
Tőke István tanár 191, 430	Vidéky János 150
Tőkés János 27	Vigkedvű Mihály debreczeni tanácsnok 190
Tököly Péter 229	Vigny, Alfred de — 250
	Virág Benedek 489; — Magyar századai 258
	Virágénekek 393
	Viski Károly dr. 97
	Vitkovich Mihály 42
	Voltaire 244, 246
	Vörösmarty Mihály 233, 235, 365, 367
	Vukovich Sebő 146

	Lap		Lap
W agner »Phraseológiá«-ja	470	Z áborszky Alajos	362
Wendler Mátyás soproni tanár ...	141	Zay Imre 349; — Károly grófhoz	
Wesselényi Ferencz nádor 322;		magyar írók levelei	249—363
Miklós ifj. báró 26, 28, 74.		Zechenter Antal Corneille-fordítása	113
80—97, 226, 243		Zejk Dániel 101; — Miklós	484
Winckelmann 491; — »Philipp		Zich László községi tanár	137
von Schwaben und Otto IV.« 259		Zoltán Mihály	230
		Zoványi Mihály	165

FALUDI FERENCZ ÉLETE.

(Első közlemény.)

A jó öreg Bod Péter az ő híres és nevezetes munkájában a »Magyar Athenás«-ban azt írja, hogy »Dorel József Jesuita Istenes jóságra és szerencsés és boldog életre oktatótt *Nemes Ember* és *Nemes Asszony* nevezetekkel Angliai nyelven írt valami komédiákat, melyeket Olaszból Magyarra fordított Faludi Ferencz Jesuita, 's kinyomtatott Nagy-Szombatban 1748. eszt. 4. R. Talám mind Dorel, s mind Faludi költött nevek...«¹ Ime ezt írja Faludinak kortársa, a XVIII. évszázad jeles irodalomtörténetírója 1766-ban, midőn Faludi művei már több kiadásban forogtak köz-kézen. Nem is veszi őt be a magyar írók lajstromába, nem is tartja őt igazán élő személynek! Faludinak életét főbb vonásokban első kiadója, a fáradhatatlan Révai, írja meg 1786-ban. Kiegészítik azt Batsányi és Toldy néhány adattal. A többiek, kik Faludival foglalkoznak, átveszik azt minden hibáival szóról-szóra. Csakis a legújabb korban kezd az irodalomtörténetírók figyelme Faludi felé irányulni, különösen mióta szülőföldjén a »Faludi Társaság« megalakult.² Mindeztideig azonban Faludinak hozzá méltó életrajza nincsen, pedig ha valaki, hát Faludi megérdemli, hogy legalább ilyen emléket állítsanak neki a hálás utódok. Nagyon helyes és időszerű volt tehát, hogy a M. T. Akadémia az idén pályázatot is hirdetett Faludi életének megírására. Én ugyan azt hiszem, hogy a pályázat sikertelen marad, de az nem baj, már az is elég eredmény, ha az írók és a közönség érdeklődését felkelti.³

Hosszabb idő óta foglalkozom Faludival. Többször is bejártam azokat a helyeket, a hol Faludi megfordult, élt és dolgozott, összegyűjtöttem minden adatot, a mihez csak hozzáférhettem, felkutattam a levéltárakat és könyvtárakat: mégis úgy érzem, hogy »nagyon soknak vagyok a híjával,«⁴ hogy munkám igen sok tekintetben még kiegészítésre szorul. Mindezek dacára jónak láttam az alábbiakban kutatásaimról beszámolni főképpen azért, hogy legyen Faludinak legalább egy olyan vázlatos életrajza, melynek

¹ 1766., 72. l.

² Az egyes írókról a megfelelő helyen fogunk szólni.

³ E sorokat 1905-ben írtam. Az eredmény igazolta jóslatomat.

⁴ Révai: Faludi F. költeményes maradványai. Győr, 1786. 15. l.

adatai pontosak, s mely vázlat minden hiánya mellett is alapul és vezetőül szolgálhat a további kutatásokra. Hogy e czélomat mennyiben értem el, s egyáltalában elérhetem-e, ezen kérdés eldöntését a kegyes olvasó szíves ítéletére bízom.

I.

Faludi Ferencz családja.

»Faludi Ferencz 1704-ben született Németujvárt, atyja Faludi János, anyja Radostics Jusztina volt; a keresztszülei tisztet pedig a helybeli földesúr, Batthyány Ferencz gróf és felesége viselték.« Jóformán ennyi mindaz, a mit eddig Faludi Ferencz származásáról, szüleiről tudunk. Ezt is csak legújabbán konstatáltuk hitelesen a németujvári kereszteltek anyakönyve alapján, a régebbi életrajzírók Faludi származására nézve sem értenek egyet s magánéletéről, családi viszonyáról mélyen hallgatnak.

Faludi atyja. Régóta gyanítottuk, hogy a Faludiak valami-féle viszonyban voltak a Batthyány grófokkal, de közelebbieket nem tudtunk, most végre a körmendi levéltárban talált adatok e homályos kérdést is megvilágították. Ugyanis számtalan okmány alapján bizonyos, hogy Faludi János, Ferencznek atyja, a XVIII. század első két tizedében a *sármelléki* uradalom tiszttartója volt. Ezen uradalomhoz a következő birtokok tartoztak: Szabadbattyán, Falubattyán, Polgárdi (Fejér vm.), Enying, Mezőkomárom (Veszprém vm.), Hidvég (város és falu Somogyban), Nyék, Fürged (Tolna vm.), Német-Egres (Somogy vm.) és Szalka (Tolna vm.)

Ezen birtokokat kezelte tehát Faludi János mint tiszttartó (provisor, Hoffrichter), mely tisztség a legelső lévén, neki voltak alárendelve a számtartó (kasznár), az ispánok, kulcsárok, sáfárok, vámosok, ménesmesterek és az egész cselédség. Csakis ő levelezhetett és érintkezhetett közvetlenül az urasággal. Fizetése az 1712-i kimutatás szerint a következő volt:

Késpénz 40 frt,
húsváltság 10 frt,
5 rőf finom posztó,
14 mérő gabona,
100 W só à $4\frac{1}{2}$ kr, 4 frt 50 kr,
1 db. makkon hízlalt sertés,
25 W zsír,
12 szekér széna,
24 mérő zab,
naponkint 1 messzely bor,
hetenkint két csirke és egy liba a jobbágyoktól,
lencse, borsó, len a termés szerint.¹

¹ »Instructio et Conventio offlium Sármellyékiensium« 1712. Az enyingi uradalom iratai között. Körmendi levéltár.

Hogy ezen fizetés elég tisztességes volt, bizonyítja azon körülmény, hogy az uradalmi tisztviselők mind meggazdagodtak, s maga Faludi is, mint alább látni fogjuk, egymásután veszi a birtokokat.

A sármelléki uradalom ezen időben II. Batthyány Ádám tulajdona volt, a kiről tudjuk, hogy országbíró, horvátországi bán, dunántúli főkapitány volt. Meghalt 1703-ban. Neje: Strattman Eleonóra grófnő, férje halála után, mint kiskorú gyermekeinek törvényes gyámja, nagy ügyességgel és férfias energiával kezelte óriási birtokait, felváltva Bécsben és hazai váraiban tartózkodott. Két gyermekük maradt: Lajos,² a későbbi nádor és Károly, a bán és miniszter, József és Lipót főherczegek nevelője, a herczegi ág megalapítója.

A sármelléki, másként enyingi uradalom középpontja Szabadbattyán volt, innen keltezi Faludi János hivatalos iratait, valószínű tehát, hogy az év nagyobb részében itt is lakott. De igen sokat utazgatott nemcsak hivatalos ügyekben, hanem gyakran találjuk őt Bécsben is a kegyelmes asszonynál, a hová legtöbbszörre pénzt visz. A gazdasági számadások ebből az időből jóformán mind megvannak a körmendi herczegi levéltárban, s Faludi János nevét mindenütt ott találjuk.³

Hogy a grófné milyen jó gazda volt, mutatja az is, hogy minden kiadott nyugtáról másolatot írt sajátkezüleg, vagy iratott titkárra, Szeremley György által. E nyugtakönyv ma is megvan a körmendi levéltárban, s ebben is igen gyakran találkozunk Faludi János nevével, u. i. 1708—19-ig számtalanszor visz pénzt Bécsbe a különféle gazdaságokból: »Mein provisor Johann Faludi« írja róla többször a grófné. Sőt egy helyt maga kezével írja be Faludi János a nyugtáját ilyenformán:

Quietantia.

En aláb írt recognoscáloam praesentibus, hogy vettem föl kegyelmes Asszonyom Gróff Eleonora à Stratman eő Excelenciáiátul fizetésem restantiái Defalcatioiában fl. Rhenenses 90 id est kilenczven. Actum Bécs die 21 X-mbris 711.

Faludy János.

Úgy látszik, hogy gyakran megfordult Körmenden is, s ezt a várost tekintette hazájának, mert birtokait mind itt szerezte. Már 1713-tól kezdve többször cserél vagy vesz földeket, de mindig csak Körmend határában. Valamennyi között legfontosabb az az adományozás, melynek inscriptionalis okmánya így hangzik:

»My Groff Strattman Eleonora, Néhai Méltóságos Groff Batthyáni Ádám Uram megh hagyott Eözvegygye, ugyis mint Lajos és Károly

¹ Halálát tévesen teszi Nagy Iván 1701-re, mert jóval túlélte urát s még 1722-ben is Faludi hozzáküldi a számadásokat.

² Ehhez írja Faludi F. ismeretes üdvözlő ódáját 1751-ben.

³ A sármelléki (v. enyingi) uradalom gazdasági iratai 1701., 2., 3., 4., 5., 6., 10., 12., 13. és 22. évekből a körmendi levéltárban.

Fiaimnak Törvényes és természet szerint való Tutrixá és Curatrixá. Magunkra feölvevén minden némű Atyámfiaiunknak, maradékinknak, Successorinknak, Legatoriusinkk, seőt mind azoknak is, valakiket ezen alább meg irt dolog, most vagy jeövendőben akármi módon is illetve, vagy illehetne, Terheket, Adgyuk tudtára mindeneknek az kiknek illik és Vallyuk ez Levelünknek rendiben, hogy Faludi János, Saármelléki Jóságink Tisztartójának mindazon Tisztartój hivatallýában, s mind pedig annak előtte és más köteleességében, és most is continuanter mind minekünk, s mind Eleinknek is exhibeált réghi Jámbor Szolgalattyát, és azonkívül ezen keözellyebb elmúlt Revolutiókban Jóságink mellett, élete veszedelmével is meg mutatott hűségét és álhatatosságát, s különben más egyéb reá bízott dolgainkban is tapasztalt hasznos alkalmaztatását és sörény forgolódását méltó tekintetbe vévén, az minémű Házot keörmendi külső városunkban, az Szecsőd felé lévő Sorompó mellett lévő, vett volt ennek előtte való Esztendőkben eő Kglme Néhaj Simoncsics Miklós maradékitul, hozzá való földjeivel, kertjeivel, Rétyeivel és más egyéb appertinentiáival, s circumstantiáival egyetemben, kit annak előtte Nehaj Verebélyi István, Néhaj Gróff Batthyáni Christóff de Dato Rohoncz 6. Juny 1671. keölt Inscriptionalis Levelének szabadságával, annak utánna föllyül emlétt Nehaj Simoncsics Miklós, ugyan azon Inscriptionalis és az érántt lett emlétt Christóff Urnak de dato Rohoncz 22 Aprilis 1677. Confirmatiója mellett birt; Mýs azért föllyül nevezett Tisztartónkat és utriusque Sexus maradékit, successorit és Legatariussit ezen megirt Jóságnak mindennémű szabadságában, föllyebb emlétt Inscriptionalísnak tenora szerint meg erősétyük és nyomóssá teszszük, seőt aztis hozzá tévén, hogy azon Jóságtul, se Méhe, se Juh, vagy más akármi néven nevezendő kilenczeddel, se Dézmával, Levél hordozással, Quártély tartással, se semmiféle feölvetésekkel, vagy paraszti szolgálatokkal ne tartozzanak, hanem mind azokbul is Szabadok és Exemptusok legyenek. Mint hogy pedig a Keörmendi Oeconomiánk téresebb és alkalmasabb voltára nézve, ugyan a Keörmendi Majorunk fölött való Tábla földünk mellett lévő Zalogban birt nyolcz hold földgyét és különben az föllyebb emlétt Házá előtt lévő és ugyanazon házához tartozandó kertjét minékünk cedálta eő Kglme, Mýs azért a Rábántul és ezen határban lévő Tizenhét hóld földbül álló Kardos Kertye félét eő Kglmének adtuk, adván arra is, és különben az emlétt Házához közel lévő Pénze által szerzett hat hóld földbül álló, Hajós nevű kertre is, hasonlóképpen Berkifalu felé, az hólt Pinkva végében csereképpen szerzett Tiz hóld szántó földjeire is szabadságot, ugy hogy mind azoktul is ne tartozzék minekünk, se praescriptusinknak semminémű Dézmát, avagy más akármiféle, föllyebb irt mód szerint való tartozást prestálni eő kglme, se pscriptusi, hanem azok eránt is mindentül szabadok és Exemptusok legyenek. Mind ezek fölött, az föllyebb megirt érdemiért, eő kglmének és ennek utánna is mind mi hozzánk, s mind Maradékinkhoz annyival nagyobb hűséges álhatatossággal meg mutatandó alkalmaztatása fejében | a kire ajánlotta is magát eő kglme | akarván mégis jóakaratumkat

és Gratiánkat eő kglméhez és posterusihoz mutatnunk az sokszor nevezett Jószágot a raita levő négy száz forént Summán föllyül, még két száz foréntban Inscibálljuk, ugy hogy azon summátis tempore Redemptionis a' raita uyonnan teendő épületnek Iues aestimatiójával együtt eő Klmének és pscriptusinak, azon Inscriptionalis Levélnek tenora szerént való négy száz foréntal együtt mý és pscriptusink eő kglmének egyszersmind le tennyi és megfuzetni tartozunk. Melly eő kglméhez mutatott jóakarattunkért minden hívségünkre és hasznunkra nézendő dolgokban s igaz szolgálatokban tartozni fog eő kglme is benünket és maradékinkat illendő érdemes fuzetésért tovább is hüven és állhatatosan szolgálni. Actum in Castro Rohonc die 8. 8bris A° 1716.

*Groff Stratman Eleonora.*¹

Szórul-szóra közöltük e nevezetes iratot, mert ebből világosan látjuk, hogy Faludi János mielőtt sármelléki tisztartó lett, másféle hivatalokat is viselt a Batthyány-családnál; továbbá, hogy már régen és híven szolgál nemcsak az özvegy grófnénak, hanem elődeinek is, s hűségét különösen a Rákóczy-mozgalmak idejében mutatta meg; hogy azon házat és földet, melyet már régebben a Simoncsicsoktól vett volt, most Eleonóra grófné, mint földesúr minden jobbágyi tehertől felszabadítja, de nemcsak ezeket, hanem más egyéb birtokait is, melyek már meglehetősen számmal voltak. Az is világos ezen okiratból, hogy valamint az előbbi birtokosok, úgy Faludi is csak zálogba kapta ezen birtokot összesen 600 frtért, a minthogy később az uradalom vissza is váltotta. Az a ház, melyet az oklevél említ, s mely a szecsődi út mellett a vám-sorompónál állott, később megyeház lett, erről különben még alább is lesz szó.

1718-ban újra vesz egy kertet (pajtáskert) Mikulics Jánostól, 1720-ban pedig földet Csepregen és egy rétet Körmenten Balasko Zsuzsánnától, és ugyancsak egy másikat 1721-ben Horváth Zsigmondtól. 1723-ban ő ad egy szántót zálogba Tulmon Jakabnak, de ugyanezen évben egy kertet (Hajas-kert) vesz Bendler Andrástól, 1724-ben pedig egy házat inscribál reá a grófné 300 frtért Rohonczon. 1725-ben már a felesége köt egyességet — úgy látszik, hogy éppen ezen rohonczi házra nézve — Tibolt Ádámmal és társaival, 1726-ban pedig Faludi Jánosné már mint özvegy szerepel.² Ezen adatokból következik, hogy Faludi János 1725. vagy 26-ban meghalt, de hogy hol, nem tudom megmondani, mert erre nézve nem találtam az anyakönyvekben felvilágosítást.³

¹ Körmenti hgi levéltár. Alm. I. Lad. 2. »Reluta Faludiana in Körment.« N^o 3.

² A »Reluta Faludiana in Körment« N^o 5, 6, 7, 4, 9, 10 és 11. Továbbá 1. »Inscripta per Excell. ac Illm. D. C. Adam de Batthyán« cz. könyvbne az 1724. évet.

³ Sajnos, a szabadbattyányi anyakönyvek is csak 1744-től vannak meg, s így ezek sem nyujtnak semminemű útbaigazítást.

Ezen röviden említett okmányokból kiderül az is, a mit eddig szintén csak gyanítottunk, hogy t. i. Faludi nemes származású volt, mert mindenütt, a hol csak erre alkalom nyílik, Faludi Jánost »Nemzetes és Vitézlőnek« nevezik, így a többi között egyik, Körmen város által kiállított hiteles adás-vevési szerződésben.¹ Igaz ugyan, hogy armálisát eddig nem sikerült feltalálnunk és sem Nagy Iván,² sem Siebmacher-Csergheő nem közli az ő címerét, de elvitáztatlan tény az, hogy nemes volt. És ha armálisát nem ismerjük is, címerét sikerült megtalálnunk a fentebbi okmányokon, mert több helyt Faludi János aláírása mellett címeres pecsétjét is ott találjuk.³ A Faludi-czímer jellemző sajátága a két lábon álló



Faludi János pecsétje.

végződik, ezen címerkép rendes szokás szerint a sisak fölött ismétlődik. Minden kétséget eloszlatnak a pecséten látható I. F. betűk, melyek azt bizonyítják, hogy itt csakugyan Faludi János címeréről van szó. Ha már most ezen címerrel egybevetjük a kőszegi kálvária oltárán lévő, azt látjuk, hogy e két címer teljesen megegyezik, ebből tehát világos, hogy a kőszegi oltárra Faludinénak nem családi, hanem férje utáni címerét festették.

Hogy mikor kapta a Faludi-család a nemességet, azt majd csak akkor fogjuk megtudni, ha az armális előkerül. Nagyon valószínű azonban, hogy a Batthyányak adták, illetőleg szerezték meg nekik. Erre nézve adatot a körmendi levéltárban nem találtam ugyan, de analog esetet igen. Falusy György deák ugyanis hosszú időn keresztül szolgálta Batthyány Ádámot Körmenen mint az uradalmi borok kimérője, s hűséges szolgálatainak jutalmául nemcsak hogy egy sessiót írat reá az uraság, hanem az egykorú bejegyzés szerint »Vram eő nga nemesítötte« és e nemesítést Batthyány Ádám felterjesztésére II. Ferdinánd király is megerősítette 1632. nov. 8-án.⁴ Egyideig azt hittem, hogy a Falusi és a Faludi név közt nincs különbség, s hogy talán csak vétésből írtak az anyakönyvekbe Falusit Faludi helyett, különösen mikor azt láttam egy helyt a németujvári anyakönyvbe bejegyezve, hogy Batthyány Imre gróf és neje Sauer Anna leánygyermekének, Xavé-

¹ A fentebb idézett körmendi okmányok közül a N^{ro} 4, de így a N^{ro} 5, 6 és 16 is.

² A mit Nagy Iván Faludiról mond, azt mind Toldy után közli, semmimemő okmányra nem hivatkozik.

³ A körmendi iratok közt a 21. és 25. sz. a.

⁴ Körmendi levéltár, Urbariumok 1635—42. Címerét Csergheő is közli Wappenbuchjában 129. t, de hibásan tulajdonítja azt Falusi Péternek.

riának keresztszülői: »Andreas Fallusi et Veronica, uxor eius« voltak.¹ De utóbb a körmendi levéltárban talált okmányok alapján meggyőződtem, hogy a két család között még csak rokonság sincs.

Hátra van még az *y* kérdése, vagyis hogy *i*-vel írjuk-e Faludi nevét vagy *y*-nal? E kérdésben mindenesetre irányadó az, hogy írta nevét az öreg Faludi János? Több okmányon láttam sajátkezü aláírását, sokszor olvastam nevét mások kezeírásában, s azt tapasztaltam, hogy mások általában *i*-vel írják, így maga a kegyelmes Asszony, Strattman Eleonóra grófné is. Faludi János maga nem következetes, míg pl. a fentebb idézett »Quietantiájában« *y*-nal írja nevét, mintegy nagyobb hitelesség kedvéért,² addig egy hasonlóképpen sajátkezü másik iratában így írja: »En Faludi János stb.«³ Ha már most költőnk írásmódját tekintjük, azt találjuk, hogy ő sem volt egészen következetes, mert 1745. szept. 1-én, midőn Rómából a szent keresztnak egy kis részecskéjét küldi Pannonhalmára, a küldeményt így írja alá: »Franciscus Faludi S. J.«,⁴ a szombathelyi kézirat 22. lapján pedig ezt olvassuk: »Írtam ott a kútnál azon 1775-dik Esztendőb. sz. István király napján. Faludy.«⁵ Az anyakönyvekben legtöbbször *j*-t találunk,⁶ ő maga kiadásai-
ban *i*-t használt és általában az irodalomban ma is ez használatos. Mit tegyünk tehát mi? Kövessük az általános szokást és írjuk mi is Faludi nevét *i*-vel. Ez lesz, úgy hiszem, a leghelyesebb.⁷

A Radosticsok. Faludi Ferencz anyja a németujvári anyakönyv bizonyossága szerint: Radostics Jusztina volt. A Radosticsok szintén vasmegyei nemesek voltak s többen közülök ezen időben a Batthyányak szolgálatában állottak. Így Radostics Dániel, kit Batthyány Ádám gróf egy 1685. júl. 31-én kelt okmányában »Fő Ember szolgálk Nemes Vitézlő Radostics Dánielnek« nevez azon alkalomból, hogy Körmenten egy házat 100 tallér fejében reá ír (inscribál). Felesége »nemzetes Husvéth Judit asszony« volt, ki 1688-ban 150 frton váltja meg egy házának (Körmenten) szabadságát az uraságtól; ezen oklevélben Husvéth Judit mint özvegy szerepel, s így Radostics Dániel már ekkor nem volt életben. Radostics István pedig uradalmi tisztartó volt Németujvárt, kire 1693. febr. 19-én Batthyány Ádám egy malmot inscribál Games-

¹ Liber Baptisatorum 1751. jan. 26. Az újszülött neve: Mária Terézia, Xavéria, Erzsébet. 1774-ben férjhez megy Niczky György grófhhoz, ezen alkalomból írja Faludi Ferencz ismeretes alkalmi költeményét.

² Hasonlóképpen a Rel. Faludiana N° 9-ben is.

³ U. o. N° 21.

⁴ Faludi Ferencz sajátkezü írása a dömsölki apátság levéltárában (Kis-Czell): Adm. Rdo Patri Caelestino Buti O. S. Benedicti in Monte Pannoniae Professo. Romä. Donö. 1745. 1. 7-bris.

⁵ E kéziratot tudvalevőleg maga Faludi írta 1779-ben.

⁶ Faladj-nak írja nevét ő maga azon levelében, melyet az egyetemi könyvtárban őriznek. V. ö. Hollós: F. F. élete és költészete. A nagykarolyi főgimn. Értesítője 1899.

⁷ V. ö. Fodor és Somogyi cikkeit a »Szombathelyi Ujságban« 1906. 24. és 25. sz.

dorffon (Németujvár mellett), melyről azt mondja, hogy azt már azelőtt is »néhai Radostics György németujvári sáfár bírta eleinktől.«¹

Ime tehát világos, hogy a Radostics-család a Batthyányak szolgálatában állott. Radostics Dánielről nem tudjuk ugyan biztosan, hogy milyen állásban volt, de abból a körülményből, hogy »Fő Ember szolgának« nevezik, azt következtetem, hogy valószínűleg mint benső udvari ember (titkár, komornyik stb.) szolgálta Batthyány Ádámot. Radostics Istvánról már határozottan tudjuk, hogy uradalmi tisztartó volt Németujvárt és az a Radostics György, a ki mint németujvári sáfár (uradalmi bérlő, kezelő) szerepel, valószínűleg atyja volt.

Ösmeretes még e korból Radostics Ádám és György is. Az előbbi mint kurucz kapitány vitézkedik Rákóczy idejében, s kit generálisa, béri Balogh Ádám, 1707-ben előléptetésre ajánlott; az utóbbi pedig zászlótartó volt Rákóczy seregében.² Ugyancsak a németujvári anyakönyvben találtam bejegyezve egy másik Radostics György nevét, kinek szülei Radostics Máté és Katalin Horvát-Csencsen laktak, s kit 1706. febr. 19-én kereszteltek meg. Továbbá 1731-ben Radostics Mátyás és neje Erzsébet mint kereszt-szülők szerepeltek Körmenden németszecsődi Őri József Judit nevű leányánál.

Sajnos azonban arra nézve hiányosak az adataim, hogy ezen Radosticsok között a rokonsági fokot megállapíthassam. Legfőlebb valószínűségi okok alapján vonhatunk következtetést egyikre-másikra nézve.

Radostics Jusztina a körmendi Radostics Dánielnek és Husvéth Juditnak volt a leánya, mint azt alább látni fogjuk. 1700 körül mehetett férjhez Faludi Jánoshoz, ki tehát nem egészen idegent, hanem ugyancsak a Batthyány-uradalomhoz tartozó benső embernek vette el árván maradt leányát. Házasságukról, melyet valószínűleg Körmenden kötöttek meg, nem maradt fenn a hivatalos feljegyzés, mert a körmendi anyakönyveket a Rákóczy-mozgalmak idejében a protestánsok elégették, mint azt Deák István plébános egykorú bejegyzése bizonyítja.³ A házasságokról plane csak 1754-től kezdve van rendszeres följegyzés, a többi évekről csak elszórva itt-ott találtam néhány beírást.

Két gyermekükről van eddig biztos tudomásunk, mindkettő-

¹ Ezen adatokat a körmendi levéltár okmányaiból vettem, melyek az »Inscripta per Excell. ac Illm. D. C. Adam de Batthyany etc.« című könyvben vannak regisztrálva.

² V. ö. Eszterházy Antal gróf, Kurucz Generális tábori könyve. Thaly Kálmán, Bpest 1901. 1908. januárban átveszi a főstrázsamesteri hivatalt (620 l.), majd hadnagy lesz a francia laibgvárdiában (689. l.), de Baloghhallal nem igen fér meg és fogságba is kerül (843. l.). Radostics György 1708-ban hadnagy lesz (148. l.), de u. ezen év decemberében már nem él és Eszterházy intézkedik, hogy »inkviráljanak néhai nemzeti és vitézlő. R. Gy. uram halála iránt.« (817. l.)

³ V. ö. Fodor cikkelyét a »Szent Gotthárd« 1904. 18. számában.

nek emlékét a németújvári anyakönyv őrizte meg: az egyik Ferencz, a költő, ki 1704-ben, a másik Klára, ki 1707-ben született. Az a Faludi Imre, kiről a körmenyi anyakönyv azt jegyzi fel, hogy 1733. szept. 5-én mint keresztanya szerepelt magyarnádalliai Horváth János fiánál, lehetett ugyan Faludi János gyermeke, de egyéb adatok hiányában e kérdés függőben marad. Ugyancsak a németújvári anyakönyvben találjuk bejegyezve a Faludi házaspár nevét, mint keresztzsülőkét, u. i. 1713-ban Póka Miklós, németújvári lakosnak Teréz nevű leányát tartották keresztvívze. Föntebb már említettük, hogy Faludiné 1725 körül jutott özvegyiségre, mint ilyen először egy 1726-i okt. 6-án kelt okmányban szerepel, midőn Egyházas-Hollóson 10 hold szántót és egy legelőt vesz 28 frtéért.¹ 1735-ben Kőrmend város elöljárósága hivatalosan összeírja a Faludi-féle birtokokat, mely conscriptio azért is fontos reánk nézve, mert abból részletesen megismerjük a Faludi család vagyoni állapotát. Hangzik pedig ezen conscriptio ilyenénképpen:

I. Házhoz való szántóföld:

1. A Csepregben egy tagban	12	hold és	36 öl.
2. Haraszti útban	1 ¹ / ₂	»	» 3 »
3. A dombon	2	»	» 4 »
4. Tüske farkon	2	»	» 4 »
5. Hosszúban	2	»	» 4 »
6. Holt Pinqua végiben	12	»	» 36 »
7. Kaczókertben a Rábán túl	12	»	» 36 »
8. A ház előtti kertben és Hosszúban lévő 8 holdért adott az uraság Kardos kertben	12	»	» 36 »
Összesen: 55 ¹ / ₂ hold és 159 öl.			

II. Pénzen és zálogban vett földek:

1. A Csepregben lévő föld mellett ...	2	hold és	6 öl.
2. Gyöpon a Rábán túl	4	»	» 8 »
3. Kardos kertben	16	»	» 54 »
4. Hajas kertben	6	»	» 20 »
5. Zálogban Megyiknél	2	»	» 4 »
summája: 30 hold és 92 öl.			

III. Pénzen vett rétek:

1. Csorba rét	14	kaszás	18 szekér,
2. Bakáné asszonyomtul	12	»	17 »
3. Harcztól zálogban	10	»	12 »
4. Szénégetőtől hozzáírtott	3	»	4 »
39 kaszás, 51 szekér.			

¹ A Faludi iratok közt N^o 11.

Ehhez járult még a ház is, melynek két udvara és két kertje is volt, területe (37×45) 1665 négyszögöl.¹

De az özvegy ezután már nem sokáig kezelte birtokait, mert 1736. szept. 28-án úgy a körmendi, mint a hollósi birtokait Batthyány Lajos gróf visszaváltotta, illetőleg megvette 1800 frtért, mely összeg után az uradalom (1737. jan. 1-től kezdve) mindaddig 6^o/₁₀-ot fizet az özvegynek, míg azt le nem törleszti. Ugyancsak e szerződés értelmében az özvegy ezen összegről szabadon rendelkezhetik, szállása a jövő Szentgyörgynapig a körmendi házban fentartatik, az idei termék még teljesen őt illeti. Ezen okmányt Batthyány Lajos gróf és »Radostics Juszina Arvo Faludiné« írták alá. Különös, hogy a hitelesítő pecséten Faludiné a Radostics címert használja.² Az említett hollósi birtokok Faludinénak családi öröksége volt, ugyanis Batthyány Kristóf gróf 1676-ban két sessiót íratott Jankó Jánosra 1000 frtért; 1711-ben ezen birtok Jankó translationális levele értelmében Radostics Ádámra szállt, a ki viszont 1735. máj. 19-én ezt a birtokot Radostics Jusztinának engedi át az őt megillető Gamisdorffi birtokrész fejében.³ Ezen örökség és birtokcsere azt mutatja, hogy Radostics Ádám, István és Juszina, ha nem is testvérek, de nagyon közeli rokonok voltak.

A Faludi házból Körmenden megyeháza (domus stabalis) lett, ugyanis 1738. jan. 11-én Vas vármegye főszolgabírája Balogh Ádám és Kelemen István szolgabíró a megyegyűlés határozatából kiszállnak Körmendre és megvizsgálják a házat. Jelentésükből tudjuk meg, hogy a házban három kőfalas, stukatúros és két fából való fallal zárt szoba volt, mindenikben kályha, kőkéményes tágas konyha, szakács és cselédszoba, jó öreg kamra, a ház alatt pincze volt, továbbá három istálló (összesen 20 lóra), egy szín és ól is tartozott hozzá.⁴ A bizottság a házat alkalmasnak találhatta a megye részére, mert az egészen a legújabb időkig »megyeház« néven volt ismeretes.⁵

Faludiné jó szívére mutat az, hogy szívesen vállalt szegény szülők gyermekeinél keresztanyai tisztet. A körmendi anyakönyvből a következőket jegyeztem ki:

1732-ben keresztanya volt (Ács Mihály plébánossal) Poli József ikergyermekeinél.

1733-ban ugyancsak a plébánossal Horváth János fiánál.

1736-ban pedig Bognár János fiánál.

1733-ban pedig Helena nevű szolgálóleányát férjhez adja.

¹ A Faludi iratok közt No 22. Ebben a jegyzékben természetesen csakis a körmendi birtokok vannak felsorolva.

² A Faludi iratok közt a No 23.

³ Körmendi levéltár. Lad. V. No 41. Pergamen oklevél, függő pecséttel.

⁴ L. a Faludianák közt No 24.

⁵ Az idén bontották le, s helyébe Sónnewend Gyula gyógyszerész épített új házat a Vida József és a Rákóczy-utca sarkán.

Ezen adatokból azt is kiolvassuk, hogy férje halála után jó ideig még Körmenten lakott és csak később költözött át Kőszegre valószínűleg leányához, Tili Ferencznéhez.

Meghalt Kőszegen 1745. decz. 5-én. Temetése igen fényes lehetett, mert a halottak könyvében fel van jegyezve, hogy az összes harangokat meghúzták s hogy kettős stolát fizetett.¹ Valószínű, hogy őt is a templom kriptájába temették, mint nemsokára utána fivérét, Radostics Ádámot,² a hol talán családi sírboltjuk volt.

Halála után Klára leánya, Tili Ferencz kapitány felesége, anyja végrendelete értelmében 100 frtot adott át a kőszegi templomatyának, hogy abból a kalvária kápolnájában felállított új oltárt megfessék. Ezen kegyes adományról a városi jegyzőkönyv következőképpen emlékezik meg:

»Ráditskovics György uram mint egyház Attya referállya, hogy T. Faludi Klára Asszony T. N. V. Tili Ferencz Capitány Uram hazostársa azon 100 frtokat, melyeket T. N. Radostics Justina Asszony néhai Faludi János Uram Eözvedgye az itt való Calvária hegyén épített Cápólnában lévő új oltárnak megföstésére rendelt, eő Kglmének erga Quietantiam fogyasztkozás nélkül letette és nevezett Egyház Attya föll is vett, hogy azért megholt Legatrix Aszonnak Istenes szándéka hová hamarébb effectusban mennyen, nevezett Egyház Attyának Senatorialiter committáltatott: hogy az Calvária Hegynek gondviselésére rendelt Paterrel egyet értvén az képiróval megh alkudgyanak, hogy azon új oltár mentül elébb megföstessék, mivel pedig még meg nevezett Testatrix asszony az Temetön lévő kápolnának építésére is 25 frtokat legalt, hogy addig miglen azon kápolnának építéséhez is hozzá foghnan haszon nélkül ne hevergyen committáltatott Egyház Attya Uramnak, hogy azon legatutumot is mentül elébb kezéhez vegye és ad securum locum a Nemes Tanáts akarattyával Interesse elocállya.³

E jegyzőkönyvi kivonatban említett kegyes adományok egyrésről Faludiné áldozatkészségéről és jámborságáról tesznek tanúságot, de másrésről azt is mutatják, hogy férje halála után is oly helyzetben volt, hogy nem kellett neki a megélhetés nehézségeivel küzdenie. Ezen adományairól a kőszegi plébánián lévő krónikai feljegyzések is megemlékeznek, s miután abban új dolgok is vannak, jónak látom azt szórul-szóra idézni:

»Anno 1746^o ara maior in sacello montis anno superiore erecta magna ex parte auro argentoque obducta est beneficio potissimum Perillust. Dominae Justinae Faludy, quae in vivis

¹ Kőszegi plébánia, Nomina Defunctorum ab à 1740: »Perilltr. D. Justina Faludi, cum pulsu integro, duplicem stolam solvit.« 1745. dec. 5.

² U. ott 1746. febr. 15: »Perill. ac G. D. Adam R. cum pulsu integro, sepultus in Crypta Eccl. parochialis«.

³ Kőszeg, városi jegyzőkönyv dd. 1746. márc. 18. V. ö. »Szombathelyi Ujság« 1906. 24. és 25. sz.

100 flnos Rhen. hunc in finem monti legavit, in cuius memoriam Insigne eius gentilitium cum hac Epigraphe annum hunc referente impositum: Justi crucem Justina iusto ex auro dotavit. Ex altero arae latere appensum est Ginsiensis civitatis Insigne cum inscriptione: Urbs Ginsium Crucifixo devota erexit.«¹

Ebből világos, hogy a fenti 100 frtot Faludiné még életében adományozta, de csak halála után fizette meg leánya a hagyatékából, s a város halából a jótevő matrónának czímerét az oltárra helyezte. Ez oltár a czímerrel együtt még ma is megvan abban a kápolnában, mely a kőszegi kálvárián épült sz. Donatusnak, a szülő patronusának tiszteletére.² Az oltár tetején az epistola oldalán fent rokokó keretben, melyet egy angyal tart, van a fentebb említett czímer, még pedig: arany keretben, kék paizson arany oroszlán áll, farka kétágú, piros nyelvét messze kiölti s jobb lábában kivont kardot tart. A paizs fölött szürke sisak, s e fölött ismét a leirt oroszlánt látjuk. A körirat, mely Faludiné kegyes adományára vonatkozik, s mely egyszersmind chronosticon, így hangzik:

IVstI CrVCeM IVstIna IVsto eX aVro DotaVIt,

a hol is szembeötlő a Justina névvel való szójáték, a számot jelentő betűket összeadva 1746-ot kapunk, mely az oltár kifestésének évét akarja feltüntetni. Az oltár másik oldalán, ennek megfelelően egy másik címet látunk, t. i. Kőszeg városáét — tornyos várfal — ennek körirata:

Vrbs GinsIVM CrVCIfIXo DeVota ereXIt.

Itt a chronostikonból 1745 jő ki, mely év az oltár építésének az évét jelenti.³

Említettük már egyszer, hogy a Radosticsok is nemes család volt, czímerét is ismerjük az egyik okmányról, melyet Radostics Ádám is aláírt és pecsétjével ellátott.⁴ A czímerpaizson két egymással szemben álló oroszlánt látunk, a mint első lábaikkal egy kivont kardot közösen tartanak, fent a sisak fölött fél oroszlán alakja látszik, szintén kivont kard a kezében, a farok itt is kettős, mint a Faludi czímeren.

A Radosticsokról Nagy Iván is megemlékezik, de csak a család komárommegyei ágáról, nemes Radostics Ferencz ugyanis

¹ Kézirat a kőszegi plébánián: »Quaedam notitiae ab à 1276« czímmel. 50 l.

² Fodor is leírja a »Szombathelyi Ujság« 1906. 24. számában, de nem egészen helyesen, s nem eredeti forrásból merít.

³ Az effélel nagyon nehéz híven és jól is lefordítani, de azért mégis megpróbálom, az elsőnek körülbelül ez az értelme: Az Igaz-nak keresztoltárát egy igaznő igaz arannyal gazdagította; a másíknak pedig: Emelte a kereszt iránti hódolatból Kőszeg városa.

⁴ A Faludiana iratok közt a N° 12.

1678-ban Komárom vármegye alispánja volt.¹ Balogh már a vas-megyeieket említi, még pedig Ádámot és Lászlót.² A Radosticsok czímeréről azonban egyik sem szól.

Faludi Klára. Faludi Mária Klárát, Faludi Ferencz egyetlen nővérét, kit névleg ismerünk, a németujvári anyakönyv tanúsága szerint 1707. június 3-án keresztelte meg Pater Ludovicus, kereszt-szülei ugyancsak Batthyány Ferencz gróf és neje Zehender Mária Anna voltak.³ Később, mint fentebb már láttuk, férjhez ment Tili Ferencz kapitányhoz, de már ezelőtt úgy látszik egy Csapodinak volt a felesége, mert egy 1741-ben kelt nyugtáján így írja alá nevét: »Clara Faludi vidua Csapodiana«. Ugyanis ebben az időben kétszer is örököl egymásután, egyszer Baka Ferencz után, ki Batthyány Ádám-nak főlovászmestere volt, s kihez kétségkívül valamiféle rokonság fűzte, 80 frtot; másodszor pedig 34 frt. és 50 krt. vesz fel egy földnek váltásdíja fejében az uradalomtól, mely föld azelőtt a Csapodi familiáé volt, s ezen utóbbi összeget nyugtatván nevezi magát vidua Csapodianának.⁴ Minthogy pedig ebben az időben már Tili Ferencz felesége volt, azt kell feltételeznem, hogy mint özvegy ment másodszor férjhez Tili Ferenczhez.



Radostics Ádám pecsétje.

Több gyermeke is volt. Egyről a körmendi anyakönyv is megemlékezik, a melyben a következő bejegyzést találjuk:⁵

A megkeresztelés ideje: 1742. szept. 13.

A megkeresztelt neve: Michael Ignatius.

A szülők neve: Franciscus Baro de Thili, Theresia Faludi.

A kereszt-szülők: Spect. D. Stef. Salir, Theresia Nadasdi.

A szülők lakása: Körmend.

Szórul-szóra idéztem e bejegyzést, mert egy-két fontos következtetést vonhatunk belőle. Már előre kijelentem azonban, hogy ezen Mihályról nem tudunk többet, mint a mennyit az anyakönyv róla megőrzött. A második dolog az, hogy kijavítjuk a hibás bejegyzést, t. i. hogy itt az anya neve Terézia, holott biztosan tudjuk, hogy Klára volt Tili Ferencz felesége. A legfontosabb azonban, hogy Tili Ferencz itt bárónak van nevezve, máskor

¹ Magyarország családai. IX. k. 558. l. Radostics Ferencz felesége Szapáry Kata, leánya Klára előbb Komáromy Istvánnak, 1718-ban már Fekete Istvánnak neje.

² »Vas vármegye nemes családai« 121. l. csak ennyit mond: »Radostics Ádám, László. 1733.«

³ Nagy Iván (I. k. 248. l.) bárónőnek, a családi genealogia grófnőnek írja a földesúr nejét.

⁴ Körmendi levéltár: »Bakaiano-Tiliana« iratok.

⁵ Liber Baptisatorum 1740—80.

mindig csak mint egyszerű nemes szerepel. Azt is tudjuk róla, hogy kapitány volt,¹ de báróságáról többet nem tudunk, mert a Tili családot sem nagy Iván, sem Balogh nem említi.

Az a Salir István, kit Nagy Iván Sallérnak² nevez, s ki itt mint keresztapa szerepel, előkelő vasmegyei családból származott, szolgabíró, utóbb 1760-ban alnádor lett. Felesége Nadasdy Terézia, Nagy Iván szerint Klára és utóbb Motesiczky Judit, a Nadasdyak nemesi ágából való volt.

Hogy ezen Mihály nevű fián kívül Faludi Klárának több leánygyermek is volt, ki fog tűnni az alábbiakból, habár ezeknek nem is találtam meg nyomukat az anyakönyvekben.

Főnnebb már láttuk, hogy az uradalom 1736-ban a Faludi jószágokat megvette, illetőleg visszaváltotta 1800 frtért, mely összeg után egy ideig kamatot is fizettek az özvegynek; de végre 1746-ban Batthyány Lajos gróf kifizette ezen összeget és arról Faludi Klára ugyanazon év november 12-én nyugtátványt ad, így írván az alá: »Faludi Claro Tiliné«. Ugyanezen iratnak más helyén azonban »Relicta vidua Tilia«-nak nevezik,³ úgy látszik tehát, hogy ismét özvegységre jutott. Miután pedig a főnnebb idézett kőszegi jegyzőkönyvben, mely szintén 1746-ban kelt, még pedig márczius 18-án még mint: »Faludi Clara aszony, T. N. V. Tili Ferenc Capi-tány Vram házastársa« szerepel, világos ebből, hogy Tili Ferencz 1746. márcziustól novemberig terjedő időközben halt el.

Faludi Klára örökölte azt a sessiót is, melyet Batthyány Ádám 1685-ben Radostics Dánielre és feleségére Husvéth Judit asszonyra iratott 100 tallér fejében. Ugyanis ezen birtok a hivatalos iratok szerint: »ad neptem Juditae Husvéth ad Claram Faludi« szállt.⁴

Ezen adat azért is kiválóan fontos, mert ebből tudjuk meg, hogy Faludi Klára Husvéth Juditnak unokája, s így anyja Radostics Dánielnek leánya volt. 1750-ben Faludi Klára ezen Radostics-féle házat 150 frtért eladta Stampár Györgynek, a többi hozzátartozó telket, földet pedig több körmendi polgárnak vagy zálogba, vagy örökáron adta el. Mikor pedig 1769-ben az uradalom ezen zálogos birtokot is visszaváltani akarta, meggyűlt a baja Faludi Klárának ezen birtokosokkal, mert ezek a felajánlott összegért nem akartak lemondani a használt telkekről és földekről. Az alkudozásokat Faludi Klára veje, Paulik János vállalta magára, de azok sikerre nem vezettek s a vége az lett a dolognak, hogy ezen birtokosok közül nyolczan 1769. jan. 1-én kiállított okmányukban inkább lemondanak a fundus szabadságáról és kötelezik magukat nemcsak az árenda fizetésére, hanem a kilenczed és más egyéb jobbágyi szolgálmányok teljesítésére.⁵

¹ V. ö. A kőszegi jegyzőkönyv főnnebb idézett részletét.

² Nagy Iván: »Magyarország családai«. VIII. 18. és X. 905. II.

³ A Faludi iratok közt a N^o 23.

⁴ Acta Radosticsiano-Tiliana.

⁵ Acta Radosticsiano-Tiliana. N^o 1 és 30.

Ugyancsak 150 frtot vesz fel Tili Ferencz özvegye 1754. okt. 28-án azon zálogos birtok váltsága fejében, melyet özvegy Radostics Dánielné, Husvéth Judit asszony Alföldy Mihálytól és testvérétől, Somogyi Jánostól vett volt 125 frtéért s melyet Batthyány Ádám 1688-ban 150 frt fejében felszabadított volt.¹

Említettük, hogy Faludi Klárának több leánygyermeké is volt. Az egyiket, Teréziát, 1767. jan. 18-án vette feleségül Paulik János, melyről a körmendi anyakönyv a következőképpen emlékezik meg: »P. D.² Joannes Paulik Cancellista Archivij Körmendiensis, et domicella Theresia de Tili cum dispensatione in promulgationibus. Testes fuere: Joannes Koch molitor cum coniuge sua Eva«. Paulik János tehát szintén uradalmi ember volt, még pedig körmendi levéltáros. Régi nemes családból származott, a nemeséget egyik őse: stankóczi Paulik Bertalan szerezte II. Ulászlótól 1514-ben. E nemeslevelet Paulik János be is mutatta 1768-ban, Körmenden.³

Azon jegyzőkönyv, melyet fentebb említettünk s melyben arról van szó, hogy János anyósa nevében a körmendi birtokosokkal egyezkedik, neve ilyformán szerepel: »Nemes és vzlő Paulik János, Nemzetes Faludi Klára asszony öregebbik (!) veje«. E bejegyzésből világosan láthatjuk, hogy Tili Ferencznének több veje, illetőleg leánya is volt, mert különben nem írnák Paulik Jánosról, hogy *öregebbik* veje.⁴ Ezen Paulik Jánosnak 1775. május 28-án és 1777. augusztus 29-én megengedi az uradalom, hogy azon mocsaras telkét, mely a Rába hídja felé vezető út mellett volt, feltöltse s azon magának házat építsen kerttel együtt. 1791-ben ezt a birtokot is megveszi az uradalom 1000 frton s Ormosdi István kir. consiliarius és plenipotentarius assecuratoriája értelmében neki az uradalom a materialékat is megtéríteni tartozott. 1792. év május hó 2-án Paulik János fel is veszi az 1000 frtot a hercegi pénztárból.⁵

Mikor halt meg Faludi Klára? Nem tudjuk. Ha igaz Toldy Ferencznek megjegyzése, 1779-ben, bátyja halálakor még élt Körmenden.⁵

GYÁRFÁS TIHAMÉR.

¹ Acta Alföldiano-Radosticsiana-Tiliana. №. 1 és 2.

² Balog Gyula: Vas vármegye nemes családai. 225. l.

³ Acta Rodosticsiano-Tiliana № 30.

⁴ Körmendi levéltár: Paulikiana domus in Körmend. Lad. 2.

⁵ Toldy Ferencz Összegyűjtött munkái. III. k. 144. l.

KAZINCZY FERENCZ EPISTOLAI.

I.

Kazinczy egész pályáját terveivel s harczaival, — egész életét, ifjúkori rajongásával s a férfikor tetterejével, — egész szívét, a családja s barátai iránt érzett őszinte ragaszkodásával, — egész lényét, a nemzeti nagyságba s jövőbe vetett reményeivel megtaláljuk Költői Leveleiben. Nem túlzás, midőn azt állítjuk, hogy Kazinczyt mint embert, író, s mint irodalmunk vezérét ezen levelekből ismerjük legjobban. A legtöbb műve alig hozható kapcsolatba életével s a szonettek kivételével alig van költői műve, mely magára az emberre s egész valójára annyi világot vetne, mint epistolái.

Érezte, hogy nehéz feladatra vállalkozott, midőn barátait egy-egy epistolával óhajtja meglepni. Nem mellőzhette teljesen a személyi vonatkozásokat, de mégsem óhajtotta erejét »gyáva Gelegenheitsgedichtekre« pazarolni.¹ Eszmét s lelket, mindenkit érdeklő gondolatokat kellett a lényekhez fűzni, hogy versét a közönséges alkalmi versek sorából kiragadja.

Személyhez szólnak epistolái, de barátainak neve sokszor csak czímül szolgál valamely költeményhez, melyben azután szíve érzelmét, egész gondolkozását s felfogását festi. Csak bánatát, szenvedéseit nem említi. Ír mindenről, mi lelkét hevíti, mi barátait érdekelheti, de egyetlenegy szóval sem érinti azt a mély gyötrelmet, mely lelkét kínozza, midőn hű felesége s kiskorú gyermekeinek bizonytalan jövőjére gondol. A gond s szegénység réme nehezedik lelkére, de nem óhajt szenvedésein azzal könnyíteni, hogy a nyilvánosság előtt elpanaszolja kínjait. Egyszerű leveleiben is alig érinti a családjával folytatott folytonos pörlekedést s viszálykodást, költői leveleiben pedig czélzás sem történik azokra a keserves perczekre, melyek sokszor elrabolták nyugalma. Ellenkezett egész felfogásával s irányával, hogy képét fesse költeményeiben a rideg valóságnak, mely csak fájó könnyeket facsarhat ki a hallgató szeméből, mely nem gyönyörködtet, hanem elkésérít s mely az életet a maga kérlelhetetlen valójában tárja elénk.

¹ Kazinczy — Cserey Farkasnak. 1809. okt. 17.

1811-ben »az egész esztendőben Ispotálynak« van berendezve otthona. Remeg, hogy elveszti gyermekeit, kik folyton betegeskednek, — aggasztja feleségének gyöngélkedése s kínozza főleg az a gondolat, hogy megrendült saját egészsége is. 1810. július havában veszedelmes tüdőgyulladásba esett s azóta folyton érez rándulást, szúrást tüdeje jobb szárnyán. Gyorsan elakad lélekzete, sétáit s kertjének gondozását is kénytelen abbahagyni, mert rögtön elfárad s kimerültség fogja el. Lelkiismerete tiszta s nem is azért fél a halál gondolatától, mert majd számot kell adnia földi életéről, — a halál csak azért rettenetes, mert el kell szakadnunk azoktól, a kiket szeretünk és kínzó főleg azért, »hogy nincs mind megtéve, a mit elvégezve szeretünk volna látni.«¹ Ragaszkodik az élethez, mert gyönyörködni akar gyermekeiben, — az képezi szíve leg-szentebb vágyát, hogy még megérje felserdülésöket s lássa azon eszméknek csiráját lelkökben, melyekért ő küzdött.

X Feljajdul a csapások súlya alatt, de visszatér gyorsan önbi-zalma is és újra örül az életnek, ha állapota csak némi javulást mutat. A baj mindig megrázza lelkét, de nem temeti magát vég-kép a sötét képek s emlékek közé, mindig megtalálja a mentő s vigasztaló gondolatokat, melyek a búskomorságtól megóvják. Szenvedései daczára szépnek találja az életet s a legsúlyosabb csapások között sem esik kétségbe. Öröme, boldogsága nem ismer határt, de bánatának mindig korlátot szab józan, egészséges gondolkozása. A biztos életcél, a munka szeretete, gyermekeinek s feleségének egyetlen mosolygása eloszlatja sötét gondjait, édesnek s szépnek mutatják életét.

Gondolkozását, egész életfelfogását megtaláljuk *Egy Római Arczszához* (1811. febr. 21.) cz. költői levelében, melyet Toméczy Ferenczhez írt.

Toméczy 30 évet töltött mint táborigazgató a hadsereg-nél, sok viszontagságon esett keresztül a háborús világban, öreg nap-jaira visszavonult az ujhelyi zárdába, hol unalmában költeményeket írt. Kereste Kazinczy ismeretségét, több levelet s költeményt küld a széphalmi mesternek, ki azután barátsága jeléül a fenti epistolával tiszteli meg. Toméczy viharos multja elég anyagot szolgáltatott volna a költeményhez, — más költő ki is aknázt volna ezen kedvező alkalmat, de Kazinczy irtózott a dicsérő s magasztaló rigmusok zengedezésétől s nem óhajtott a néppoéták-s falusi kántorokkal versenyre kelni.

Vendégül hívja az öreg piaristát, hadd gyönyörködjék az is mindabban, mi az ő szívét lelkesíti:

Messzéről látja meg majd házamat
Egy dombnak ormán, mely a kis falu
Felett emelkedik . . .

¹ Kazinczy — Sipos Pálnak. 1810. júl. 13.

Egy asszony, akit mind azok szeretnek,
 Kik hozzá vagynak vagy tág vagy szorosbb
 Kötéssel fűzve, két szép kisedével,
 Kiknél még Guido sem fest bájosabbat,
 Hiven fogadja vendégét...

Őszinte szívvel üdvözlí a házába érkező vendéget, büszkén mutatja összegyűjtött rézmetszeteit, festvényeit s gazdag könyvtárát. S ha elfáradtak a tudományos vitatkozásban, úgy háza elé vezeti vendégét, hogy elteljék az ő lelke is azon páratlan gyönyörrel, melyet a zöldelő rétek, kalászos rónák, a »szent tölgyliget« s »mustot-hozó tetők« látása nyújt. Nem mogorva ember lakik a széphalmi házban, hanem egy boldog férfi, ki elérte szívének minden vágyát, ki

a gonosz sors üldözésinek
 Nem gyáva homlokot vet ellenébe,
 Nem retteg semmit, és semmit nem óhajt,
 Békében él magával, a világgal...

Kazinczy nem minden ok nélkül volt büszke ezen költői levelére, melyben saját bevallása szerint nemcsak családi boldogságát s Széphalom gyönyörű fekvését, hanem egész »Lebensphilosophiáját« is festi. (Kazinczy — Siposnak. 1811. febr. 28.)

Boldognak érzi magát, de mégis van egy titkos vágya, melynek teljesülését epedve óhajtja. Az ég megáldotta a legszerényebb, férjéért mindenét feláldozó, hű feleséggel, — van kis lánya is, kit féltékenyen óv minden bajtól, de várja, folyton imádkozik, hogy fia is szülessék, ki eszméit örökölje, ki egykoron folytassa megkezdett harczait s kövesse példáját. 1809. okt. havára várja a kis vendég megérkezését, de már hónapokkal előbb gondoskodik méltó fogadtatásáról.

Első gondja ismerősei s barátai sorából kiválasztani oly keresztapát, kinek tiszta jelleme, hazafias lelkesedése mintaképül szolgáljon születendő fiának. Azt óhajtja, hogy gyermekeinek a Haza, a Rény, a Szép s Jó szeretete képezze jellemét s ezen tulajdonságokat megtalálja gr. Ráday Pálban, kit már 1809. május 12-én felkér a keresztapai tisztségre. »Az ő nagy-atyja és az ő ipa nekem nagy idolumaim voltak s maradnak. Ennek a két nagy embernek emlékezete, ebben az egy nékem igen becses barátomban egyesülvén, őtet kértem meg a születendő fiam keresztatyjának...« (Kazinczy — gr. Dessewffy Józsefnek. 1809. szept. 3.)

Ráday szívesen veszi a megtiszteltetést s Kazinczy megírja a *Gróf Ráday Pálhoz* cz. epistolát, melyben találó példáját adja annak, mikép lehet a tisztán személyi vonatkozásokat is egy általánosan érdeklő eszme szolgálatába rendelni.

A nemzet nagyjainak, önfeláldozó fiainak képe s példája lebegjen a serdülő gyermek szeme előtt, — nemzeti büszkeségre,

a nyelv s nemzeti irodalom szeretetére, — makacsságra s nem gyáva félelemre kívánja gyermekeit nevelni. Óhajtja, hogy születendő fia id. Ráday Gedeont a tudomány, költészet,

a csendes Virtusok' dicső munkájában
Tekintse tisztelt mesterének . . .

br. Prónay László példája oktassa arra, mikép kell megvédeni »Ulysszesi szent álnoksággal« a harczok dühös részében a nemzet jogait, — maga a keresztapa pedig oktassa arra az életbölcsségre, mely nem vágyik csalfa fényre, hanem a szépben, jóban és csendes családi életben leli fel boldogságát.

Kazinczy elküldi a kész verset barátainak, — büszkén hirdeti, hogy ezen »francia izlésű Epitre«-ben sikerült végre a francia könnyűséget, elevenséget, enyelgést magyar nyelven kifejeznie. Rímes versekben írta meg az epistolát s felhívta barátainak figyelmét különösen arra, hogy ezen költeményben alkalmazza először czéltudatosan az elisiókat. Szokása szerint most is megemlíti, hogy rímekben szegény nyelvünkben nehéz feladat volt a költeményt ebben a formában megírnia: » . . . kilencz nap dolgoztam olly nehéz munkával, mint ha fát vágtam volna«. (Kazinczy — gr. Gyulay Ferencznének. 1809. szept. 20.)

Barátai már előre biztosítják, hogy születendő fiát a legnagyobb szeretettel fogják keblökre ölelni, Kazinczy pedig türelmetlenül várja a pillanatot, hogy végre lássa, csókolhassa neve s eszméinek örökösét.

A régóta várt családi esemény 1809. okt. 15-én köszöntött be Kazinczyékhoz. A végzet azonban megghiúsította az apa legszebb reményeit, mert az óhajtott fiú helyett megszületett harmadik leánygyermek: Anna Sophronia. Várta, óhajtotta a fiút, de midőn újra leánya született, oly örömmel üdvözölte a kis jövevényt, mintha soha másról nem is ábrándozott volna. Egyszerre álomnak tűnt fel eddigi reménykedése, mely szétfoszlott, de szúrós tövist nem hagyott vissza lelkében.

Kazinczy kezdetben úgy tervezte, hogy a költeményt a tényeknek megfelelően átdolgozza, de szándékáról lebeszélte Berzsenyi, ki oly szépek találta a verset, hogy bűn volna azon minden változtatás:

Barátom! a gonosz tzakó megcsalt Téged!
Hogy várt fiu helyett ismét leányt hozott . . .
— Nem mindenkor lel ám *Kazinczyt* a tzakó! —
Haggyán! Remélj! s versed tedd el jövendőre!
Ne bánts! Illy szépet változtatni bűn.
Ha kell, ha nem, kérlek, hadd ugy a' mint van,
Tovább fog ez élni minden leányidnál . . .

Majdnem két évig kellett Kazinczynak várnia, míg végre teljesült régi vágya s megszületett 1811. június hó 18-án várt fia: Marcus Aemilius Franciscus.¹ — Rousseau iránti rajongásából nyerte az újszülött az Emil nevet s Kazinczy el is határozta rögtön, hogy a sur l'Education elvei szerint fogja fiát nevelni. Boldogsága nem ismer határt s lelkesedéssel értesíti összes barátait, hogy végre van immár fia is.

Barátai résztvesznek örömeiben, sorban üdvözlük a boldog apát, kinek szívét különösen meghatja egy eddig ismeretlen, lelkes ifjúnak, az akkor 19 éves Helmezy Mihálynak, ódája, melyben nemcsak Kazinczyt dicsőíti, hanem kijelöli az újszülöttnak pályáját, melyet követnie kell, ha dicső apjához méltó akar lenni:

Kazinczy! Honunk Gesznere, Nemzetünk
Parnaszszusának Lelke, 's kecsangyala
Örülj, betölté a' kegyelmes
Ég Sophiádban örömményed . . .

Te nagy reményű kised, Atyád dicső
Nyomán eredj a' pályafutásnak! itt
Majdan Hazád 's Eldődeidnek
Védgeniusza ápolandnak . . .

Kazinczy örömmel vette Helmezy ajándékát, észrevette rögtön, hogy kezdő íróval van dolga, de meglátta azon sajátságokat is, melyek mindenkor elismerő ítéletre tarthattak számot. A klasszikus versforma, szokatlan s új kitételek, magasan szárnyaló nyelvezet rögtön meggyőzték Kazinczyt, hogy az ifjú költő az ő irányához csatlakozott, őt vallja mesterének. Sietett is rögtön új tisztelőjét keblére ölelni s megerősíteni azon hitben, hogy csakis az általa mutatott ösvényen haladhatunk előre.

Feleletképen megírja 1811. nov. 27. *Helmezy Mihályhoz* cz. epistoláját, melylyel mesteri példáját adja annak, hogy az alkalmi verseket a lángész mindig »interesszantná tudja tenni, nem úgy mint a' közönséges fejek, kiknek efféle verseik nem egyebek mint rigmusok«. (Kazinczy — gr. Dessewffy Józsefnek. 1811. nov. 28.)

Kazinczy, midőn az áldás első csókjaival halmazza el újszülött fiát, nem hírt, nevet, fényt s gazdagságot kért részére, hanem

Hogy ötlet Ámor és a cháriszok
Vegyék szent oltalmokba, hogy szemét
Ezek nyissák fel látni, ezek tanítsák
Irtózni a' rútat, 's a' mi szép, szeretni.

¹ »A' Rousseau Emiljét olvasván huszonöt eszt. előtt, már akkor jött az a phantásiám, hogy ha valaha fiam lesz, e nevet viselje«. (Kazinczy — gr. Dessewffy Józsefnek. 1811. jún. 22.) »A Marcus név az Aemiliusok között Rómában egy olyan emberé volt, a' kit én azon véghetetlen szép Oratójiáért, mely a' Sallust. fragmentumai közt feltaláltatik, . . . nagyon tisztellek«. (Kazinczy — Kis Imrénnek. 1811. jún. 27.) A Ferencz nevet apja után kapta.

Ha teljesül ezen vágya, úgy gyermeke mindig rajongani fog a nemzeti nagyságért, hálátelt szívvel fogja Dayka, Berzsenyi, Dessewffy, Nagy Pál, Prényi s Majláth nevét emlegetni. És ezen hősök közé avatja rögtön néhány sorral ifju tisztelőjét, Helmeczyt is:

Te pedig
Gerjeszd mellyében a' szép lángot, és
Gerjessze példád eggyütt énekeddel. —

Rajongását, szeretetét, melylyel családja iránt viseltetett, kiterjeszti barátaira is. Résztvesz örömeikben, vigasztalja bánatukban és iparkodik ugyanazon józan életbölcseséget, mely a csapások idejében az ő lelkének vigasztalást nyújtott, — ugyanazt az izzó hazaszeretetet, mely az ő keblét hevíti, — ugyanazon eszméket, melyekért ő rajong, — ápolni, terjeszteni és elhinteni szívükben. Sokszor maga is úgy érzi, hogy epistoláiban többet philosophál, mint a mennyit a költemény természete megenged.

Megdöbbenéssel hallja a hírt, hogy Debreczen 1811. április havában porrá égett. Sajnálja a város pusztulását, de nem gondol arra, hogy a rettenetes csapásról egy epistolában megemlékezzék. Osztozik barátainak fájdalmában, kiknek háza, mindene odaveszett, de egy tűzvész, bármily szomorú gondolatokat támasztott is lelkében, nem látszott eléggé alkalmas tárgynak költői feldolgozásra. Nem is írta volna meg sohasem a *Nagy Gáborhoz* cz. epistolát, ha egyenesen fel nem kéri annak megírására: »Kivánták tőlem az Epistolát, 's nem önként buzgott ki belőlem«. (Kazinczy — Berzsenyinek. 1811. nov. 22.)

Maga jegyzi meg, hogy »sovány volt a' théma« s felette nehéz volt a köznapi tárgyat költői formába önteni. Műve teljesen az alkalmi versek sorába süllyedt volna, ha benne tisztán barátjának bánatát festi, de viszont félt attól is, hogy, ha nagyon is eltér a tárgytól, úgy költeménye majd »inkább hasonlít Dissertatiohoz, mint Epistolához«. (Kazinczy — Kis Jánosnak. 1811. nov. 22.) Költői Leveleiben bizonyos jókedv, pajzánság vonul végig, mert »az Epistolaris Musa enyelegni szeret«, de óvakodnia kellett a tréfától, »mert a szomorodotthoz tréfásan szólni annyi mint ingerlés«. Az epistola megírása alaposan próbára tette Kazinczy erejét, de megállta helyét s legyőzte az akadályokat.

Nem festi a borzalmas tűzvész lefolyását,

mely Debreczennek
Öt nyolczadát vad lángja alá borítá, . . .

hanem megtalálta a szomorú jelenségben azt a részt, mely minden időben nemesnek, szépnek fog tetszeni: »Nagy Gábor Debreczeni tudós Prokator Úr Áprilisban az idén földig égett, és ezen égésben elveszté gazdag Bibliothécáját 's közel 40 vastag folio tomus Col-

lectióját, melyek inkábbára Origin. Manuscriptumokból állottak. Ő még is mindenekfelett Processusainak Actájiról gondoskodott, hogy Principálisai meg ne károsítassanak 's házának veszteségét csendes phlegmával nézte«. (Kazinczy — Döbrentei Gábornak. 1811. decz. 24.)

Kazinczy epistoláinak egyik legfőbb sajátsága az elmélkedés s bölcselkedés. E tekintetben teljesen korának gyermeke. Berzsenyi ép oly szeretettel meríti a philosophia köréből költeményeinek tárgyát, mint Kis János, kit a kortársak magasztalva hirdetnek a magyar nemzet philosophus költőjének.

Kazinczy szánja Nagy Gábor egész philosophiai rendszerét, mert »csendes phlegmával«, arczrándulás nélkül nézte háza pusztulását, mert a rideg ész szavára hallgatva nyugodtan tekintette a csapást s romlást, — szánja barátját, mert Zeno tanítását követte, ki büszkén hirdette:

Hogy neki nem fáj a mi fáj, hogy a kín
Nem kín, s a veszteség nem veszteség. —

Legyen büszke és daczos az ember, zárja magába fájdalmát,
ha emberi gonoszság tör ellene, mert a kiontott könnyek csak a
támadó ellenfél diadalát nevelik, — de ha az ég gerjed haragra,
ha a kérlelhetetlen sors sújtja,

s elveszi tőlem,
Vissza a mit adni nem tud. Akkor én
Gyermekeké lések, érzem a csapást,
S hogy érzem, vallja kínos nyögdelésem.

Semmiféle filozófiai rendszer nem jöhet összeütközésbe azon örök igazságokkal, melyek az emberi természetben birják alapjukat. — Az ember érző lénynek van teremtve, szánnia kell bús percekben barátait és önönmagát, éreznie kell a csapások súlyát, — de a józan észnek is van szava, mely megóv a kétségbeeséstől. Nem az az erős, ki hidegen, érzéketlenül fogadja a sors csapásait, hanem igazi férfi az, ki nem szenved gyáván, kislelkűen.

A Nagy Gáborhoz intézett epistola megértése még nem okoz különös nehézségeket, — könnyen érthető a költemény, mert a filozófiai gondolatokat a való élethez fűzi s a lélektani fejtegetések is inkább a száraz tények kiszínezésére szolgálnak.

Már nehezebben érthetők azok az epistolák, melyekben tisztán filozófiai kérdésekkel foglalkozik s melyeknek tárgya semmiféle vonatkozásban sem áll a reális világgal. A lét s megsemmisülés, mindenség s ennek végső oka, lélek s halhatatlanság, tudás s sejtés, az emberi ismeret s ennek határai folyton foglalkoztatják elméjét. Töprendkedik s elmélkedik, de ép a leglényegesebb pontokban nem képes határozott eredményre jutni.

A *Gróf Török Lajoshoz* írt epistolában már bevallja, hogy a tapasztalaton kívül eső dolgokat emberi észszel fel nem foghatjuk, hogy az igazság nem absolut, hanem csak egyéni igazság, nem tudás, hanem csak hit s sejtés: »Az én ideám azon dolgokért, melyek *supra me* vannak ez: A' sokoldalú statuája az Igazságnak a' Rotunda közepén, centrumában áll, mi pedig a peristyl peripheriájában tolongunk elébb tovább. Minden punctum itt más meg más képet ad. Csak az a' kérdés, hogy a' sokoldalú kép, mely punctumnál tekintetik legillőbben, Isten, örökkévalóság etc. távol vagyok attól, hogy tagadjam, de ezek nem az én szememnek való tárgyak. Nekem elég azt az Istent ismerni, mely bennem lakik.« (Kazinczy — Sipos Pálnak. 1812. febr. 5.) Sohasem tagadta a legfelsőbb lény létezését, de irtózott a gondolattól, hogy a *supra me* dolgokat a tapasztalat körébe vonja, megelégedett azzal, hogy szívébe, belsejébe tekintett, hol mindenkor meglelte a legfontosabb kérdésre a feleletet.

Felfogására nagy befolyással volt Sipos Pál, a sárospataki kollégium tudós tanára, kivel állandóan levelezett s szívesen elvitatkozott filozófiai kérdésekről. Sipos szakszerűen tanulmányozta Kant és Fichte elméleteit, mélyen behatolt a két kiváló elme rendszerébe, — Kazinczy inkább műkedvelő maradt, ki gyorsan belefáradt az elvont kérdések tárgyalásába. Mindig elismeri, hogy a filozófiának megvan a maga haszna, de már elítéli azt az irányt, mely még az iskolában is a metafizikai kérdések feszegetését tette a tanítás középpontjává. Mindketten az ész jogát védik s nem irtóznak semmitől sem inkább, mint »a' nevetséges superstitiótól«.

»Az Istenekkel truczoló« Prometheusban látják az örök igazságot kutató s meggyőződéséért szenvedni tudó férfi eszményképét. Prometheus az ész s tudás képviselője, ki igazsága tudatában még az olyposi istenekkel is kész felvenni a harczot s velök szembe szállani. Hasonló s emberfölötti küzdelmet kell még ma is megvívnia mindenkinek, »ki világosítani akarja az elméket«, ki meg akarja »támadni azokat a' védekezéseket, melyeket a' babonáság megszentelt«.

A Prometheusban kifejezett eszme mindig érdekelte az emberiséget s Goethe is ezen tárgykörből meríti egyik legérdekesebb költeményéhez az anyagot. A költeményben kifejezett gondolatok annyira megtetszettek Siposnak, hogy 1811. szept. 23. felkéri Kazinczyt annak lefordítására: »... kimondhatatlan vágyásom volna az ideált a' te pennádból folyó lélekkel elevenítve olvasni...« Kazinczy teljesítette Sipos kérését, lefordította a költeményt, mely azután 1813-ban nyomtatásban is megjelent.

A vers megjelenése oly megbotránkozást keltett egyesek lelkében, hogy a fordítót, kiadót és a cenzort, ki a költemény megjelenését engedélyezte, fel akarták jelenteni. Ítéletök szerint Goethe oly »rossz« ember, hogy műveit nem is lenne szabad lefordítani, — a kiadó s fordító pedig szigorú büntetést érdemel

mert ily istentagadó elvek terjesztésével teljesen aláássák a közönség jámbor gondolkozását. Korbély Mihály, pécsi kanonok, csak akkor állott el a feljelentés szándékától, midőn megtudta, hogy Kazinczy felesége s lányai katolikus hitben nevelkedtek.

Kazinczy nem sokat törődött »az ily dongók dongásával« s miként egykor Prometheus, ő is bátran hirdeti:

Üss, tömlöcözz, csipdestess vasfogókkal,
Állíts a tüzmáglyára . . .
Hitem', ha kell, bármely kínos halállal
Akár mely gyötrelmekkel, megpecsétlem

A *Sipos Pálhoz* írt epistola Kazinczy egyik legnehezebben érthető verse. Az elvont fejtegetések, a gondolatok tömörsége, a kifejezések s nyelvi nehézségek, de főleg az a körülmény, hogy Kazinczy sokszor tagadva fejezi ki, a mit állítani akar, ezer akadályt gördítenek megérthetése elé. Keletkezése összefügg azon filozófiai vitatkozásokkal, melyeket a két ember a boldogság s szabadság mibenlétéről egymással folytat. Az epistola filozófiai fejtegetéseit teljesen lehetetlen Fichte rendszerének, főleg pedig *Anweisen zum seeligen Leben* stb. cz. munkájának ismerete nélkül megértenünk. A költemény tulajdonkép azon rövid kivonatnak visszhangja, melyet Sipos Pál 1812. febr. 5. Fichte említett művéből készített s Kazinczyval közölt.

Minden az Éntől függ, az Én teremti meg az abszolút boldogságot s szabadságot, melytől az embert semmiféle hatalom nem foszthatja meg. Az a szabadság s boldogság, mely okát a Nem-Énben, vagyis az embertől független körülményekben bírja, csupán látszólagos boldogság s képzelt szabadság. Csak az az ember szabad, ki csupán önmagától függ, — és boldog az, ki nem az élvezetekben, hanem a lélek tevékenységében találja üdvét, mert mindkettőt önmaga határozza meg. Elvesztette már boldogságát s szabadságát, ki a Nem-Énben véli azokat megtalálni.

Hatással volt Kazinczy epistolájára Sipos Pálnak *Erkölt, Szabadság* cz. költeménye is, melyben újra megerősíti Fichte fel-fogását, hirdeti elveit:

Erkölt! Szabadság! hív ör-angyalok
Kik a' jámbort belől őrzitek;
. Aki bízni tud
Magával, a' bír mindenekkel.
Nagy ő magában és kívülről,
Nem kölcsönöz fényt ő magának;
Nagyobb azoknál, kik kevéslen
Mutatták, a' mi nem tulajdonok . . .
Bár Zeus haragja szirthez kösse le,
Bír ott is embert lelkesíteni . . .

Kazinczy maga vallja be, hogy »szörnyű mélység az a' Fichte tudománya«, s őszintén beismeri, hogy nem képes mindenben megérteni, annál kevésbé helyeselni elveit. Minden az Éntől függ, ámde felfogása szerint az Én tévesen is alkothatja meg a maga világát, hiszen az ember még arra sem képes, hogy a rosszat a jótól, az igazat a tévestől s helytelentől mindig megkülönböztesse:

Két, két isten van; és bizony nem egy!
 Szelíd az egyik s jótevő; szeret
 Segélni a jámbor botlón, s tévedéseit
 Megszánva nézi, s jobb ösvényre vonzza . . .
 Kaján a másik, és bukásnak örvend;
 Fénybe öltözik, hogy csalhasson . . .

Csak az a nagy kérdés, hogy az Én felismerje a jötevő s a gonosz istent, hogy észrevegye, mikor veszi fel emez amannak köntösét s felismerje:

Hogy a fehér, kit híven tisztелеk,
 Csak álkép, s alatta a kormos ül . . .

Kazinczy, ki népe rabságát érezte s siratta, ki egy egész nemzettel felvette a küzdelmet, hogy azt akarata ellenére is a boldogabb jövő felé vezesse, egész világát, minden eszméjét látta Fichte rendszerében megsemmisítve. Túrni az önkényt, túrni a rabságot szóltanul, némán s nem érezni a bilincsek szorítását, mert az ember önmagában is fellelheti boldogságát s szabadságát, a legveszedelmesebb tanításnak ismerte. Fichte okoskodása »szörnyű metaphisicus« és Kazinczy meggyőződése tiltja, hogy elveit kövesse. Nem is akar többé ily kérdésekkel foglalkozni, hiszen sorsa más téren jelölte ki hivatását. De meggyőződéséből nem enged s epistoláját is azzal a tréfás mondással fejezi be, hogy a bölcs is csak akkor szabad, ha nem hallja este s reggel a börtön kulcsainak csikorgását:

. . . S a bölcs *szabad*?
 Oh az, ha néki csendes éjszakát
 S jó reggelt nem mond másnap a . . . *profősz*.

Sipos azt hitte, hogy Kazinczy tréfás hangja, melyet a legkomolyabb kérdések feszegetésében használ, tulajdonképp gúny, melylyel egész filozófiai rendszere fölött pálczát tör. Megneheztelt s Kazinczy azzal óhajtotta barátját kibékíteni, hogy az epistolát Kenderessy Mihályhoz címezte, ki szintén filozófiai tanulmányokkal foglalkozott: »Vedd tiszteletem jeléül ezt az Epistolát. Hirdesse az, hogy mi egymást szeretünk, hirdesse, hogy mi kerestük a Valót és hogy lelkeink nem váltak idegenekké egymás eránt, ha

ellenfelen állottunk is . . . » (Kazinczy — Kenderessy Mihálynak. 1816. febr. 11.) Csak Sipos halála után nyerte vissza az epistola eredeti címét: »Manicheusi Epistolám Siposhoz vala intézve. A széplelkű ember meg vala szomorítva általa, mert azt hitte, hogy az az *Ich* Philosophiáját neveltségessé teheti. Így azt Consil. Kenderessy Urhoz intéztem, a' mint tudod, Sipos meghala, így tehát annak felette ismét a' Sipos neve áll, 's Kenderessyhez mást fogok írni«. (Kazinczy — Döbrentei Gábornak. 1817. jan. 25.)

Említettük már, hogy Kazinczy lehetőleg mellőzi az epistolákban a személyi vonatkozásokat s mindig valamely magasabb eszmét, gondolatot fűz a száraz tényekhez. Nem azért írja epistoláit, hogy barátait magasztalja, erényeiket dicsőítse, hiúságuknak hizelegjen, hanem saját eszméit óhajtja terjeszteni, elveit fejtegetni.

Mindig dédelgette a kezdő írókat s nagyobb szeretettel viseltetett az ifjabb nemzedék, mint irodalmunk régibb munkásai iránt. Irányt mutatni, műveltséget s tudást terjeszteni, az embereket felvilágosodott gondolkodáshoz szoktatni, bizalmat önteni s hitet ébresztetni, szeretetet hinteni az elfásult szívekbe a nemzeti irodalom iránt, előkészíteni a biztos fejlődés útját, ez képezte élete s működésének igazi hivatását. Nélküle el sem tudjuk képzelni az átalakulás s újjászületés nagy korszakát, működésének áldásthozó hatása kiterjedt a nemzet egész életére. Elsősorban az írókat öleli kebléhez, de nem feledkezik meg azokról sem, kikről gondolja, hogy egykoron még fontos hivatás vár nemzetünk életében. Kijelöli mindenkinek működése körét, kiosztja a szerepeket s arra törekszik, hogy már ifjúkorukban fölébressze a kiválasztottak szívében a lelkesedést azon eszmék iránt, melyekért küzdeni fognak. Belát az emberek lelkébe, tekintetbe veszi nemcsak a hajlamot s tehetséget, hanem a születést, és tudja, hogy a főurak gyermekei ősi szokás szerint inkább a politikai téren érvényesíthetik tehetségöket. A fény s gazdagság, születés s az ezekkel járó jogok kiváltságos helyzetet biztosítanak ugyan tulajdonosaiknak, de nemessé, becsülésre méltóvá csak az önfeláldozó munka, a szerzett érdem teheti az embert.

Ezeket a gondolatokat, eszméket fejtegeti a *Báró Wesselényi Miklóshoz, Miklós Fiához* cz. epistolában.

Az epistola Tőkés János azon levelének hatása alatt keletkezett, melyben a fejedelem tiszteletére Zilahon rendezett ünnepélyről számol be Kazinczynak: »Egy Lovas század, és egy Gyalog század tév meg a Vármegye nemessei közül Februárius 12-én, mint jó Fejedelmünk születése napján Zilahon a tiszteletet. Gyönyörű látás volt, midőn itt nyílik egy kapu a' Trombita szóra, 's ki ugrat onnan egy Nemes lovas, rendbe szedi magát, amottis sebess lépésekkel megyen egy Gyalog, mindenik siet a' kirendelt helyre, minden felöll Kard és Puska és a' szép Fejér Toll a fekete csákóba. Alig pillanthatá el az Ember magát, hát látja, hogy lobogó zászlója alatt vezet egy Lovas századot a' tizenkét esz-

tendős Wesselényi Miklós, ki magát ideje felett a bámulásig ki jegyzette, 's ugyanazért mind a' Lovasságnak, mind a' Gyalogságnak Adjutáns kapitánya, egy Szeg sárga tüzes, Török paripán, 's Századját (Colon) Oszlopból a Vár Megye Háza előtt nagy sebességgel Artzba tette . . . » (Tőkés János — Kazinczynak 1809. febr. 17.).

Kazinczyt ezen sorok »olly tűzbe hozták«, hogy azonnal hozzáfog az epistola megírásához, mely azután 1809. márcz. 10. elkészült. (Kazinczy — Berzsenyinek. 1809. márcz. 10.)

Saját gyermekeként szerette az ifjú Wesselényit, ki viszont a legnagyobb tisztelettel ragaszkodott személyéhez. Kazinczy 1805-ben látta először a fiatal gyermeket, midőn Zsibón néhány napot a Wesselényiek vendégszerető házában töltött. Feledhetetlen benyomást tett Kazinczy a gyermek lelkére, ki az együtt eltöltött perczek után »örökké jobban jobban óhajtja személyét«. (Wesselényi — Kazinczynak. 1806. szept. 21.) Kazinczy az első találkozás alkalmával rögtön észrevette a fiatal gyermek kiváló tehetségeit, s ezentúl folyton a legnagyobb érdeklődéssel kíséri fejlődését. Nemcsak apjával és Cserey Farkassal közli gondolatait, észrevételeit, melyek a nagyreményű ifjú jövőjére vonatkoznak, hanem iparkodik annak tanítóival s nevelőivel is szorosabb barátságot kötni, hogy ezúton is befolyást gyakorolhasson annak lelkére.

A gyermek, ki apjától tanulta megszeretni a magyarság ügyét, kit apja már mint gyermeket komoly gondolkozáshoz s foglalkozáshoz szoktatott, ki nem azt tanulta meg először:

a mit a nagy házak magzati . . .
 hogy gillétjökön
 Két sorban álljon-e vagy egyben a gomb,
 S nanking legyen most, bársony majd nadrágjuk,
 S cravátjokat bodorral kell-e még,
 Vagy már bodor nélkül megkötniök,

ki gyönyörködve hallgatta apja hazafias szavait a gyűléseken s vitatkozásait az otthon összegyűlt vendégsereggel, ki mint a jövő nemzedék mintaképe tűnt fel előtte, — ily ifjú a legboldogabb reménynyel töltötte el Kazinczy keblét. Előre sejtette magasztos hivatását, — érezte, hogy az utód teljesen apja ösvényére fog lépni s be fogja váltani azon ígérteit, melyet még 9 éves korában tett. midőn a megyei gyűlésen először felszólalt: »Oh Atyák, higyjétek el, az én lelkem olly kész, hogy mindenütt nyomba követnélek . . . számot tartsatok reám, Atyák; el ne felejtsetek, hogy én ma Hazafinak áldoztam fel magamat . . . » (ld. br. Wesselényi Miklós — Kazinczynak. 1806. ápr. 9.).

Nem fél attól, hogy az ifjú Wesselényi alásülyedt a köznapi emberek sorába, meggyőződésé vált a hit, hogy ezen gyermek soha alacsonyságra nem fog vetemedni. Nem is azért oktatja, inti,

mintha buzditó szavakra szüksége lenne, hanem mert a végtelen szeretet, melylyel a gyermek iránt viseltetik, azt így parancsolta: »... engedje meg, hogy némely intést adhassak; nem mintha rettegnék, hanem azért, mert azoknak, akik szeretnek, természetes hibájok a félség.« (Kazinczy — ifj. br. Wesselényi Miklósnak. 1810. ápr. 26.)

Különösen két dologra figyelmezteti az ifjút: óvja a főurak közös betegségétől s figyelmezteti önmérsékletre, megfontoltságra.

Nemzeti csapásnak tekinti, hogy főuraink külső fényre, hiú czímekre s kitüntetésekre vágyanak, hogy egyedüli vágyuk »az alacsony ragyogáson kapás«, mely pedig magában hordja a »szolgai lelkűségét«. Méltányosnak tartja, hogy az érdem, az önzetlen fáradozás elnyerje méltó jutalmát, de már szigorúan elítéli azokat, kik nem magasabb szempontból dolgoznak, nem a jót magáért szolgálják, hanem »kulcs, csillag s kereszt; s titulusért« buzgólkodnak, hogy híúságukat kielégítsék. Ezeknek tettei teljesen nélkülözik az erkölcsi alapot, mert árulásra s minden gonosszágra kaphatók, ha ezáltal elérhetik céljukat.

Kazinczy csodálta az id. Wesselényi törhetetlen akaraterejét, de átlátta azt is, hogy makacsságával nemcsak személyének szerzett sok ellenséget, hanem ártott sokszor a közügynek is, hiszen mindig akadtak, kik a személyt nem tudták az eszméktől elválasztani. A féktelenségtől, az apa indulataitól, szenvedélyeitől már nagyon is félti az utódot. Irtózik a gondlattól, hogy a fiú örökölhette apja erőszakos természetét s talán ő sem lesz képes okos körültekintéssel úgy megalkudni a körülményekkel, hogy megfontoltságával többet használjon nemzetének, mint a mennyit »simulni nem tudó feszességgel« kockáztat. A születés, ősi származás, óriási nagyon nemcsak különleges helyzetet biztosít, hanem nagyobb terheket is ró az ember vállára, melyeknek meg kell felelnie, ha nem akar nevetséges színben feltűnni. A régi világ az erények legszebbikének tartotta elvérzeni a harczmezőn, — a modern fel fogás a béke napjaiban is számít a hazafi munkájára. Tetteikkel bizonyítsa be, hogy nem a véletlennek köszöni kiváltságos helyzetét, hanem nemes tulajdonságai biztosítják részére az elsőséget. Éreztesse mindenkor,

Azért legelső, mert hogy ő legérdemesebb . . .

A Wesselényi tiszteletére írt költeménynyel közeli rokonságot mutat a *gróf Desselwffy Józsefhez* intézett epistola.

Amott szelíden, inkább oktatta szól, itt már a gúny fegyvereivel küzd s kíméletlenül támadja azokat, kik nagyon hangos szóval hirdetik a hazafiságot, de titkon mégis kitüntetésre vadásznak. Elvek s hit megtagadása, ravaszság s szolgálalkúság jellemzi ezen szálnalmas hősöket, kik oly szerepet játszanak, melytől az önérzetes, jellemes férfi visszaborzad. Ezen gyászvitéznek képviselő-

jévé Sztricsák-Herculest¹ teszi, ki minden megaláztatásra kész, hogy célját elérhesse:

Tiszteld tehát nagysága érzését,
Te is Sztricsákban ő
Csúszása-közben annyi döfdősést,
Ah, annyi bántást, annyi durva szitkot
'S cselédi zaklatásokat! — mi ketten
Azt elviselni nem tudnánk — eltűre.
Tiszteld a bajnoklelket benne, mely
Csüggedhetetlen bátorsággal vítt,
Hevült és reszketett, izzadt s fagyott,
Míg végre a célnál látja már magát,
S borát most ő is Istenekkel issza . . .

Hiába küzdesz, hiába dolgozol önzetlenül s áldozod fel minden perczedet a közjónak, hiába véded a nemzet jogait s siratod néped pusztulását, — hiába áldott meg az ég tehetséggel, józan észszel s bölcseséggel, nem számítász mégsem az emberek sorába, mert

nincs rojt s kereszt, — nem lésszes Excellenc!

Kevesen a főurak közül szegődtek oly szent lelkesedéssel a nemzeti ügy szolgálatába, mint gróf Dessewffy József. Kazinczy teljes mértékben méltányolta érdemeit, a legnagyobb elismeréssel hódol barátja nagyságának. Csodálja európai műveltségét, széleskörű tudását, erkölcsi bátorságát, jelleme tisztaságát, főleg tiszteli azon buzgalmát, melylyel irodalmunk s nyelvünk kiművelésében buzgólkodik. Meggyőződéssel vallja, hogy az egész országban nem talált férfit, ki felülmulná erényben és büszke volt barátságára, mert Dessewffy az az ember, »ki a nagyokhoz nem tolja, nem fúrja magát, kinek nem kell cifra, és épen ezért méltán fénylik, és jobban, mint azok, a kik rongy által ragyognak«. (Kazinczy — Cserey Farkasnak. 1809. aug. 16.)

Ismeretségük s barátságuk kezdete még Kazinczy kassai tartózkodásának idejébe esik. Nincs nagy korkülönbség köztük (Dessewffy szül. 1772. febr. 13. M. P.), de az előkelő főúr szívesen vallja Kazinczyt a maga mesterének, kinek példáját követni óhajtja. Első leveleiben, melyeket Kazinczynak ír, kiérezzük a küzdést a nyelvi nehézségekkel, de érezzük előre azt is, hogy a fiatal főúr lelkesedése a nemzeti irodalomért nem lesz pusztán pillanatnyi fellobbanás: »Én; a ki nem othon, hanem az adriai tengernek partjai mellett, mester nélkül, tehetségem szerint, akar-nám mívelni, s gjaorlani hazám nyelvét, kényem szerint iro-

¹ »Unter Sztricsák habe ich kein Individium gemeint, sondern das ganze verächtliche Genus gemalt . . .« (Kazinczy — Rummy Károlynak. 1809. nov. 6.)

gatom a szókat; s ha nem botránkoznak meg rajtam a fondorók, tsak az annak az oka, hogj semmit sem adok a világra. Azonban, míg egj ollj tudós, s érdemes hazafi, mint te vagj, engemet jobbra nem tanítand; tulajdon külön, s ha nem is fontos, mégis nemellj szem fénnjvesztő okokkal gjámolított betűzésem (ortographia) mellett szabad fog lenni nekem megmaradnom . . . Küldj nékem magjar könjveket, kiváltképpen, ha a' te pennádbúl származtak, vagy eredtek, hogy addig, míg személljedet mesteremnek nem fogom választhatni, írásaid lehessenek tanítóim. Szeress; s bocsásd meg számos hibáit Jövendőbéli Tanítvánjodnak.» (Gróf Dessewffy József — Kazinczynak. 1794. márcz. 29.)

Mily máskép hangzik már ajkán az édes honi szó, midőn később az országyűlésen a magyar nyelv jogai mellett szól; mily máskép ír, midőn már választott mesterével a nyelvújítás kérdéseiben vitatkozik!

Messze vezetne, ha e helyen kimerítően akarnók tárgyalni a két kiváló ember barátságát s későbbi meghasonlásukat, — elég annyit mondanunk, hogy nincs politikai s irodalmi kérdés, melyet egymással megbeszélés tárgyává nem tennének, s nem érheti egyikét sem öröm, sem bánat, hogy a másik barátjával nem érezne. Szmélyi vonatkozásukat talán legjobban fejezi ki azon egyszerű, de szívből fakadó néhány mondat, melylyel Dessewffy Kazinczyt házassága alkalmával üdvözlí: »Mikor Graczbá vittek, sírtunk, míg vissza jöttél, gyászoltunk, most, hogy házasodol, tapsolunk . . .« (Dessewffy — Kazinczynak. K. F. 4. III. k. 337. 1.)

A nyelvújítás kérdéseiben Dessewffy nem helyeselte mindenben Kazinczynak túlzó álláspontját, de meggyőződésük különbsége nem élesedik ki annyira, hogy mint kérlelhetetlen ellenfelek kerültek volna egymással szembe. Dessewffy Kazinczyt ismerte el a nyelv kérdéseiben a legfőbb tekintélynek, — őt tartotta a magyar irodalom megteremtőjének s ezen meggyőződésének az 1811. országgyűlésen is kifejezést adott, midőn a magyar nyelv jogait védve Kazinczy érdemeire hívja fel a nemzet figyelmét. Kazinczy büszke volt ezen kitüntetésre s nem csak ismerőseit tudósítja ezen váratlan örömről,¹ hanem egy epistolában (címe: *Gróf Dessewffy József* 1802-ben Sáros, 5 és 7. Zemplény, 11. Szabolcs Vármegyék követ-

¹ »Tudja-e Uram Öcsém, hogy az én nevem a' populus rex (Virgil) Gyűlésben zengett? Igen is; Gróf Dessewffy József egy orátiót tartá a' 'M. nyelv' dolgában, s' nevem az ő szájából zengett a' Rendek előtt. Az én ambitióm rojtot pántlikát etc. etc. soha sem nézett olly dolgoknak, mellyeken kapni kelljen: de azt eleitől fogva óhajtottá, hogy valaha Diaetalis Követ lehessenek, 's ott egyenesség 's bátorság által ragyoghassak. Azt hetedfél esztendei szenvedéseim elérni nem engedték; 's íme legalább azt nyerték meg, hogy laetari possim laudari a laudatissimo Viro«. (Kazinczy — Kölcseynek. 1812. febr. 5.)

Annál kedvesebb, legalább hízelkedőbb a' történet, mert minden Magyar Írók között csak én neveztettem — meg általa; nem valamelly praeferentiából, hanem azért mert a' Tübingiai Jutalom kérdés vala szóban, mellyre Íróink közöttül egyedül én feleltem. (Kazinczy — Fazekas Istvánnak. 1812. febr. 20.)

jéhez Febr. 13 d. 1812.) megköszöni barátjának a nem remélt figyelmet:

s az én nevem itten az országló nép
Gyűlésében zenge ajakidról! a Te ajakidról! —
Oh nem várt ragyogás! Oh kedves zengzet! Ez egy fény,
És egyedül ez az, a mellyért ha szabad vala vágynom
Vágytam volna; kevésy lelkem pulya díszre nem áhít...

A Dessewffy tiszteletére írt epistolában sötét képét festi az elfajulásnak, melyet a korhadtt politikai viszonyok szültek, — a *Cserey Farkashoz* intézett költői levélben ezen vigasztalan napokat szembeállítja a boldogabb, de már eltűnt korszak éveivel, midőn a *Szicsákok* még nem boldogultak, hanem a tehetség, erény s önzetlen munka nyerte el megérdemelt jutalmát.

A költemény megírására Cserey Farkasnak azon becses ajándéka szolgáltatott alkalmat, melylyel Kazinczynak autographiai gyűjteményét Mária Terézia, Bajtay Antal, Major Gergely s Barcsay Ábrahám kézírásaival gazdagította.

Kazinczy rögtön a becses ajándék vétele után elhatározta, hogy versbe önti érzelmeit, melyek szívét Mária Terézia kézírása láttára elfogták: »Édes barátom, a M. Therézia subscriptióját csókkal fogadtam, mert az az Asszony írta azt az egynehány betűt, a' ki a' magyar nemzetet szerette... Megpróbálom, kedves barátom, ha ezen indulataimat versbe önthetem e.« (Kazinczy — Cserey Farkasnak. 1810. jún. 25.) Kazinczy már 1810. júl. 27-én közli Csereyvel a költemény bevezető részét (1—33. 5.) sz. egyúttal ismerteti az epistola tartalmát s a gazdag anyagot, melyet feldolgozni szándékozik: »Ez igen hosszú epistola fog lenni, mert először a' nagy Therésiának gyönyörű képét fogom festeni; annakutána reá térek a' Barcsay levelére, mely teljes Patriotismussal, 's magasztalva említem Ürményinek és a' kopasz Poétának (Orczy Lőrincznek) neveiket, kik mindketten említettnek a' Barcsay levelében; úgy osztán a' Majoréra térek, 's ha a' plánumom meg nem változik, Attyád magasztalására térek által, ki már a' Major levelében elég tárgyat ad a' poétai előadásra... Ezeket osztán barátságod 's köszönetem fogja bérekesztetni...« (1810. júl. 27.)

Azt gondolhatná az ember, hogy ezen különböző tárgynak egy költeménybe való foglalása csakis a mű egységének a rovására történhetik, — de Kazinczy, ki mindig ügyelt a formára, most is megtalálta az összekötő gondolatot, mely művészi egésszé fűzi az egymástól elütő anyagot. Nem sorolja elő szárazon a tényeket, hanem a kevésbbé érdekes eseményeket csupán a főgondolat kiszínezésére használja. Az egész költeménynek tulajdonképeni célja karképet adni Mária Terézia uralkodásáról s a dicsőített királynő alakja köré csoportosítani azután a többi hősöket, kik azonban csak arra szolgálnak, hogy a dicső korszak képét minél világosabban feltűntessék.

Kazinczy hálatelt szívvel gondol Mária Teréziára, ki ítélete szerint tisztelte a törvényt, szerette népét, — ki először hódolt a szabadabb gondolkodásnak, ki könnyített a szegény nép terhén, és kinek uralkodása alatt végre békében élt s fejlődött nemzetünk. Az ő uralkodása alatt dőlt meg a régi felfogás, mely szerint csakis fegyverrel, a harczmezőn szolgálhatjuk hazánkat, — az ő dicső napjaiban tért a nemzet a tudomány s műveltség útjára, mely époly biztos fegyver lehet a nemzeti lét megvédésében, mint az élesre fent kard:

Te nyugodalmat adtál nemzetemnek
'S bőséget és virágzatot, s mivel
Legfőbb szüksége a fegyverek fiának
Az volt, hogy vérrel-ázott koszorúja
Olajjal egyesüljön, a szelíd
Minerva papjait lakunkba hoztad . . .

A rohamos fejlődés s haladás, a tudományok felvirágzása pedig csak úgy volt elérhető, hogy a fejedelem mellett nem önző s haszonleső, nem »a koncon kapók« foglaltak helyet, hanem oly férfiak, kiket Kazinczy epistolája magasztalva említ: egy Ürményi, Pászthory, Kaunitz, Swieten s az id. Cserey Farkas.

Cserey Farkashoz intézte az epistolát, s így a dolog természete is úgy hozta magával, hogy különösen barátjának édes apját s érdemeit kellett kiemelnie, ki Mária Teréziának egyik legbizalmasabb tanácsadója volt. Id. Cserey Farkas közbenjárásának köszönhette Major Gergely, ki Munkács börtöneiben ártatlanul szenvedett, hogy kiszabadulása után püspöki méltóságra emelkedett, — ő volt az,

A ki a foglyot a rongyolt öltözetben
Elébe vitte imádott asszonyának,

és kérte a kegyes királynőt, hogy az ártatlan ember kínos szenvedéseieért méltó kárpótlást nyerjen.

Ily apára, ki önzetlenül szolgált hazáját, ki Barcsaynak s minden igazi hazafinak jóakarója s pártfogója volt, ki nem alacsony bérért, hanem nemes szívének jósága szerint cselekedett, mindenkor büszke lehet az utód:

. . . örülj

Tündöklő származásodon, s kövesd
Atyádnak tisztán fénylő nyomdokit,
S haladj megfutni kezdett útadon.
Fényt bírni, s a fényt érdemelni, dísz;
Nem bírni, s érdemelni, nem kevésbbé dísz;
De bírni, s meg nem érdemelni, szenny!
Ezt mondja szíved, ezt leghűbb barátod . . .

Kazinczy »meleg szívvel« rajzolta Mária Terézia jellemét s midőn egyesek nem helyeselték magasztaló ítéletét, lelkesedéssel kelt »a nagy asszony« védelmére. Láta, hogy a nemzet gondolkozása az ő idejében kezd tulajdonkép símulni a nyugoti népek felfogásához, — irodalmi életünkben is új korszak kezdődik uralkodása alatt, — tehát elnézte a sok botlást s önkényt, melyet a királynő a nemzettel szemben elkövetett. Rosszul esett szívének, midőn lassan a köztudatba is átment a meggyőződés, hogy Mária Terézia édes szóval, czirogatással akarta megvalósítani azt a célt, melyet a kivont kard századokon keresztül nem tudott a nemzeti szívósággal szemben elérni.

Ismerjük Kazinczy politikai hitvallását ebben az időben, tudjuk, hogy már szakított ifjúkori ábrándjaival s többé nem a köztársaságnak, hanem a monarchikus elvnek a híve. Nem hirdeti többé azon eszméket, melyekért egykor majdnem a vérpadon vérzett el, mert úgy vélte, hogy a nemzet akkor is elérheti boldogságát, ha oly fejedelemnek hódol, ki népét igazán szereti, ki az igazi érdeket, nem pedig a hízelkedők csalfa tömegét tünteti ki kegyével s bizalmával. A szabadsággal — s ezt többször hangsúlyozza — csakis a felvilágosodott s művelt nép tud élni, — oly nép, mely nem ösztönei, hanem magasabb érzelmek hatása alatt tesz s cselekszik:

Ah, a szabadság nem nekünk való,
S nem a szabadságnak mi! Róma s Hellas
Kinőtt a más igazgatása alól,
S nagy lelke bírta fékezni önmagát.
Mi kiskorúk vagyunk, s bennünket az
Atyai fenyíték kapcsol egyűvé;
És a mit ott a köznek szent szerelme
Hatalmasan tanított a nagyoknak:
A jót szeretni s irtózni a gonoszt —
E törpe népnél nem tanítja szív,
De bér, de büntetés, s hideg parancs . . .

Kazinczy kevés költeményét becsülte oly nagyra, mint ezen epistoláját. Barátai »sírva« olvassák a verset, ő maga is büszke ezen művére, mert sikerült politikai nézeteit költői formába önteni. Meg volt győződve, hogy a versben kifejezett gondolatok még akkor is lelkesíteni fogják a nemzet szívét, midőn ő már rég befejezte földi pályáját: »... ez az Epistola tovább fenntartja nevemet, mint a' John 's Kinninger és Kreutzinger festése. Legalább tudom, hiszem, hogy az még akkor is lángot fog vetni a' szívébe, mikor az enyém már hamu lesz. Horvátunk felolvasta azt a' Judex Curiaenak, 's az könnyezve hallgatta...« (Kazinczy — Berzsenyinek 1810. okt. 13.)

Talán nagyon is részleteztük az itt tárgyalt epistolákat, de a nagy czélok s eszmék fejtegetése mellett ily alárendeltebb kérdé-

sek is bírhatnak fontossággal, ha egy ember jellemét s gondolkodását világosan látni akarjuk. Mindegyik epistola Kazinczy lelkének nemességét, mély érzelmeit tükrözteti vissza — és tanúságot tesz sokoldalú képzettségéről, nagy tudásáról. A nyelv s irodalom ügye foglalta le legtöbb idejét, de figyelme kiterjedt mindenre, társadalmuk minden bajára, a korszak összes fontosabb kérdéseire. Harczaiban sokszor éles fegyvereket használt, nem is találta meg mindig a helyes utat, midőn a nyelvről értekezett, de epistoláinak elvei, a bennök kifejtett gondolatok ma is megállják helyüket. Epistolái a mély gondolatok igazi tárháza, de mégis vannak kedvelt eszméi, melyeket első sorban kiemel, melyekre különös súlyt fektet s melyekre a nemzetnek különösen szüksége van. Hangsúlyozza főleg a családi élet szentségét s tisztaságát, az önzetlen munkát, a művelődés égető fontosságát, a gondolkodás újjászületését, melyek egyedül szolgálhatnak a nemzet biztos jövőjének alapjául.

II.

Külön kell tárgyalnunk a *Berzsenyihöz* és a *Vitkovichhoz* írt epistolákat, melyeknek tárgya s eszmeköre teljesen elüt az előbb fejtegetett költői levelek tartalmától. Amott a jó családapát, a hű barátot, józanul gondolkozó embert s az önzetlen hazafit csodáltuk, — itt az aesthetikus, kritikus, nyelvész Kazinczy szól társaihoz, hogy elveit védje s ellenfeleit támadja. Amott az ember, itt az író nézeteivel ismerkedünk meg, ki Horatius útmutatása mellett oktatja tanítványait s foglalja verses formába meggyőződését.

Kazinczynak egykor az képezte vágyát, hogy mint országgyűlési követ szolgálhassa hazáját, de nemsokára belátta, hogy sem természete, sem vagyoni helyzete folytán nem igen számíthatna a politikai pályán sikerre. Fogsága után félve közeledtek feléje még régi ismerősei is s midőn visszanyerte lassan a bizalmat, midőn újra tisztelettel kezdték nevét emlegetni, már oly korba lépett, melyben nehéz lett volna új pályát kezdeni. Annyi tény, hogy az országgyűlésen is csak azt sürgette volna, amit mint író hirdetett: a mult maradi felfogásával való teljes szakítást, a megújhodást, újjászületést.

De ne fejtessünk esetleges dolgokat, maradjunk a való tényeknél, hiszen ezek magukban is örök időre biztosítják halhatatlanságát, hirdetik dicsőségét s nagyságát a magyar nemzet hálás szívében. A legelemibb kérdések fejtegetésével kezdte működését, de lenézés lett osztályrész, — kigúnyolták, hogy oly nyelv fellendülésében bízott, melyet a nemzet legelőkelőbb gyermekei már is elfelejtettek, vagy szégyelve beszéltek, — irodalomról mert ábrándozni oly korban, midőn a költőt lenézték s megbecsülésre nem számíthatott, — a tudományok művelését, izlést, műveltséget sürgetett oly napokban, midőn a legmaradibb felfogás, elfogultság s csiszolatlanság jellemezte népünket, — és bízott a boldogabb jövőben akkor is, midőn nemcsak ellenségeink ülték a halotti tort vélt

halálunk fölött, hanem mi magunk is már közelegni éreztük a borzalmas véget.

Végig tekint szellemi életünk történetén s mindenkép igazolva látja saját elveit, melyeket közel félszázados pályája alatt hirdetett. Ott zengett szava a nemzeti felébredés első perczeiben, átélte a kezdet irtózatossághoz vezető nehézségeit s ime ötven éves korában végre teljesülni látta szíve leghőbb vágyát, hogy lelkes tanítványok serege vette körül. De nem akart addig sírba szállani, míg írásba nem foglalja elveit, melyeknek irodalmunk eddigi haladását köszönhetjük. Ötven év tanulságait s kemény harcokban leszűrődött igazságait foglalja most versbe, melyek intő szózatul szolgálhatnak az utódoknak, hogy egyedül a művelt népekkel való eszmeközösség s nem a merev elszigeteltség biztosítja szellemi életünk fejlődését.

A két epistola kiegészíti egymást, — oly szoros kapcsolat van a bennök kifejezett gondolatok közt, hogy csakis együttesen tárgyalva adják meg Kazinczy írói jellemét. Ha röviden, néhány szóval szabad kifejeznünk a két költemény tárgyát, úgy azt kellene mondanunk, hogy az első főleg a verselési formákkal s a költemények nyelvvel foglalkozik, — a második »öklözéssel, rúgással, ütéssel, veréssel« ostromozza elveinek ellenségeit, a tömeg izléstelenségeit, mely csakis azt a költőt becsüli, ki

köztünk lett! köztünk nőtt! köztünk maradt meg!

Ezen két eszme vonul végig egész pályáján, ezen szempontok szerint osztja a babérokat, zengi a magasztaló dicséreteket. A forma s nyelvezet kifogástalansága, az idegen hatás mellett, azután legfeljebb érinti azon szempontokat, melyek mai felfogásunk szerint époly fontos tényezők a művészi alkotás megítélésében, mint amazok.

Jambusokban írja meg a Berzsenyihez intézett epistolát, de nem ragaszkodik szolgailag az időmértékes verselés törvényeihez, hanem megenged magának oly szabadságot, melyért a kortársak részéről bizonyára támadásoknak lesz kitéve:

Hogy jambusimra gáncs fog szállani,
Előre láttam! ők az iskola
Törvényeit bátran általszökdösik.
Becsülik a törvényt, de csak ha jó,
Becsülik a példát, de csak ha szép.

Azon törvény, mely szerint a verssornak tiszta jambusokból kell állnia, csak nyűg s teher, mely ellen már a klasszikus világ költői felemelték szavukat s megengedték, hogy a verssor 1., 3., 5. lábában spondeus is állhat. Horatius megrója Plautust, hogy a páros lábokban is élt spondeussal, de eltér a szokás által megállapított törvénytől és ujít ő is, midőn az 1., 3., 5. lábban már dac-

tylosi, anapästosi, — a páros helyen pedig már tribrachosi lábakat is használ.

Kazinczy nem sokat törődött ezen szabályokkal, nem követi vakon az iskola törvényeit, »nem ujjal méri a hangokat«, hanem kényes hallási érzete szabja meg a törvényt. Tiltakozhatik még a nagy Horatius is ezen eljárása ellen, ő bátran átlépi a törvényt és használja a verssor bármely lábában a spondeust, mert így találja a legszebbnek, mert ez ellen nem tiltakozik finom izlése. Csak »a babonának reszkető fia«, ki sem nem lát, sem nem hall, követi vakon Homeros verselését, — ő is magasztalja a dactylost, de nem mert Homeros élt vele, hanem mert szépnek találja.

A kontár, mivel Gyöngyössi adott rá példát, a rotyog-totyog-szotyog-potyog formában írta rimeit, — Kazinczy irtózik az ily verseléstől, mert finom érzése ebben nem lelhet élvezetet. Az izlés, aesthetikai érzés szabja meg a törvényt, — dönti le egyúttal a merev korlátot. Horátius is nagy mester, — ő lebegett szeme előtt, midőn ezen epistoláját megírta, de azért mégsem óhajtotta példáját követni, hogy egy verssorban »jambus, spondeus, dactylos, anapästos, tribrachis et pedes proceleusmaton« előforduljanak.

◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ — ◡ ◡
 pavidum | que lepo | rem et ad | venam | laqueo | gruem ¹

Horátius ezen verssora nem is lehet szép, — hiszen úgy hangzik, mint egy ócska, elromlott óra szabálytalan ketyegése. Kazinczy meggyőződése, finom izlése alapján ítél, — válogat és keresi a szépet. De nem úgy a rövidlátó, ki, mivel rá példát talál, a következő sorokat is szépeknek és »fület varázsló zengzetnek« fogja tekinteni:

◡ ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
 Remegő | nyulakat | avagy | bitang | darut a | hurok ...
 ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡ ◡
 Te szere | lem! ele | get epe | dek; ele | get iszom | az üröm | ...

A vak indul vezetője után, a szolga teljesíti a parancsot, de az igazi költő túlteszi magát a korláton, ha finom érzése úgy kívánja. A szolgállelkű követ dob Daykának édes zengzetű dalára:

◡ — — — — — ◡ — ◡ —
 Homá | lyos bá | nat dúl | ja lel | kemet ...

mert törvény ellen került a második lábba a spondeus. Dayka ezért »ügyetlen s lomha verskovácsoló«, hiszen megszegte e szabályt és megengedett magának oly szabadságot, melyet a szokás tilt!

¹ Kazinczy a Berzsenyihez intézett epistola bevezető részének értelmét s célzatát körülményesebben fejtegeti azon levelében, melyet 1809. okt. 29-én írt Rummy Károlynak.

Merész a hang és éles a vágás, melylyel Kazinczy a rímkovácsokat s velök az újítás, szabadabb felfogás ellenségeit sújtja:

Oh, marhalelkek, méltók vonni igát,
Mert fül helyébe féket kaptatok;
Hányszor fakasztta engem már dongástok
Szelíd kacajra, hányszor már epére...

Érdekes az epistolának azon része, melyben a verselési forma jelentőségét s fontosságát fejtegeti. A verset a »Szózatosság« teszi verssé. A szózatosságot pedig a lábak »arányos és kedveltető egyezése« határozza meg. A legszebb gondolat is csak holt betű marad, nem lehet szép s nyújthat bájt, ha művészi forma nem önt a sorokba »hízelgő zengéssel éltet«. A mesterkelt forma azonban, mely a fölösleges cifraságban keresi a hatás alapját, sem lehet szép, mert túlságosan érezteti a nyűgöt. Csupán a nemes egyszerűség, mely »csak gyanítani hagyja« a terhet, elégíti ki finom izlését.

A szélsőségeket Tinódi és a leoninisták példája mutatja. Amaz keveset ad a külsőre, emezek meg a sok teherrel elnyomják a gondolatot.

Tinódi a vers szépségeit egyedül a rím s a sormetszet alkalmazásával vélte elérhetőnek. A kényes fül azonban nem fog gyönyörködni a »rest és siket« versekben, melyeket

vén Tinódink
Szikszó borától fülve, dúdola...

Nincs bennök szózatosság, mert nagyon is közel járnak a köznapi prózához. Rímei szerfelett gyöngék, mert »házát s hazát, és szálát meg valát, s vagyont s hagyjont« toldoz együvé. Ha csak némi hatást óhajt a költő elérni. Úgy feltétlenül ügyelni kell legalább arra, hogy az összezsindülő szótagok egyező időmértékkel birjanak. Ez a legkevesebb, amit a rímtől meg kell követelnünk. A verselés ezen neme legfeljebb abban az esetben számíthat elnézésre, ha ihlettel s »fentebb szárnyalással« zengik, miként Zrínyi, »ki egünkön csillagként ragyog«.

A másik szélsőséget a tordai Gyöngyösy »átkozott leoninusai« mutatják. Már mint kezdő író foglalt állást ezen versek izléstelenségét (pl. a prozódiai tollharczban, midőn Baróthi védelmére kel), hogy az epistolában már csak ismétlésekbe bocsátkozik. Lenézéssel, teljes haraggal sújtja a költőt, ki oly verseket gyárt és még nagyobb élességgel ostromozza a közönséget, mely ily gyerekes bohóságokban leli kedvét:

A lagzisoknak részegült cigányaik
Tibullnak mennyei kellemű leányát
Piros csizmába bujni kényszeríték,
Hogy cincogásaik mellett a Homer

S a sánta Músa táncát lejtegetvén
 Pajkos bokáit összezsattogassa,
 S a csürhe nép közt vad kacajt röpítsen.
 A részegeknek tetszik e veszettség . . .

Kazinczy folyton hangoztatja a magyar nyelvnek az idő-
 mértékes verselésre való rátermettséget. Szinte csodálkozik, hogy
 csak Sylvester vette észre »nyelvünk ezen szózatossá folyását«, ki
 más húrokat vont az eddig »zörgő, czinczogó« lantra. Syl-
 vester azonban nem talált méltó követőkre s az idegen múzsa
 nemsokára elnémult

a rekedt koboz
 Nyívását kedvelő sereg között . . .

Csak Ráday költé fel hosszú, mély álmából Tiberis s Ilissus
 szép lányát, kinek szózatát azután gyönyörrel leste Péczel zöld
 árnyékiban. Kalmár, »a pár zarándok« kezében még tompa hangot
 ejte a lant, — Rajnis, Baróthi s Révay már több bájjal pengetik
 húrjait, — míg végre Virág teljesen átérzi s elsajátítja a klasszikus
 múzsa minden kellemét.

Kazinczy nem tagadta a rím fontosságát, jól tudta, hogy
 tisztán az időmértékben a magyar fül nem fog élvezetet találni.
 Elfogadta Ráday elméletét s leglelkesebb hirdetője lett azon verselési
 nemnek, mely az időmérték mellett nem ejti el a rímet sem. A nem-
 zeti sajátságot összhangba hozta az idegen formával, — kibékítette
 a százados ellenfeleket, kik végre

Szerelmes összeölekezésbe keltek,
 S viszálykodásuk harcza véget ért. —

Ily gondolatmenet után jut Kazinczy ahhoz a ponthoz, hogy
 saját irányát, saját elveit ismertesse. A verselés nemét, mely egyedül
 biztosíthatja költészetünk művészi fejlődését, már megjelölte Ráday,
 neki csupán a költemények nyelvezetéről s azoknak tárgyáról kell
 szólnia. Annyiszor kifejtette e tekintetben is véleményét, ismertette
 álláspontját, hogy az epistolában már csak összegezi máshol
 elmondott nézetét. Múzsája

nem leánya az aegis-csörtetőnek,
 Nem egyik húga a Delphi szent urának,
 Nem öltözött Cyprusnak bájjövésbe
 S a zengő pánczél szárnyas tánczeit
 Palassal felhők közt nem tánczoló,

nem a harcok s szenvedélyek tűzét énekli, hanem a szív szelíd
 érzelmét s a természet szépségeit. A sullogó Bodrog mellett akadt
 ezen gyöngéd, szelíd s szemérmes leányra, ki bár honunk szülöttje,

szívben s lélekben velünk érez, mégis szokatlan, újszerű hangon selypíti nyelvünket s nem érti a durva nép beszédét. Báróczy oktatta a válogatott, finom s csengő beszédre, — énekei idegen bájt s szépséget lehelnek. A klasszikusoktól, az olasz, francia s német múzsától tanulta a dal művészetet. Nem csoda, hogy kezdetben idegennek tekintik, de majd megszokják selypítő hangját, hiszen a rózsza is, bár a külföld virága volt egykoron, idővel mindenkit elbájolt szépségével. — Neve: Xenidion s Etelke, idegen s magyar hangzású. Szelid, jámbor, néha dévaj s csintalan, — csak akkor veszi el türelmét, akkor sújt megvetéssel s haraggal, ha

a félbolond s a félokoska

Dagálylyal járúl ő elébe. (Az Én Sugallóm.)

Legjobb barátjai, kegyeltjei: Kis, Berzsenyi s »Rózának« boldog férje, Kisfaludy, kik nem vegyülnek a dőre pórhad közé, nem kongnak-bongnak rekedt szóval, nem hangicsálnak, mint a tók lakói, hanem átérzik az idegen szépségét, melyet a hazai szellemmel kapcsolnak össze. —

Kazinczy ezen híres s a kortársak által magasztalt epistolát kezdetben Cserey Farkasnak ajánlotta. Az első adatot a költemény keletkezéséről a Csereynek 1809. okt. 17. írt levélben találjuk, midőn arról értesíti barátját, hogy hosszas »hézag után« újra megszállta a verselés lelke s Horatius útmutatása mellett főleg költői leveleket óhajt írni: »Most hozzád készítek egyet; és megtörténhetik, hogy úgy rekesztem-bé, hogy ki is nyomtathatom azonnal. Abban a Magyar Poezis felől szöllok; mert Epistoláimat nem akarom gyáva Gelegenheitsgedichtekre fordítani, vesztegetni. Az olyannak csak momentaneus becse van, az ilyen örökre interesszánt marad...«

Ezen szándékát azonban néhány nap múlva megváltoztatta,¹ mert meggyőződött, hogy a műben kifejezett gondolatok oly szoros kapcsolatban vannak a költészet kérdéseivel, hogy az epistolát csakis oly emberhez lehet címezni, ki maga is költeményeket ír.²

Berzsenyi hálás szívvel vette az epistolát, el is tette leveles ládájába unokái részére, hogy mindenkor büszkéek legyenek apjukra, kinek dicsősége egy Kazinczy ajkáról zengett. Rögtön átértette az epistola célját, észrevette, hogy Kazinczy ezen költeményben röviden összefoglalja mindazt, a mit a költészetben fontosnak tart. A két ember még a legjobb egyetértésben van egymással, még nyomát sem találjuk ebben az időben annak a félreértésnek, mely később megzavarta barátságukat. Berzsenyi még érzi, hogy Kazinczy

¹ Már okt. 29-én értesíti Rummy Károlyt, hogy az epistolát Berzsenyire címezte.

² »Hozzád kezdék készíteni egy epistolát. Aber es war zu sehr mit Sachen der Kunst voll, minthogy olyanhoz ne kellett volna adresszálnom, a' ki maga is verseket csinál: és így azt Berzsenyirehöz adresszáltam 's neki el is küldöttem...« (Kazinczy — Cserey Farkasnak. 1809. nov. 13.)

oly magasan áll fölötte, hogy »tsak úgy közelíthetlek, mint a' sártsa az etherbe ferdő sаст«. (Berzsenyi — Kazinczynak. 1809. nov. 25.) Büszke barátságára, dicsőíti irányának eszméit, és csodálja őszinte tisztelettel nagyságát: »Okom nints a hízelkedésre, sem néked a' gyanúra. Elég ditsőség nékem az, ha én Téged ismerni és tsudálni tudlak. A' Te mestereid csak azok, kik a természetnek leg első és legszerentsébb tanítványai voltak és a' mennyei poesist hozzánk lehozták. Ki hatott oly mélylen a' régiség' lelkébe, mint te? Ki tudja Horátz ajakait a' nagy világ' nyelvével oly édes harmóniába vonni, mint te? A' kinek az ízlés és annak minden grátiái oly tulajdonai mint néked, a' kinek lelke a' régiség leg remekebb alakjaival úgy bujálkodott mint a' tiéd, nem lehet annak szüleménye nem szép...«

Érdekes jelenség, hogy Berzsenyi későbbi életében ép a hozzá intézett epistola elvei ellen foglal állást. *Kritikai leveleiben* nem a legnagyobb jóakarattal bonczolgatja Daykának azon költeményét, melyet Kazinczy az epistolában, mint irodalmunk egyik leg-sikerültebb alkotását, idéz. Kimutatja, hogy a Kazinczy által dicsőített dal rímei gyarlók, kifejezései magyartalanok, szólásai rútak, — a költemény maga ízléstelen, értelmetlen s telve van a legképtelenebb ellenmondásokkal. Oly érzelgős az egész vers, hogy a sok *ah, ó, faj* a dalt gyermekes nyefegéssé alacsonyítják, »de mivel nem tudjuk miért nyefeg, bosszankodunk«. Még nagyobb gúnnyal, elkeseredéssel szól *A' versformákról* cz. értekezésében, melyben már teljesen lerontja a hozzá írt epistola elveit s tanait. Elismeri a klasszikus verselés szépségeit, még nagyobb magasztalással dicsőíti a nemzeti verselést, de nincs elismerő szava a nyugateurópai formára, mely véleménye szerint ép oly ízléstelen, mint a leoninisták nyűgös kínlódása. Annyi tény, hogy Kazinczy az epistolában első sorban a verselés nemére vonatkozólag ad tanítványainak oktatásokat, de az is kétségtelen, hogy Berzsenyi később mitsem támadott meg oly élesen, mint Kazinczynak e téren vallott elveit. A Ráday-féle verselés oly »igen messze távozik a' szépízletű középszertől«, egyszerűségtől, oly ellentétes s különböző »stylokát« kever össze, hogy minden jóakarata mellett is »semmi jót«, semmi szépet se tud benne felfedezni. A rimes metrumokban írt versek »azon íztelen időknek és nemzeteknek caricaturái, melyek a szépet mindenkor a csecsebecsében, a' bábokkal tömött épületekben, mázos pofákban, lisztes tornyos parókákban, bufánokban s más illy példátlan íztelenségekben keresték és látták«. Nemcsak helyteleníti Kazinczy felfogását, hanem védelmébe veszi ép azt az irányt, mely Kazinczy részéről mindig gúnynak volt kitéve s mely ellen az epistolát írta.

Berzsenyi már érzi a nagy igazságot, mely csak a későbbi időkben tudott diadalra jutni, hogy a költészet nemcsak szellemben, hanem formában is kell, hogy nemzeti legyen: »... költé-lyeinkben a' nemzeti szellemre figyelmeznünk illik, mert a' nemzetiségnek nagy része a' nemzeti ízlés.«

Látjuk a nagy ellentétet Berzsenyi felfogása s Kazinczy meggyőződése közt. Magasztalásokkal fogadja kezdetben az epistolát, melynek elvei ellen később ő maga intézte a leghevesebb támadásokat. Szólhat keserűség a sorokból, védhethe hevesebben a maga igazát, de nem tételezhetjük fel, hogy Berzsenyi meggyőződése ellen írta volna későbbi észrevételeit s hogy tisztán személyi indokok készítették volna támadásokra. —

Nem lehet feladatunk lépésre-lépésre kimutatni meggyőződésének átalakulását, — de felette fontos, hogy már az epistola első átolvasása után is voltak arra némi megjegyzései.

Kazinczy ezen költeményét is többször átdolgozta, — első alakjában okt. havában közölte Berzsenyivel, — az újra átdolgozott verset pedig 1810. jan. 19-én küldte meg barátjának.

Berzsenyi éig magasztalja a verset, de mégis sajnálja, hogy Kazinczy nem hagyta meg eredeti alakjában, mert az átdolgozással sokat veszített a költemény eredeti szépségéből. Második észrevétele már magának az epistolának tárgyára vonatkozik, midőn őszintén bevallja, hogy Kazinczy újításai »a' jambusok mértékében« és elisiói nagy zavarba ejtették. (Berzsenyi — Kazinczynak. 1810. febr. 25.).

Mondanunk sem kell, hogy Berzsenyi menten minden utógondolattól közli észrevételeit Kazinczyval, — sőt megígéri s biztosítja barátját, hogy minden szavát parancsnak veszi, melyet követni óhajt. Engedelmes s hű tanítvány volt még, ki meghajol a tekintély előtt, ki sejtí ugyan az igazságot, de még nem meri kimondani. — Már másképp szól Kritikai Leveleiben, midőn bátran kimondja, hogy Kazinczy feláldozta a forma kedvéért a gondolatot s a sok átdolgozással csak megrontotta költeményeit: »Vesd össze Kazinczynk' ezen szép dalának: *Fogy az élet* stb. kétféle átdolgozásait, s fogod érezni, hogy az előbbinek nagyon természetes, ugyanazért nagyon szép folyama, az utóbbiban szembetűnőleg akadoz; s fogod érezni poéziánk' előmentének egész hisztóriáját, a mi természet szerint csak abban áll, hogy a bilincs-zörgésnek, e gondolat' és beszéd természetes folyamát, s azzal a legfőbb kecséit feláldozzuk.« Még élesebben támadja újításait a verselés terén, melyek szerint némi jóakarattal a *Miatyánkot* is mértékes versnek lehet hirdetni. —

Berzsenyinek sok tekintetben igaza van, de nem szabad felednünk, hogy az epistola megírása után 20 év múlva tette meg ezen észrevételeit, midőn irodalmunk már kilépett gyermekkorából s Kazinczy önzetlen munkálkodása, áldásos működése már meghozta a maga gyümölcsseit. — Lejárt a Ráday-féle verselés ideje, de diadalt aratott a költői nyelv, finomság s ízlés. Még egy tételét igazolta az utókor, mely igazat adott Kazinczy felfogásának, hogy a magyaros verselés csak akkor zengzetes, ha a rímelő szótagok egyúttal időmértékben is egyeznek. —

Említettük, hogy a Berzsenyihez intézett epistola nem adja

meg egymagában Kazinczy hű képét. Nincs eléggé kidomborítva benne Kazinczy jellemének azon vonása, mely nélkül működését nem tudjuk elképzelni. Szíve csupa szeretet és gyöngédség, — egész működése kitartó s türelmes tanítás, — keresi az érzékeny jeleneteket s sírásra fakad egy hervadó virág láttára, — de a másik pillanatban makacsság s vakmerőség fogja el lelkét, elveszti türelmét s ostort ragad, hogy sújtsa ellenfeleit és gyönyörködjék a a vérző sebekben, melyeket kíméletlen támadásai ejtenek. —

A támadó, ellenfeleit gúnnyal ostromozó Kazinczy képét, megjeljük a *Vitkovichhoz* írt epistolában. — Nem szívelte soha a népies irányt s gyűlölt mindent, mi a csiszolatlanság bélyegét viseli magán. Jellemének inkább megfelelt bizonyos mesterkélttség, merev szabályosság, mint a természetes őszinteség s egyszerűség. A magyaros iskola sokkal közelebb állott a létező világhoz, semhogy annak reálisabb felfogásában, egyszerűbb s népies nyelvben élvezetet találhatott volna. Üldözte mindig, hiszen meggyőződésé vált, hogy ennek képviselői akadályozzák a nemzet előhaladását s vetik a legtöbb gáncsot a művelődés s csinosodás elé. —

Az epistola keletkezéséről a következő fontosabb adatokat jegyezhetjük fel:

Vitkovich 1809. szept. 4-én maga kéri fel Kazinczyt, hogy írjon egy dalt, mely hirdesse az utókornak, hogy egymást ismerték s szerették, hogy ő volt az óhitűek közt az első, ki mint magyar író óhajtotta hazáját szolgálni: »Egyéb nints hátra, hanem hogy arra előre emlékeztesselek, ha az Ellenség rajtunk ütt itten s' a' Háború záporja valami módon engem is elsodor, tartanád fenn egy két verses sorral emlékezetemet. Ezt nem annyira ennen ditsőitésemért, melylyet, való, hogy szeretek, mint azért kívánom Tőled, hogy Hitem sorsosai valaha Hamvaim felett minden Keletkor virúlni látván Nefejejtskédet, buzdúllyanak, hevűllyenek nyerni Magyar heliconi Babért. — Mert azt magam is megösmérem, vallom is, hogy az ó hitűek közül, kik Magyar Országnak köszönhetik léteket, Vitkovitsod első, ki a Magyar nyelvben literatori Előmenetet tevé.«

Kazinczy csak egy év múlva teljesítette Vitkovich kérését. Most is csak lassan, munkáját hónapokkal félbeszakítva, tudott a költemény teljesen elkészülni. Augusztusban 2 nap alatt 60 sort írt, azután pihenteti tollát, míg végre 1811. jan. 27. jelenti Rummy Károlynak, hogy befejezte az epistolát.

A kész költeményt rögtön elküldi Vitkovichnak, ki alig talált szókat, melyekkel e kitüntetést megköszönje: »Barátom! általad szerzett örömemet lehetetlen kifejeznem. Minthogy érzékeny vagyok, mindenem érezte azt a jót, azt a szívest, melyet ezen Epistoládban nékem tettél. Áldás rád és tieidre! Hidd el, egy oly emléket emeltél nekem, és tettél ez által előmbe, melyre valahányszor tekintek (fogok pedig, míg élek, mindig) annyiszor tollra gyuladok, és Leszszingeimet, Epigrammáimat jobbitni, s Literaturánkat, melyre Egyedül Bátsmegyei, Magyar Geszner, két Orpheus gyullasztott,

többekkel, nagyobbakkal szaporítani sietek: hogy így a Magyarok előtt megbizonyíthassam azt, a mit felöllem kihirdettél, és egyszerűsmind példammal már általad elhíresítve lévén, több olyakat buzdítsak Anyai Nyelvünknek tanulására és terjesztésére, kiket vagy a Hitség vagy Nemzetiség magyarul beszélni, tudni elidegenített. Ez legyen Epistoládért jutalmod, ez legyen érdemem.» (Vitkovich — Kazinczynak. 1811. febr. 19.).

Ha a Berzsenyihez intézett epistola a Virágokra emlékeztet, úgy a Vitkovichhoz írt költemény csak a Töviseket juttathatja az ember eszébe. Annyi tény, hogy nemcsak a gondolatok közössége s tárgy azonossága, hanem a cél s a hatás, melyet a kortársakra gyakoroltak, is az epigrammákhoz köti ezen két epistolát. Kazinczy kezdetben úgy is tervezte, hogy a Vitkovichhoz írt verset felveszi az epigrammák közé, hiszen érezte maga is, hogy ezen két »aesthetikai tárgyú« epistola méltón kiegészíti az epigrammák gondolatait s elveit.¹

Az epigrammák közt *A' neo- és palaeologus* cz. költemény áll legközelebb a Vitkovichhoz írt epistola gondolatköréhez. Csak leveleiből tudjuk, hogy mindkét versben első sorban Debreczent s a kálvinista költőket óhajtja gúny tárgyává tenni, kik felfogása szerint mintaképei a szellemi elmaradottságnak.

Az »Istentelenül korbácsoló« epigrammában Fürmender uram, mint Debreczen városának bírása, mélyen elkeseredik, hogy már fia is leveti az ősi öltönyt s többé nem duzzad »négy öt kendőtől vastag nyaka«, hanem párisi divat szerint öltözködik. Kesereg a »nagy« Fürmender, mert az ősi szokások kiveszésével elpusztúl a magyarság is. Gyűlöl mindent, mi az újítás színezetét viseli magán, mert népünk fennmaradásának egyedüli védőbástyáját a merev elszigeteltségben látja. »Nem magyar a' nyelv már«, mert az ifjú nemzedék elszokik a régi, népies kifejezésektől, melyekkel őseink éltek s szélteben használják immár az érthetetlen szokat: csend, kecs, kegy, remény, év s barátné. Így pusztul nemzetünk, jutunk korcsosodásra, mert idegen ízlés, idegen szellem lepi el népünk gondolkozását. A gúnyt, melylyel a maradi felfogást ostorozza, az epigramma két utolsó sora fejezi ki:

Für-men-der,
Fürmender, Te ne légy Urficska: te nagy,
Légy Fürmender! te, légy Elegánt, Elegánt!²

¹ »Minthogy az az Epistola Aesthetikai tárgyú Epigrammáimhoz nem volt volna illetlen, oda nyomtattatám vala: de ezt azért is nem akartam cselekedni, hogy az Index Bibliothecae Szechenyianaeben az Epistola címje kiíratassék, 's fenn tartassék emlékezete, hogy 'a szent Cyrill' és Methodius' hitén lévőek között Vitkovich volt az első, a' ki magyarul írni méltóztatott.«

² »... das Wort kommt aus dem deutschen: Vormund...« (Kazinczy — Rummy Károlynak. 1810. jan. 22.).

Ugyanezen gondolatokat fejtegeti a Vitkovichhoz írt epistolában, melyben a maradi felfogás ápolóit s terjesztőit sujtja. Az éles gúny, melylyel Kazinczy ellenfeleit ostorozta, ritkán nyilatkozik verseiben oly szellemesen, mint ebben a költeményben. Az epigrammákon kívül alig van műve, mely oly mély hatást tett volna az ellenfél embereire, mint ezen epistola. Megúnták végre a folytonos támadásait s kiléptek ők is a küzdőtérre, hogy felvegyék vele a harcot s összemérjék kardjukat.

A költemény felrázta az ellenfélt tétlenségéből, — nem tudták többé eltúrní az epés gúnyt, melylyel Kazinczy a maradi írók képviselőjét, Hőgyészi Hőgyész Mátét illette:

Kazinczy szakadó esőben érkezik Debreczenbe. Alighogy megpihent, jelenti az inas, hogy »Egy nem-tudom-ki« óhajtja tisztelétet tenni. Belép az idegen bojtos pipaszárral, sallangos kostókkal... és nagy csomó írással. Kazinczy rögtön érzi, hogy oly emberrel akadt most össze, kivel mindenről, csak ép tudományról s költészetről nem lehet beszélni. Nem tud s nem bír tőle szabadulni. Hőgyész falun élt, hol malmában verseléssel foglalkozott. Csak azért vágyott régóta Kazinczyval megismerkedni, hogy ítéletét hallja azon verseiről, melyeket a pásztorok oly nagyon dicsérnek. Tréfának veszi s nem képes elhinni, hogy Kazinczy komolyan kérdezte tőle:

kit vevél

Vezérül a szép pályán? Rajnis-e

Példányod, és Szabó? Dayka-e s Virág?

Amúl-bámúl, hogy Kazinczy ily »rossz verselőket« dicsér. Hiába állítja Kazinczy, hiába erősíti esküvel, hogy komolyan beszél, Hőgyész makacsul megmarad állításai mellett s meg van győződve, hogy Kazinczy minden szava, melylyel dicsér, titkon adott dőfés, és minden gúny, mely ajkán szól, tulajdonkép magasztalás. Ismeri ő Kazinczyt, átlát tisztán a szítán és csak az ostoba Mihók nem éri fel észszel, hogy Kazinczy szavait nem szabad szószerint s komolyan venni. Van ő olyan okos ember, kit nem lehet tévútra vezetni, ki jól tudja, hogy minden dicsérő szava, melylyel Virágot s Daykát magasztalja, tulajdonkép a legegésebb gúny.

Kazinczy megdöbben ily sötét vakság láttára, de át kell esnie még a legkínosabb kínzáson is, végig kell hallgatnia Hőgyészi Hőgyész Máté legsikerültebb versét:

Az istenek nagy gyűlést hirdetének
A Szengellér' hegyén, s Árpád királyunk
A nemzet íróit mind bémutatta.
Jobbra a poéták, balra a prózaisták
Fogának helyt, és íme Dicspiter
Tüzet lobogtat s mond: Eredjetek
Amott van a tárgy; lássuk, ki a legény!

Előjön a szakállas »Régiekről«,
 Futásnak indul, s ím — orrára esik!
 Előkerül köszvényes lábain
 Sylvester, futni kezd, s — orrára esik!
 Előkerül Thinódi, jó Sebéstyén,
 Bűdöslük a bortól, s — orrára esik!
 Fut Pesti Gábor is, s — orrára esik!
 Dúdolja Ilosvai Toldinak bikáját,
 Halad, szövik, s ah, most! — orrára esik!
 Így Szenczi-Molnár, és Filiczkiye;
 Így Zrínyi Miklós bán; és Gyöngyösi;
 Így a szegény Beniczki uram, s azok
 Kik a poétai krónikában élnek.
 De végre előjön Gyárfás, s rókaprémű
 Dókáját ölbe fogja, s megszalad,
 A szem sem éri, s nézd, — a tárgy övé!
 S lett s nőtt s maradt! ezt zengi Jupiter,
 És Jupiterrel a Gellér' hegye! . . .

Kazinczy kinnal, izzadva hallja ezen »kegyetlenül szép« verset és megdöbbenve értesül, hogy vendége tulajdonkép az ő példáját s elveit követve, írta ezen sorokat. Büszkén vallja Hőgyészi Máté, hogy ép oly mértékben sikerült utolérnie ezen költeménynyel Kazinczyt, mint Kazinczynak megközelítenie Hans Sachs nagyságát.

Kazinczyt kínos helyzetéből gróf Dessewffy József menti meg. Hőgyész, midőn megtudja, hogy egy »Gro-óf« érkezik és hozzá még olyan ember, ki Virágnak jó barátja s »érte botra kél«, kapja verseit s elszövik. A torturának tehát vége szakadt, de a kínzót is utoléri méltó büntetése. A cselédek tolvajnak nézik, »öklezik, rugják, ütik, verik«, de ő ekkor is rendületlenül kiáltja, hogy csak az az igazi poéta, ki:

Köztünk lett! Köztünk nőtt! Köztünk maradt meg.

Az epistola czélzata világos. Fürmender az életben nem ismer haladást, Hőgyészi Máté pedig a Fürmendereket magasztalja, az ő részükre írja verseit. Mindketten megtestesült alakjai az elmaradottságnak, kisvárosi szűkkeblűségnek, mely a falujába visszavonult s a világ folyásáról mitsem sejtő ember torzképét adja. A míg a Fürmenderek virulnak, a Hőgyészi Gyárfások pedig oly közönségre találnak, mely kontárkodásukat tapssal fogadja, addig hiába várja Kazinczy, Kölcsey s Szemere, hogy megértsék azt a szellemet, melyet műveik lehelnek. És Vitkovich is hiába szegődött a magyar nyelv munkásainak sorába, hiába írta epigrammait és meséit, »melyekre Lessing is javalva nézne«, őt is csak utoléri végzete s »orra bukik« a nagy versenyen.

A legélesebb gúny s bátran mondhatjuk, hogy a legbántóbb megvetés hangja vonul végig az egész epistolán. Az epigrammák

finomabb, rejtettebb czélzásait talán nem is értette meg mindenki, de az epistola nyersebb kitételeit, támadásait megérezte az ellenfél. Feljajdultak, mert csordultig telt immár a pohár.

Csak tanítványai tapsoltak örömlükben s biztosították Kazinczyt, hogy ezen költeménye felülmúlja eddigi alkotásait.¹ Ritkán is találunk Kazinczy művei közt oly munkát, mely oly élethűen festene jellemet, oly élénkséggel beszélne el eseményt, s melyben satyrizáló tehetsége oly világosan kitűnnék, mint ebben az epistolában. Nem ismer középutat, csak magasztalni, vagy sújtani tud. Vitatkoztak az ő fellépése előtt is egymással írónk, elfajult akkor is a küzdelem, de alig akadt ember, a ki a legmerészebb hangon az egész nemzetet szólítsa maga ellen harczba s erőt érezzen az általános felháborodással szembeszállani. Kazinczy megvívta a nagy harczot, maga indította meg a nagy mozgalmat s fenséges küzdelmében néhány tanítványa s az elvek igazsága segítette győzelemre. Csak addig, míg fel sem vették a támadásokat, míg rá sem hederítettek a harczra hívó szózatra, volt nehéz a küzdelme, de eldőlt rögtön a csata sorsa s Kazinczy győzelme biztosítva volt, mihelyt az ellenfélt sikerült kicsalni a nyílt küzdőtérré, hol érvek s okok mérik össze kardjukat. Az epistola irodalomtörténeti fontossága ép abban rejlik, hogy végre sikerült vele felrázni az ellenfélt tétlenségéből, sikerült oly csapást mérni a maradi párt embereire, melyet megéreztek s melyre feljajdultak.

Az epistola azonban korántsem érthette volna el ezt az óriási hatást, ha Kazinczy fel nem szólította volna Vitkovichot, hogy a költeményt kiadja. Vitkovich készségesen teljesítette Kazinczy óhaját s az epistola végre 1811. június havában megjelent a nyilvánosság előtt.

Kazinczy várta, leste a hatást, nem is volt soha más czélja támadásaival, mint feleletre kényszeríteni, szólásra s védekezésre bírni ellenfeleit. Az első hírt 1812. márcz. havában veszi, midőn arról értesül, hogy megmozdult végre a támadásra egész Szatmár vármegye. A főispán megneheztelt s sértve érezte magát azért, mert Kazinczy az ő megyéje ellen írta a »pasquillust«, a nemesek pedig felháborodtak a merész s sértő vádra, hogy Szatmár megye nem adott volna Sylvester óta a hazának költőt.

Úgy érezzük egyszerre, mintha tényleg már más emberek, más lelkek élnének a hazában. Mintha már nemcsak írók s költők, kik csupán egymásnak írják műveiket, élnének, hanem érdeklődő közönség is, mely tudomást vesz egy-egy irodalmi jelenségről. Nem is olyan régen még hideg közönnyel, gúnyolva s lenézve a magyar könyveket, semmire sem becsülve nyelvünket, tekintették az első harczosok küzdelmeit s most egyszerre felháborodik egy

¹ »Pesti barátim azt írják, hogy ezen Epistolám Virágnak, a' Poetának, 's Pesti barátimnak ítéletek szerint minden egyéb poetai próbáimat felül múlja . . .« (Kazinczy — gróf Dessewffy Józsefnek. 1811. jul. 16.)

egész megye a hallatlan gyanúsításon, hogy az ő földjükön nem akadt volna író, ki a hazai nyelvet nem művelte, a nemzeti irodalmat nem szolgálta volna. Becsületbeli kötelességöknök ismerik a méltatlan vád ellen tiltakozni s hirdetni nemzeti büszkeségöket, védeni a magyar nyelvet s irodalmat.

A főispán üdvözlétét küldi Kazinczy feleségének, ki vérbeli rokona volt, de egyúttal megüzenteti a férjnek, hogy vele az iszonyú megbántás következtében megszakított minden rokoni kapcsolatot, a nemesek is a hallatlan sértést tárgyalják, melyet bosszúlatlanul, felelet nélkül nem hagyhatnak.

Kazinczyt pedig ezegyszer ártatlanul érte a gyanúsítás, mert az epistola éle nem volt ép Szatmár ellen irányítva, és megírásánál nem is gondolt arra, hogy egyedül a szatmáriakat sújtsa támadásaival. Sietett is rögtön megnyugtatni a háborgó kedélyeket, hogy Högyészi Högyész Máté nem élő személy, hanem egy »egész genus repraesentánsa, és nem Individiumé«; a megyének pedig ép oly kevésbé lehet oka a nehezítésre, miként nem haragudtak meg a calabriaiak Horatiusra, ki az ő praetorjukat tette neveltség tárgyává és nem vették zokon Cervantestől La-Mancha lakói sem, hogy a költő Don Quijote-t az ő tartományuk fiának mondja.

Kazinczyt bosszantotta a kicsinyes okoskodás, várta a feleletet, de nem óhajtotta azt, hogy alárendelt s jelentéktelen dolgok támaszszanak vihart. Nem a fölött óhajtott vitatkozni, hogy helyesen s igazságosan tette-e Högyész születési helyét Szatmárba, hanem azt várta, arra kívánta a felelőket szorítani, hogy a műben kifejezett elveket czáfolgassák. Tudományos csatát óhajtott támasztani tudományos kérdések körül, nem pedig elvitatkozni lényegtelen dolgok fölött, melyek semmiféle haszonnal nem járnak.

A szatmáriak sem hagyták ennyiben a dolgot, érezték maguk is, hogy egyszerű tiltakozással nem intézhetik el az ügyet, hanem felelniök is kell a támadásra. Nemsokára meg is jelent *Máté-Szalkai Högyész Máté Válasza a' Poëtai Episztolára* . . . cz. alatt az első röpirat, mely állást foglal Kazinczy ellen. A 8-adr. 1—16 lapból álló s hexameterekben írt munkának szerzője valószínűleg Mándy Imre, Szatmár megye táblabírája.¹

Fáma istenasszony felkeresi csendes magányában Högyészi Mátét, hogy átnyújtsa neki »a' Tudományokba merült Széphalmi Poëta elmés rajzolatokkal meg-remekelt« epistoláját. Végigolvassa a művet, de hideg verejtek lepi el egész testét a méltatlan vádak hallatára, melyekkel Kazinczy a szatmári lantosokat sújtva gyalázza. Csak a gonoszság s elvakultság állíthatja:

Hogy Szatthmár nem szült Vers-Írókat, se Poëtát. Hallatlan vád, melyet világosan megczáfolnak a pusztá tények. Czíriék János, ki »Kodrusnak ki-botsájta Versbe szerelmét«, — testvére, Mihály,

¹ Nemcsak Kazinczy, hanem Kölcsey s egy fiatal szatmári prókátor, Ajtai, vallja, hogy Mándy írta a választ. (Vitkovich, 1813. jún. 29.)

a Helois s Abelárd fordítója, — Hannulik, »Horác testvére«, — Isaak Gáspár, »Kalliope kegyeltje«, — Isaak Sámuel, »a' Mnemozúne sajáttja«, — Szirmay s fia, György, »a' Mu'sák követői«, Gáspár Pál, Gyarmati Kézi, Kiss Áron, Szabó András, Dettrich, Kölcsey, a Mártonok s Mándyak mind nemes Szatmár megyének kiváló fiai és érdemes munkásai a hazai literaturának.

Fontosabb a felelet befejező része, melyben elítéli a szükség-telen szófaragást, védi a nemzet ősi szokásait s nyelvének tisztaságát. Senki sem fogja helyeselni Kazinczy eljárását, ki csak azért veti meg a jó magyar szókat s kitételeket, hogy minél szokatlanabb és érthetlenebb legyen írása. Gyárthatunk új szókat, ha arra a szükség kényszerít, de senki sem fogja követni Kazinczy példáját, ki a Vitkovichhoz írt költői levélben is a *vers-szerzőből* — *poétát*, *Józsefből* — *Pipszét*, *levélből* — *epistolát* gyártott és belekeverte az *Anch'io Pittore*, meg *φοβεροτατός*-t, a mely kitételeket a magyar ember ugyan sohasem fogja megérteni. A költőnek, ha csak némi hatásra s elismerésre óhajt számot tartani, úgy kell írnia, hogy nemzete is megértse minden szavát:

Nem magadért írsz: — hát úgy irj, hogy mások is értsék;
 Én, ha nem értem ugyan, egye-meg Szerzője gyümölcset;
 És ha nem érti az Eggyidejű; mint értse utánnad
 A' Fijad és Unokád? — 'S Ha nem érti; ki tudja becsülni?...
 Dolgot azért Hőgyészi, — ne szót — kergess; — de ha szó kell
 Ujj; — szabad azt, — de tsak ám csínnyán tekerítve faragni:
 Né-hogy az Áll-szókkal Nyelvünkől maskara váljon.

Fáma istenasszony végre még arra kéri Hőgyészi Mátét, hogy ne tekintse az emberek külsejét, hanem maradjon ezentúl is a maga egyszerűsége, őszintesége mellett, mert »hol sok a' hajtogatása deréknek, igen kevés a' szív«, ne botozza ki házából a vendéget, ki tisztelettel közeledik feléje, mert

Tisztelet, és görtsös-bot nem jól hangzanak össze.

Ez volna rövid tartalma annak a válasznak, melyben az ismeretlen szerző Kazinczy támadását visszautasítja.

Tárgyilagos, nyugodt hangon bírálja Kazinczy felfogását s bár nem bocsátkozik a széphalmi mesterrel hosszas vitatkozásba, mégis világosan kifejti nézeteit a nyelvújításról s Kazinczy egész irányáról. Nyomat sem találjuk a mérges csipkedésnek s mégis elég szellemesen háritja el a támadást. Komoly hangon, kissé erőltetett, de mégis vonzó nyelvezettel védi a maga igazát. A kis munka minden élessége abból áll, hogy visszafordítja Kazinczyra ennek saját szavait s ugyanazon kitételekkel háritja el a csapást, a melyekkel Kazinczy sújtott. Mellőzi a személyeskedés rút esz-

közét, csak egy sorban szúr élesebben, midőn azt állítja, hogy Kazinczy oly emberhez intézte epistoláját,

A' kit a' minap egy Flautának tett szava nagyvá . . .

Elismeri Kazinczy érdemeit, tudja, hogy sokat köszönhet fáradozásának a haza, de helytelenül cselekszik, midőn a Parnasz-szusról letaszítja a Tisza árva gyermekét. Nem versenyre akarnak vele kelni, de azt mégis megérdemlik, hogy a szatmáriaknak is jusson egy szegényes, kis »kalyiba« a Helikon tetején, a hol Kazinczy immár fényes palotát emelt magának.

Szatmár nem felejtette el a súlyos sértést, melylyel állítólag Kazinczy megbántotta a megyét, a nemzet fiai már nagyon érzékenyek lettek minden legkisebb gyanúsításra, mely nemzeti büszkeségöket érintette. Ők voltak az elsők, kik 1815-ben Beregszászi Nagy Pál részére 1000 forintot adtak össze hazafiúi hűségéért, hogy csak folytassa Kazinczy ellen a támadásokat s védje nyelvünk szűzies tisztaságát »annak gonosz rontóji ellen«. (XIII. k. 379. l.)

CZEIZEL JÁNOS.

KEMÉNY ZSIGMOND ÉS A TÖRTÉNETI HŰSÉG.¹

(Első közlemény.)

I.

Az elbeszélő költőre nézve nem utolsó és könnyű dolog az epikai hitel kérdése, meg hogy mennyire tudja az olvasót beleképzelteni a régmúlt idők világába, a honnét műve tárgyát merítette, és megértetni az adott élet- és korviszonyok között szereplő személyeinek érzés- és gondolatvilágát, anélkül hogy éreznie kellene az olvasónak azt a kirívó ellentétet és azt a távolságot, mely az ő lelki világa és a multat meglevenítő mű egyénei között tényleg van. Az epikus költő ezen illúzió-keltése azonban állandó és értékes csak akkor lehet, ha az nem művészi fogásokon, hanem a mult viszonyainak biztos ismeretén alapul. Különösen fontos ez a történeti regénynél, mely, mint a fejlettebb életviszonyok rajza, az egyén cselekedeteit számos körülmény közrehatásának eredményeként mutatja be. Ehez azonban nem csupán történeti tudás, hanem mély történeti belátás kell. Kemény Zsigmond pedig mindakettővel rendkívüli mértékben rendelkezett.

Ha történeti regényeit olvassuk, nemcsak a történeti részletek biztos körvonalozásával árulja el beható történeti tudását, hanem az adatok aprólékosságig menő pontossága valósággal szenvedélyes történeti kutatónak mutatják őt, kinél a regényforma nem arra szolgál, hogy bizonyos költői szabadsággal kezelje a történeti személyeket, hanem hogy szakértő kalauzolás mellett hiteles bepillantást engedjen oda is, a hova a hivatásos történetíró szeme alig juthat. Ezért történeti regényeinek egyik alapvonása a *történeti hűség a felfogásban és a részletekben egyaránt*.

¹ Ez a tanulmány bizonyos tekintetben összefoglalásul szolgál azon dolgozataimhoz, melyek adatokat szolgáltatnak Kemény történeti regényeinek forrásaihoz. Ezek cím szerint a következők: Adatok Kemény Zsigmond *Zord idő* című regényének forrásaihoz. Irodalomtörténeti Közlemények XIV. évf. 1. 2. 3. füzet. — Adatok Kemény Zsigmond *Gyulai Páljának* forrásához. Irodalomtörténeti Közlemények XVI. évf. 1. füzet. — Kemény Zsigmond *Özvegy és leánya* című regényének forrásához. Egyet. Philologiai Közöny. XXIX. évf. 3. füzet. — Adatok Kemény Zsigmond *A rajongók* cz. regényének forrásaihoz. Egyet. Philologiai Közöny XXXIV. évf.

Közismert dolog, hogy Kemény Zsigmond nem mindennapi történeti érzéssel rendelkezett. Érdeklődése a történelem iránt, mondhatnók, családi hagyomány, melyet táplált nemzetségének fényes multja és maga a korszak, melyben gyermekkorát élte. Erdély ekkor még híven őrizte régi nemzeti szokásait, továbbá történeti emlékei és közkézen forgó kézíratos krónikái is figyelmét lépten-nyomon a múlt felé terelték. Ezenkívül a történelem kultuszát erősítette benne egykori akadémiai tanára, id. Szász Károly, és azon irodalmi irányzat, mely a költők ajkáról is a múlt századok dicsőségét és szenvedéseit hangoztatta.

Kemény vonzódásának a történelem iránt gyakorlati eredményét látjuk történeti regényein kívül azon törekvésében is, hogy régi krónikáink és emlékirataink hiteles kiadásában is közreműködött. Így ő bocsátotta közre Szalárdi János *Síralmas magyar krónikáját*,¹ a melyből *Özvegy és leánya* és *A rajongók* című regénye anyagának javarészét merítette, és közreműködött Szalay László: *Magyar történelmi emlékek* című vállalkozás kiadásánál is.² Ugyancsak a történetbűvár szólal meg belőle, a midőn pl. *Gyulai Pál* című regényében Brutus János Mihályra, a Zápolyák korának kiváló történetírójára, hivatkozva megrovásként megjegyzi, hogy »Brutus nagyhirű munkáját felszínes műveltségünk nem tartja sajtó alá méltónak«.³ Tudnunk kell ugyanis, hogy Brutus munkája a regény keletkezése korában még kiadatlan volt s csak azután látott napvilágot. (1863—77.)

A régi krónikák és emlékiratok bűvárlása alapján szilárdult meg benne mint regényíróban is az a felfogás, hogy tisztelni kell a történelmi hűséget. Ezt nemcsak gyakorlatilag érvényesítette regényeiben, hanem a történeti hűség kérdésével elméletileg is foglalkozott az *Élet és irodalom* című tanulmányában és a történeti regényírónak főként az emlékiratok és krónikák tanulmányozását ajánlja. »Lehetetlen — úgymond⁴ — az emlékirtnak a nagy dolgokat csekélynek nem kürtölni, a kicsinyeket részletességgel nem rajzolni és elbeszéléseiben vissza nem tükrözni a kor szellemét igazságtalanságaival, korlátoltságaival és szenvedélyeivel együtt. A krónisták és emlékirók e hibái mind a regényírónak gyümölcsöznek. Ő így ezer részlet birtokába jut, melyet az elbeszélő történetírótól sohasem hallott volna meg és észrevétlenül avatztatik be a lefolyt századok szellemébe.« Ezen szavai magyarázzák, miért merítette Kemény történeti regényeinek anyagát a krónikákból és emlékiratokból és miért sikerült neki annyi közvetlenséggel feltárni a múltat.

Kemény, a mikor regényt ír, akkor is első sorban a szenvedélyes történetbűvár munkál benne. Érdeklődése a legaprólékosabb

¹ Újabb nemzeti könyvtár. II. évf. Pest. 1853.

² L. Gróf Bethlen Miklós *Önéletírása* (Pest, 1858.) előszavát.

³ L. Gyulai Pál, I. 98. l.

⁴ *Élet és irodalom*. (Olcso könyvtár. 1883.) 55. l.

adatot sem hagyja figyelmen kívül, ha abban valami jellemzőt lát a korra, vagy hőseire. De ezenfelül ritka művész a lényegtelennek látszó vonásban is megtalálni azt, a mi az emberek lelkébe és a kor mozgató eszméibe belevilágít.

Ezenkívül megvolt benne a történetbűvár még egy fontos kelléke: a jó emlékezőtehetség. A mily feledékeny és szórakozott volt az élet egyéb körülményeire nézve, a mint Salamon Ferencz megjegyzi róla, épen olyan jól emlékezett élettapasztalatai és olvasmányai tanulságos részleteire. E tekintetben regényei gyakran szolgáltatnak példákat, a hol az ilyen emlékezetből történt utalásoknál alig fordul elő téves adat.

Általában elmondhatjuk, hogy Keményben a regényírón mindenekfelett a történetíró uralkodik. Ezért Kemény történeti regényei közelebb állanak a történelemhez mint bármelyik más regényírónké, mert nemcsak a kor rajzában, hanem alakjaiban és meséiben is a történeti valóság uralkodik a kigondolt részletek felett. A történeti hűség e mellett nála mély történeti belátással párosul, úgy hogy e tekintetben, mint egyik bírálója mondja,¹ »valósággal fölfedező érdemei vannak«. A történetíró lelkiismeretességével használja fel a krónikák adatait, hogy aztán a hagyomány kusza szálaiból élethű képet alkosson a korról és egyéneiről.

Innét van az, hogy oly nagy gondot fordít *a regény korának történetileg hiteles megrajzolására*. A mesteri korrajz teszi regényeinek a legértékesebb részét. Mind a négy történeti regényében inkább maga a korszak vonzotta Keményt. Így a *Zord idő* Buda várának elveszését és Izabella korát rajzolja, *Gyulai Pálja* pedig Erdély közéletét mutatja be Báthori Zsigmond alatt, I. Rákóczi György korát pedig két regényben az *Özvegy és leányában* és *A rajongókban* dolgozza fel.

II.

Kemény Zsigmond, írói pályája kezdetétől fogva, különös szeretettel tanulmányozta történelmünknek a mohácsi vészt követő korát. Erős érzéke a nemzeti és egyéni élet tragikai mozzanatai iránt szinte sarkalták nagyobb elmélyedésre e válságos idők küzdelmeibe. Első munkája, *A mohácsi veszedelem okairól* (1838.) szóló értekezése, előzetes tanulmányul tekinthető a nemzeti megoszlás korából vett regénytöredékéhez, melyet *Izabella királyné és a remete* cím alatt adott közre (1840/1.) Később újra felveszi e tárgyat és megalkotja belőle legjobb regényét a *Zord időt* (1862.), a mely különösen *mint korrajz érdemel figyelmet*. Mesterien vázolja a regény minden részlete, hogy a politikai változás, melyet a feldarabolt országban a török uralma idézett elő, minő sajnálatos változást hozott létre az erkölcsi élet-

¹ Szépirodalmi Figyelő. 1861 -- 2. évf.

ben és az emberek gondolkodásában egyaránt; s e bomlás és pusztulás közepette nincs semmi biztató, ami egy jobb társadalmi élet derengő hajnalát sejtetné. Minden nyomorával és züllöttségével feltárul előttünk a török hódítás e korszaka, melyet nem nagyjában és külsőségeiben rajzol meg a költő, hanem bemutatja legaprólékosabb részleteiben, hogy a múlt viszontagságaiból politikai és erkölcsi okulást adjon az olvasónak. A regény *történeti háttere* Buda ostroma 1541-ben. Ebből indulnak ki a cselekvény való és kigondolt szálai. Budavár képét az ostrom alatt és után Kemény Verancsics Antal leírása és Szalay László meg Horváth Mihály idevágó történeti művei alapján rajzolja meg.¹ A történeteket művészi fogással a regény egyik szereplője, Komjáthy Elemér által mondhatja el. Az ostrom nyomán támadt pusztulás, a német sereg kudarcza, a hadi szerencse váltakozása, az egyesült török és magyar sereg döntő támadása folytán a németek soraiban véghezvitt iszonyú mészárlás, a szultán elvonulása Buda alól, mind megdöbbenően reális és hű ecsetvonásai Buda ostromának és elveszésének, melyek minden részletükben történeti hitelűek, de a mellett költői hatás tekintetében is meglepőek.

Buda elfoglalása után pedig a szultán ravasz politikája talál hű jellemzésre Keménynél, midőn az ország egy részének birtokbavétele céljából nagy sereggel Buda alá érkezik és csauz basáját nagy kísérettel és ajándékokkal Izabella udvarába küldi és arra kéri, hogy küldje el hozzá az ország tanácsosainak kíséretében a kis Zsigmondot. Izabellának és tanácsosainak zavara e meglepő kívánságra élénk ellentétben van a diván tanácskozásával és a szultán rendelkezésével, hogy Budavárát a maga hatalma alá veszi és török őrség védelmére bízza, mert »ily várost nem lehet női kézen hagyni«. A szultán tanácsában elhangzó ellentétes vélemények különösen jellemző világításban mutatják be az álnok török politikát, melynek végeredménye a szultán azon elhatározásában nyer kifejezést, hogy »Budavár és a Duna melletti vidék a Tiszáig török tartománynya legyen; a királyné fiával és annak gyámjaival Lippára költözzék, s a Tiszántúl és Erdélyben uralkodjék; Török Bálint pedig, minthogy, a míg Ferdinánd pártján volt, sok kárt tön a töröknek, Konstantinápolyba fogságba vitessék; Werbőczy Budán maradjon, mint az új török tartomány főbírája«. ² A költő a történet fonalát továbbvezetve épen olyan történeti hitelességgel beszél el Buda megszállását a janicsárok által, a város átvételét a szultán nevében Turgovics Miklóstól, a budai bírótól, a lakosság lefegyverzését, a nemesség és polgárság kiűzését a városból és mindezek után azt az átalakulást, hogy miként lett Buda lassankint egészen török várossá.

¹ Erre vonatkozó összevetéseimet l. bővebben az *Irodalomtörténeti Közlemények* XIV. évf. 1. füzet, 48—56. ll.

² *Zord idő*. 547. l.

Buda elveszése azonban nemcsak a nemzeti életre volt romboló hatással, hanem a kor vezéregyéniségeiben is változást idézett elő. Kemény tehát nem elégedhetett meg a regény keretébe illő történeti események hű előadásával, mert a történeti háttér megrajzolása őt csak mint a történeti tények művészes, de amellett hű elbeszélőjét mutatja be, a miben a költői alkotóképességnek alig van része. Mély történeti belátását épen a kor politikai áramlatainak feltüntetésében és bírálatában árulja el s hogy ezt mennyire tudja egyesíteni a történeti hűséggel, *történeti személyeinek jellemzésénél* láthatjuk.

Az öntudatos politikai belátást a *Zord idő* szereplői között Martinuzzi képviseli. Ha a regényben nem jut is neki főszerep, a gyászos korszak zavaros politikai életén mégis az ő rendkívüli egyénisége uralkodik. Az egész mű különben is a politikai tévedések tragédiája. Fráter György maga mondja, miután eddigi politikáját Buda elveszésével megbukottnak látja, hogy a ballépésekből támad a megtorlása. »A bűnt az Isten megbocsáthatja a gyónónak és a bánkódónak, de a félreismert politikai érdekek kegyetlenek s természetükben fekszik a kérlelhetetlen bosszúállás.«¹ Az elbeszélések folyamán világosan kitetszik a regényből, hogy a szerző rosszalja Martinuzzi politikáját s egészben véve kérlelhetetlen szigorral ítéli el Izabella tanácsosait. Az országot ért veszedelemért tisztán rájuk hárítja a felelősséget, mivel elég könnyelműek voltak Szolimán szavainak hitelt adni.

Fráter György alakját Kemény csak néhány odavetett vonással rajzolja meg; de például a budai tanácsban mondott szavai s párbeszéde Frangepán Orbánnal tökéletesen elégségesek ahhoz, hogy ne csak lángeszét, hanem egész politikáját minden káros következtetéseivel tisztán lássuk. S ámbár szereplésének és jellemének megrajzolásánál egészben véve Horváth Mihálynak Fráter Györgyről írt életrajzát² tartotta szem előtt a költő, mégis húsból és vérből való emberré az ő átformáló képzelete által vált, mert a történelem e rejtélyes jellemű politikusa a regényben nem talány előttünk, hanem egy csalódott és félreismert nagyság, ki maga gyónja meg tévedését.

Kemény Zsigmond Martinuzzi jellemét ugyanazon két főtulajdonságon építi föl, a melyekből Horváth Mihály igyekszik megfejteti egyéniségét és politikáját. E két vonás: lángoló hazafisága és nagyravágása. Ezt Izabella szavai hirdetik, amazt pedig a költő magának Fráter Györgynek szájába adott szavakkal fejezi ki, midőn ez mintegy önmaga előtt igazolni akarja politikáját, hogy t. i. Buda elfoglalásáig miért tartott a törökkel s mihelyt ez megtörtént, miért pártolt a némethez. Martinuzzi politikájának vezéresz-

¹ *Zord idő*, 292. l.

² *Ulyeszenich Fráter György élete*. 1859-ben jelent meg a *Történelmi Zsebkönyvben*.

méje az volt, hogy sz. István koronájának területét egy fő alatt kell egyesíteni. Kezdetben az ország területi épségét magyar uralkodóház alatt igyekezett visszaállítani, mert Szapolyai pártját a török támogatása mellett erősebbnek vélte mint Ferdinándét, kinek hatalmát a vallási villongások, a német birodalom zilált helyzete s a francia politika iránya kétségessé tették. Midőn azonban Szolimán álnoksága nyilvánvalóvá lett s ő a védőből hódítóvá vált, Martinuzzi a viszonyok kényszerűségének engedve, inkább a Szapolyaiház koronáját dobta áldozatul, mint Magyarország egységét, és — Ferdinánd pártjára állott. Frater György ezen politikai magatartásának igazolását tartotta jellemében a fő és megoldandó problémának, mely Keményt mint költőt és politikust egyformán érdekelte. Ezért a regény több helyen foglalkozik a kérdéssel s evvel indokolja jellemének árnyoldalait is: rejtélyes, fondorkodó, céljaira árutakat kereső, leleményes természetét és jelleme szívósságát, melyet átvitt a politikába is.

Ez nemcsak Kemény ítélete Frater György jelleméről és politikájáról, hanem Horváthé is, akit e tekintetben elég híven követ, azzal a különbséggel, hogy Horváth Mihály Martinuzzit mindvégig menti, míg Kemény, ha tettének jogosultságát el is ismeri, végeredményében elítélően szól felőle, a mit már a költői igazságszolgáltatásért is meg kellett tennie, mert a történetíró jogosultnak tarthatja Frater György politikáját, de a költőnek nem szabad szentesíteni a kétszínűséget a legnemesebb cél szolgálatában sem, a mely különben is bizalmatlanságot keltett úgy a török, mint a német részen és előkészítette bukását. Környezetének gyűlöletét és irigységét Izabella, Castaldo és ezredese Pallavicini Sforza fejezik ki a regényben a történeti igazsághoz híven. Ugyancsak a költő ítélete hangzik ki Izabella gyűlöletet lehellő és diadalmas elégtételt jósó szavaiból is, melyek a regény befejezésében Martinuzzi később bekövetkezendő bukását sejtetve, egyúttal a költői igazságszolgáltatást hirdetik az őt ért erőszakos halálban.

Turgovics Miklós, a szerencsétlen budai főbíró, ki a vezetők tévedései miatt családjában bűnhődik, a korszak káros politikájának szomorú áldozataként szerepel a regényben. A körülmények akarata ellenére sodorják bele a meggyőződésével ellenkező cselekedet végrehajtására. Tragikumában van, hogy ő, a ki csendes boldogságra született, szinte észrevétlenül kerül a közélet vészes forgatagába. Ebből származó kétségbeesése, önvádja, lelkiismeretfurdalása talán a legmeghatóbb jelenete a regénynek. Szereplésének szűkszavú leírása Verancsicsnál olvasható, ennek nyomán készült Kemény jellemzése. A boldogtalan Bornemisza szemrehányó vádjai-
ból, ki miatta lett földönfutóvá, tudjuk meg, hogy Turgovics társaival a királyné parancsából akarta árulás útján Ferdinánd kezére játszani Budavárát. A költőre nézve Turgovics történeti szereplésének különösen azon mozzanata nyújtott hálás anyagot a lelki élet művészi elemzésére, a midőn a bécsi udvarhoz szító főbíró

arra szemeli ki a végzet, hogy végig kell néznie elárult polgártársai felkoncizoltatását és neki kell a fővárosba vezetni a törököt annak elfoglalására.

Turgovicséhez hasonló művészi rajzát adja Kemény a szerencsétlen Bornemisza Tamás dúlt lelkiállapotának is, a midőn ez Turgovicscsal találkozik s őt okolja családja és vagyona elveszéséért, hasonló sorsot jósolva neki is, ki szintén az árulás gyanúja alatt áll. A pár sornyi, száraz krónikás-adat Verancsicsból mesteri rajzzá lesz Kemény kezében. A történeti hitel erősítésére szolgál Verancsics nyomán Podmaniczky János beleillesztése is a mese keretébe, kinek, álruhába öltözködve, az ostrom általános zavara közepette a sok áldozat közül sikerült megmenekülnie.

Kemény a történeti személyek rajzában legtöbb szabadsággal él Izabella alakjánál, de ha a kelleténél erősebben is eszményíti őt, történeti vonásai nem lépik át az igazság határait. Izabella, a ki belátja, hogy tanácsosainak téves politikája mennyire veszélyezteti a hazával együtt az ő trónját is, készebbnek mutatkozik Ferdinánddal szövetkezni, mint hogy a török kegyelméből legyen Magyarország királynéja. A török szövetségtől első sorban erős katholicismusa retenti vissza. Kiváló egyéni tulajdonaival a korszak legjobbait, kiket a hazaszeretet, a törökgyűlölet s a hódolat és részvét a szerencsétlen királyné sorsa iránt hozott össze, meg is tudja magának nyerni.

Közülük első sorban Frangepán Orbánt látjuk teljes odaadással küzdeni oldala mellett, a ki a korszak legnemesebb érzelmeinek megtestesítője. Frangepánt Izabella egyéniségében a királynő, az anya és a szép nő sorsa egyaránt megragadják, sőt hódolatát a titkos szerelem rajongásáig fokozzák. Ezért önmagát áldozza fel s szerzetessé lesz; bár tudja, hogy vonzalma rokonérzelmet keltett Izabella szívében is. Ime pár eszményített vonás, melyek Izabella jellemrajzát kiegészítik.

Izabella regénybeli szereplését a költő az említettekén kívül Verancsics és Szalay nyomán jórészt történeti alapon dolgozza ki. Így nyoma van a krónikában a török szövetségtől való idegenkedésének és annak is, hogy ezen válságos helyzetéből a német szövetség által vár szabadulást, továbbá Izabella helyzetét az ostrom alatt, Buda elfoglalása után pedig az ajándékvívó török küldöttség kémkedő tisztelgését a királynénál és azt a megkapó jelenetet, midőn Izabella a csauz basa előtt gyermekét szoptatja, mind olvashatni a krónikában. A királyné aggodalmait, tanácsosainak rövidlátását és optimismusát, a nép bizalmatlanságát, a helyzet kényszerű voltát, mind igen találóan fejezi ki a krónika is a maga naív hangján, úgy hogy Keménynek a színezésen kívül alig kellett valamit hozzáadni. Verancsics krónikája nyomán készültek a csecsemő királyfi kíséretének ünnepélyes felvonulása a szultán táborába, a basák kétszínű udvariassága a királyi kíséret fogadtatásánál, a város csellel való megszállása, a tanácsosok csalódása

a török alattomos barátságában és Izabella útrakészülődése, meghatározó búcsúzása és elutazása nemcsak fővonásaiban, hanem a részletekben is, mint tüzetes vizsgálódásaim igazolják.¹

A regény történeti személyei közül plasztikai világításban áll előttünk Werbőczy alakja, kit könnyen hívó optimismusából csatlódásai sem tudnak egészen tragikus haláláig felrázni. Annak megérzésként kedvéért viszi bele a költő az egykori nagy népszónok beszédeibe a naiv hiszékenységet, a mely olykor a komikum határát érinti s ezen alapsajátságából fejleszti ki bukását. Mintha a nemesis hatalma uralkodnék felette, a mely nemcsak őt sodorja örvénybe, hanem egész környezetét, sőt magát a hazát is, melynek megmentésén fáradozott. Talán senki sem kívánja nála jobban hazája szabadságát és függetlenségét, mégis kockáztatja, sőt első sorban ő dönti veszedelembé, mert az ő optimismusa teszi még rövidlátóbbá környezetét. De Kemény nemcsak ezen egy motivumon építi fel Werbőczy jellemrajzát, hanem több indító körülmény és szenvedély foly be tetteire. Optimismusa mellett ott van pl. a vallásosság, tudományyszeretet, erős jogérzék, önámítás, jóság, hiúság. És e gyenge ember az általános bomlás közepette, mint a magyar kormány utolsó képviselője, egymagára hagyatva küzd az ország önállásáért, melyet legalább a magyar jogszolgáltatás fönntartásával remél még fönntartani és támogatni.

Kemény Werbőczy alakjának megteremtésénél Verancsicstól nemcsak adatokat, hanem jellemvonásokat is kölcsönzött. Werbőczy túlságos optimismusa sem költői fictio, hanem történeti alapja van. Jellemének minden egyéb elhatározó vonását megtalálhatjuk Verancsicznak Werbőczyről adott jellemzésében, melyet Jovius püspökhöz írt történeti érdekű levelében olvashatunk.² Még kézzelfoghatóbb a hasonlóság Werbőczy végnapjainak és halálának rajzában. A nagy jogtudós öröme a Szolimán basától nyert elégtételen Elemér erőszakos megöletése miatt, a melyben ő a magyar jogszolgáltatás diadalát látta; a basa lakomája, a melyet ez Werbőczy kiengesztelésére adott; Werbőczy vallásos áhitata, a mely még a lakoma után is templomba készíti; halálának körülményei, a mérgezés gyanúja, mind olyan vonások, melyeket Kemény Verancsicstól vett át. Azonban a szempont, a mely szerint fölfogja a költő a tényeket, megadja az eredetiség színét Werbőczy alakjának is, a ki valódi tragikus hőssé lesz s midőn belátva eddigi tévedését halálós ágyán, egy gyászosan befejezett gazdag élet végperceiben, e szavakkal hirdeti téves politikájával együtt a saját bukását: »Tévedéseimnél is nagyobb kínokat szenvedek; ha halálom erőszakos volt, tanulságul szolgálhat azoknak, kik természetelleni szövetségekben bíznak.«³

¹ *Irodalomtört.* Közl. XIV. II. 164—176. l.

² Idevágó részleteit l. *Irodalomtört.* Közl. XIV. III. 287. s köv. l.

³ *Zord idő.* 447 l.

III.

Kemény regényein a történeti szempont uralkodik akkor is, ha tárgyuk történeti jelentőség tekintetében nagyon is másodrangú. Ilyen természetű tárgyat dolgoz fel első teljes regényében *Gyulai Pálban* (1847.) is, melyet érdekessé inkább a korszak tesz, mint hősének története. Gyulai Pál sorsa bármennyire megható, a korszak történetében elenyésző jelentőségű és nem áll páratlanul. De az ingatag és zsarnok Báthori Zsigmond kegyencének végzetes pályája bő alkalmat szolgáltatott a költőnek, hogy Erdély akkori közéletéről hű képet rajzoljon.

A *korrajzot* a regény alapján röviden a következőkben foglalhatjuk össze: Báthori Kristóf halála után István lengyel király, a Báthori-ház feje, a kiskorú Zsigmond mellé kormánytanácsot rendel s mintegy 7 évig Erdély ügyeit ez intézi. Mikor a 19 éves Zsigmond maga veszi át a kormányzást, minden törvényes rend megváltozik: a szeszély és az önkény lesz uralkodóvá. Már első fejedelmi ténye, midőn a megyesi gyűlés határozatait, mert azok korlátokat akartak eléje szabni, szétépte: zsarnoki hajlamát nyilvánvalóvá tette. E mellett léha kedvtelései is nagyban hozzájárultak, hogy alattvalói elidegenedtek tőle. Erdély Zsigmond korában a léhűtők és politikai kalandorok hazája lett. Mindenünnét, de főként Olaszországból, csődültek udvarába a vándorművészek, kötéltánczosok, szemfényvesztők, bajvívók, műlovasok, zenészek, énekesek, csillagjósok stb. Az efajta élősdiek eltartása és a fejedelem egyéb fényűzési hajlamai a közterheket elviselhetetlenekké tették. Emiatt csakhamar tekintélyes pártja támadt rokonának, Báthori Boldizsárnak, ki a mezei hadak kapitánya, Fogaras grófja és Erdély legderekebb leventéje volt, kiért különösen a nép rajongott. Épen ezért gyanakodott rá Zsigmond és féltette tőle hatalmát és trónját. A két rokon folytonos versengése kezdetben abban nyilatkozott, hogy aprólékos dolgokkal és vetélkedésekkel bosszantották egymást. Az ily viszályokra volt visszavezethető, hogy sok kalandor tisztán arra építette jövődjének alapját, miként tudja a két versengő rokon egyikének figyelmét vagy gyűlöletét magára vonni. Báthori Zsigmond és Boldizsár között folyton kiélesedő ellentétek nyomása alatt végre Kovacsóczy kancellár titkos tanácsgyűlést hív össze, mely Erdély békéje és jóléte érdekében elhatározza, hogy Boldizsár a legelső törvényteleniségre életével lakoljon. A háborgó közhangulat egészen belevág annak a politikai cselszövénynek aknamunkájába, a melyet egyfelől a prágai udvar titkos megbízottai, másfelől a török párt felbérelt emberei folyton szítanak. Zsigmond alatt ugyanis Erdély politikája egy csapással megváltozott, mert Zsigmond a szenvedélyes Carrillio Alfonso pápai nuncius befolyása alatt valódi fanatismussal fordult a törökkel való szövetség ellen és előkészítette az útját a Rudolfal

kötendő szövetségnek. Míg a prágai udvar egész buzgalommal végezte a maga aknamunkáját, azalatt a török is megragadott minden alkalmat a maga czéljai érdekében. Ez a zavaros politikai helyzet képezi történeti háttérét a regénynek.

Ebből indulnak ki, vagy ebbe futnak össze a mű költött és való számai. A mesterségesen szított politikai ellentétek nemcsak Erdély közéletét dúlták fel, hanem sok anyagi és véráldozatot is követeltek; mert Zsigmond vérbefojtá az ellenzéket, elkoboztatá a legtekintélyesebb főurak vagyonát s végezetül kimondatá az országgyűléssel a töröktől való elszakadást. Kemény azonban Báthori Zsigmond uralmának nemcsak azon részéről ad hű képet, a melyre a regény hősének pályája terjed, hanem Zsigmond későbbi sorsával is röviden beszámol. Így megemlékezik a két rokon kibéküléséről, melyet nemsokára Boldizsár megöletése zár be. Végezetül pedig elmondja, hogy Zsigmond »egy korán elfásult kedélyű ifjú minden blazirtságával vagy püspöki gyűrűt, vagy bibornoki süveget keresett az erdélyi fejedelemségért; de politikai okokból nemsokára mégis házasságra lépett Christierna herczegnővel«. ¹ Házasságuk azonban szerencsétlen volt, mert valami legyőzhetetlen ellenszenv tartotta távol különben erényes és szép nejétől, a mit a kortársak büvölésnek tulajdonítottak.

Báthori Zsigmond léha és gyászos korszaka, mint históriai keret, amennyire megkap mozgalmasságával, épen oly mértékben tanulságos is, mert hűsége kétségen felül áll. Kemény minden lényegesebb körülményt történeti forrásokra támaszkodva beszél el. Ezen regényének főforrása, a mint máshelyütt alkalmam volt kimutatni, ² Bethlen Farkas *Historia de rebus Transsylvanicis* című munkája, a mely mellett több apróbb adatért e korszak más íróinak krónikáit is felhasználja Horváth Mihály történelmével együtt. Forrásaival szemben azonban megvan az az előnye, hogy ő az adatokon keresztül bepillantást enged a történeti személyek lelkébe. Országos hatású tetteik mögött meglátjuk a kicsinyes személyi rugókat, a szálnalmas emberi gyöngeségeket, a melyek sokszor távol álló egyénekre és tömegekre válnak elhatározó befolyásúakká. Ezek azonban sohasem a költői leleményönkéntes kitalálásai, mint legtöbb históriai regényírónál, hanem krónikás adaton alapulnak.

Így látjuk ezt Gyulai Pál című regény történeti személyeinél is. Báthori Zsigmondra már kedvezőtlen és rosszat sejtető ama híres arczkép-jelenet, a mely mint a regény megnyitója rámutat azokra a veszedelmekre, melyeket Zsigmond uralkodása hozand Erdélyre. Kemény ezen mesteri jelenethez nemcsak az eszmét kölcsönözte Bethlentől, hanem még a költő egyes kifejezései is

¹ Gyulai Pál. V. 247. l.

² V. ö. »Adatok Kemény Zsigmond Gyulai Páljának forrásához«. *Irodalomtörténeti Közlemények*. XVI. évf. 1. füzet, 14—41. ll.

reautalnak. Midőn pl. István király a kép figyelmes megszemlélése után megjegyzi, hogy »nincsenek rajta a Báthoriak arczvonalai,« hogy Zsigmond jelleme a kép után »nem tetszik neki,« hogy uralkodásától »Erdélynek nem jósol semmi szerencsét,« e megjegyzések mind Bethlen szavait látszanak idézni.¹

Zsigmondot a történelem a legnagyobb szélsőségek között hánykódó léleknek rajzolja. Mint a jezsuiták neveltjét vallásos fanatismusa Rudolf szövetségébe űzi, jöllehet fejedelemségének érdekei a török barátságát javallják. Ebből eredő összeütközései, a helyett hogy jobb belátásra bírják, még zsarnoki erőszakoskodásokra ragadtatják. Zsarnoki természet, ki hatalmára féltékeny, mégis négyszer megváltik tőle; vakmerő és gyáva is egyszersmind; hatalmat és fényt áhító lelke anyagi romlásba sodorják országát, ő pedig a világi hivalkodástól megcsömörlött lélekkel a zárda magányát keresi fel és a fejedelemséget biborossággal cseréli fel. Kéjencz és fajtalan, feleségével meg képtelen a házasságra. A léha szórakozások és a buzgó áhitat szinte átmenet nélkül váltják fel egymást. Szóval izgatott lelke nem tud sehol nyugtot találni. Ide-odakapkodásban telnek napjai. És e talányszerű lélek útvesztőjében Kemény a lélekbúvár mélyreható tekintetével igazítja el az olvasót. Nem ad új vonásokat Zsigmond jelleméhez; de bizalmas közelünkbe hozza őt, hogy lássuk nagyratörő hiúságát a megfelelő erkölcsi és szellemi erők híján és egy összhangját vesztett beteg lélek kielégíthetetlen vágyódását a rendkívüli, a szokatlan vagy ismeretlen után. E tekintetben az a fejezet,² a melyben a költő Zsigmond jellemét bemutatja, tanulságosabb bármely történeti műnél, a mely ez ideig róla szól. Ha Bethlen Farkas históriája és Horváth Mihály történelmének tanulmányozása meg is látszik a jellemrajzon, bonczoló jellegénél fogva egészben véve eredeti felfogást árul el. A történelem Zsigmond jellemének ellenmondásait nem fejt meg, a regényben pedig teljesen megmagyarázott alak. Az érzéki élvezetek életundorral töltik el. Környezetében Gyulain kívül nem talál meghitt embert. Ez bizalmatlanná teszi. Kezdetben lenézéssel fogadják, később meggyűlölik, végezetül rettegnek tőle. Szóval senkisem szereti, senkisem őszinte hozzá. Így aztán az emberekben való csalódásai lassankint kegyetlen zsarnokká teszik.

A regény másik fontos történeti egyénisége a fejedelem unokabátyja, Báthori Boldizsár. Ennek jellemrajzához is az alapvonásokat Bethlen Farkas szolgáltatta a költőnek. A pártviszály a két rokon között onnan eredt, hogy Boldizsár a fejedelem fölött minden áron gyámkodni akart. Ezt a körülményt a fejedelem léha környezete felhasználva, a gőgös és nagyravágyó Boldizsárt oly színben igyekszik feltüntetni, mintha ez a főhatalmat is magának akarná megszerezni. A féltékenykedő versengésben a nép rokonszenve

¹ V. ö. Wolffgangi de Bethlen: *Historia de rebus Transsylvanicis*. II. 473.

² *Gyulai Pál*. II. köt. 82—97. II.

a daliás Boldizsár mellett van, jóllehet daczos heve olykor féktelenségbe is ragadja, mint pl. ama nevezetes lovagi tornán, a midőn Jósikát, a fejedelem kegyencét, arczul üti.

Boldizsár azonban nemcsak daliás és bátor levente volt, hanem nagyműveltségű és pompakedvelő főúr is, kinek rokonszenves jellemére árnyat vet léha erkölce és bosszúvágya, melynek Gyulai is áldozatul esett, miként később ő is életével fizetett a fejedelmi rokon zsarnoki féltékenykedéséért. De azért hibái mellett is rokonszenves egyéniség. Vonzóvá teszi őt vidám természete. Könnyedén veszi a dolgokat; de amikor komoly veszély fenyegeti, politikusan kitér előle; az alkalmas pillanatban azonban a bosszúval ő sem késik.

Ha a két Báthori jellemrajzát a történeti hűség szempontjából értékesnek tartjuk, kétszeresen annak kell tartanunk művészi szempontból, a hogy Kemény képzeletében életet nyer a vázlatos történeti adat.

A felfogásnak ugyanezen önállóságát találjuk Tieffenbach és Carrillio Alfonzo politikai cselszövényeinek rajzában; mert Kemény itt is csak általános vonásokat kölcsönzött Bethlentől a legművésziessében megteremtett részletekhez.

De a költői alkotóképesség szempontjából sokkal hálásabb anyagot nyújtanak a történeti regényíró számára azok a történeti személyek, kik a történeti köztudatban nem élnek oly határozottan kialakult körvonalakban; mert ezeket a művészi célnak megfelelően szabadban formálhatja az író. A hagyomány nem köti annyira és a kor szellem befolyását hősei egyéniségére mindamellett szépen megérzékítheti.

Ilyen egyén Gyulai Pál, ki nem áll a korszak ormán; de elég jelentékeny ahhoz, hogy a korszak küzdelmeit, szenvedéseit és megpróbáltatásait megérzékítse. Abafájai Gyulai Pálról sokkal kevesebbet jegyeztek fel a korabeli történetírók, mint egyéniségénél és közéleti szereplésénél fogva megérdemelte volna. Oka ennek, hogy, ha pályája figyelmet érdemelt is, inkább benső életet élt és csak kényszerűségből szerepelt a közügyek terén. Épen ezért a kor- és életviszonyai sodorják végzetes helyzetbe, hozzák önmagával összeütközésbe és idézik elő bukását.

Gyulai Pál ugyanis tanulmányait Békés Gáspár támogatása mellett Olaszországban fejezte be, a hol főként az orvosi tudományokkal foglalkozott. Midőn Erdélybe visszatért, mint Békésnek lekötöleztette védte annak trónkövetelési igényeit s különösen 1573-ban Fogaras várának védelmenél mutatta ki vitézségét. Békés azonban nem bízván a vár megvédésében, kiszökött a várból s a várat, kis fiát és kincseit hű emberére, Gyulai Pálra bízta, ki a vár feladása után, az ő utasításához képest, a kincseket a győztes Báthorinak adta át. Gyulai a hűtlen kezelés vádjá alapján börtönbe került; de ártatlansága kiderült. Becsületessége és tudományossága miatt Báthori Istvánnak csakhamar a legkedveltebb híve lett, a kit nemsokára titkárává, majd tanácsosává tett. Midőn pedig 1576-ban a lengyel trónra került, Erdélyből Gyulait is magával vitte Lengyelországba s itt minden fontosabb dolgában szinte nélkülözhetlen

lett reá nézve. Több bizalmas dolgában járt el. Így Báthori Kristóf halála után (1581) István király Gyulait küldte Erdélybe, hogy általa a kiskorú Báthori Zsigmond mellé kormánytanácsosokat rendeljen; ugyanekkor Báthori Zsigmond hű arczképének elkészíttetésével is megbízta, melyet Gyulai Lengyelországba való visszatértekor magával vitt. Az arczkép bemutatása adott alkalmat Keménynek főntebb említett arczkép-jelenet megírására. Itt a költő István király és Gyulai találkozását felhasználja, hogy egy kitéréssel megismertessen Gyulai előbbi sorsával és megindokolja azt a határtalan hálát és ragaszkodást, a mely őt a Báthori-házhoz csatolta.

Midőn Báthori István 1586-ban meghalt, Gyulai egészen Zsigmond szolgálatába állott. A mikor pedig Zsigmond maga vette át a kormányzást, Gyulai, mint a kormánytanács tagja és a fejedelem legbefolyásosabb kegyencze, több fontos államügy elintézésében működött közre. De mihelyt alkalmá nyílt menekülni a közügyektől, tudományos munkálkodásra áldozta ideje nagy részét. Enemű munkái között különösen híressé lett a váradi kapitányság kötelességeiről írt értekezése, a melyben bölcs tapintatot, széles politikai és tárgyismeretet árult el. E műve a maga korában akkora hatással volt, hogy a nemzeti fejedelmek alatt a kapitányi beiktatáskor mindig ünnepélyesen felolvasták. Gyulai komoly munkaköréből kiragadva nemsokára mint az udvari mulatságok vezetője szerepel, ki a Zsigmond udvarába összecsendült sok olasz művész dolgait intézi és játékaikra felügyel.

A mindjobban kiélesedő pártviszály Zsigmond és Boldizsár között végzetessé válik Gyulai sorsára is; mert a gyulafehérvári titkos végzést, mely szerint Boldizsár az ország békéje kedvéért a legelső törvénytelen lépésre életével lakoljon, a fejedelemnek Gyulai adja tudtára. Ez a fejedelem gyóntatója révén Boldizsárnak is tudomására jön. A tanácsosok, hogy Boldizsár haragját elkerüljék, az egész dolog ódiúmat Gyulaira hárították, minek folytán a fejedelem hallgatag beleegyezésével Gyulait saját jószágán, a hová az udvari cselszövények elől könyvei közé menekült, Boldizsár katonái felkoncizolták. Gyulai pályájának ezen mozzanatait Kemény mind Bethlentől kölcsönözte.

A regény meséje Gyulainak a Báthori-ház iránt tanusított odaadó hűségén és háláján épül fel, mely minden érzésnél erősebben hatja át egész valóját. »Ő — miként a költő mondja róla — érezte és semmi körülmények s kísértések közt nem feledé, hogy Báthori Istvánnak a visszaajándékozott étellel, Kristóf házának pedig sokkal többel... a megvédett becsülettel adós.«¹ S itt kezdődik a költő teremtő munkája. Bethlen történeti adatait felhasználja és tiszteletben tartja, de közülük a cselekvések rugójául a hős egyik kiváló erényét választja ki, a melynek túlzása hoz romlást Gyulai számára és a bonyodalmak egész sorát kelti fel

¹ *Gyulai Pál*, I. 10. 1.

ott, a hol összhangot és békét szeretne teremteni. Hogy Zsigmond trónját óvja, kész volna a másik Báthorit feláldozni és a végzet mindkettő személyében őellene fordul. Erénye bűnné fajul, a mikor Boldizsár növekedő hatalmának megakadályozására nem talál más módot, mint hogy Boldizsárt törvénytelen tette ingerelje, hogy így a kormánytanács határozatát foganatosíthassa. A lelke démonává vált hála áldozatul szemeli ki Sennót, a kalandor olasz karmestert, mert azt hiszi róla, hogy Boldizsár kedves embere, kiért az kész lesz törvénytelenségre is ragadtatni magát. Gyulai lelki küzdelme, míg bűnre határozza magát, egyike a regény legtanulságosabb részleteinek.

Senno megöletésével azonban Gyulai a maga vesztét idézi elő; mert Senno neje, Eleonora, kiben Gyulai egykori ideálját ismeri fel, a fejedelem kegyébe férkőzik, csak hogy bosszút állhasson Gyulain férje megöletésért. Ime, egy új, kigondolt motívum, mely a felhozott történeti indokolás mellett Gyulai halálát lélektanilag érdekesebbé teszi.

Gyulai jellemében sok van Hamlet töprengéséből. Tudós hajlamai, egyéni hajlandósága és vágyai inkább csendes visszavonultságra teremtették és őt a hála a politika sikamlós terére sodorja olyan korban, a mikor a közélet embereinek élete és sorsa egy zsarnok és léha fejedelem szeszélyétől és az udvari cselszövényektől függ. Külsőleg passzív alak; de lelkében annál nagyobb küzdelmek folynak. Ott megy végbe az a hatalmas tragédia, melynek áldozatául esik.

A regény mellékalakjai között történeti személy még Márkházi Pál, ki hivatala után az udvari őrsereg feje volt, titkon pedig mint Ibrahim bey működött és hetenkint kimerítő tudósítást küldött a temesvári basának Erdély bomlásnak indult viszonyai felől. Erről a hírhedté vált alakról, ki Erdély fejedelmi székére is áhítozott Báthori Kristóffal szemben, a korabeli történetírók sokat írnak; de Kemény Márkházi Pál regénybeli alakjának megteremtésénél Bethlentől kölcsönözte az adatokat. Az említett tényeken kívül Kemény Márkháziról még egyéb történeti hitelességű adatot is felhasznál. Így tudósít Erdélyből való szökéséről, majd visszatéréséről Báthori Zsigmond alatt, kinek kegyét élvezte és egyszersmind a portának is kémszolgálatot teljesített. Kimerítően értesít ezenkívül családi viszonyairól, a midőn Márkházi első házassága révén a regény egyik női szereplőjével, Senno nejjével rokonságot fedez fel, hogy aljas céljainak könnyebben megejtse a boldogtalan asszonyt, ki a legnagyobb önmegtagadással e kéjszór emberhez megy férjéért könyörögni. Márkházi pedig, mikor Eleonóra nem áldozza fel neki becsületét, végrehajtja Gyulai parancsát, megöleti Sennót. Ime ismét egy példa arra, hogy Kemény kigondolt alakjait is történeti kapcsolatokkal igyekszik beleilleszteni a mese keretébe.

ADATTÁR.

BR. JÓSIKA MIKLÓS JEGYZŐKÖNYVE.

A székelyudvarhelyi ref. kollégium padlásán az iskola nagykönyvtárából kimustrált nagy csomó duplum, lim-lom, régi tanároktól maradt földolgozatlan könyvgyűjtemény között értékes kézirat lappangott: br. Jósika Miklós naplószerű jegyzetkönyve. Úgy látszik egy ideig Pataky Pál 1845—1875. kollégiumi tanár könyvtárának volt 287. számú darabja. 1875 után kerülhetett a padlásra s legújabbán a kollégium könyvtárába. A kézirat *Borgo No 2* vízjegyű borgói papirosból félbőrbe kötött, 24×31 cm. nagyságú, 105 levelű, számozatlan, kopottas könyv. Táblája külső felére — felül két befelé hajló ívvel kettéosztott — szív-alakú címlapocska van ragasztva s rajta a következő írás:

nro 287.

Áttekintési Köny

1844 és 1845re

megkezdett:

oct: 1^o napjan 1844

Szurdokon.

A nro 287. jelzés a Pataky Pál tanár írása, a többi a Jósikáé. A tábla belső felén a következő olvasható: *Pataky Pál. nro 287. Örökre megtartandó! a' B. Jo'sika Miklos házi jegyzéke.*

Az első lapon Josika kezeírásával ez van:

E' Jegyző Könyvben minden nemű
dolgaím, 's gazdaságom, iroi
viszonyaím, ugy szintén pénz,
és perbeli ügyeim, activus, és
passivus állása, fel találatnak.

1844.

A következő oldal üres, a harmadikon kezdődnek a följegyzések. Hogy a könyv miként került Pataky Pálhoz, nem sikerült megtudnunk, Lehetséges, hogy a *Följegyzése azon bajoknak és kár vallásoknak, melyek engem gazdálkodásom olta értek* cz. fejezet 5^o, pontjában említett Pataki Dániel, belső-szolnoki alispán révén.

Az utolsóelőtti oldalon nőies írással a következő jegyzet van:

Jegyzés.

I.

- | | | |
|-----------------------------|---|----------|
| a) Toilette | } | Geizának |
| b) Papeterie — (skatulyába) | | |
| c) Látogatási jegyek | | |
| d) Pecsét nyomo | | |
| e) Bronz lo | | |

II.

Kemény Zsigmond regénye.

III.

Alább, részben a Josika, részben udvarbirája kezétől a következők:

Miskolczinak erre az évre meg 115 wflja és 30 xra van ben. A Szurdoki Regalekat haszonbérbe biro Moses Josef köt levelét eö ngtol által vettem. 9^{er} 2^o 844. Miklos Josef mk. udv. biro.

Az utolsó oldalon a következő keresztnevek vannak egymás alá írva: Samuelu Filippa Alexandra Romana Norbert Ulrica Kandid.

A följegyzések rendjén, helyesírási sajátságain, hibáin semmit sem változtattam. A levelezés naplóját azonban, a melynek *Vett levelek* és *Irt levelek* cz. két oszlopa egymás mellett napról-napra folytonosan halad, jónak láttam a könnyebb áttekintés kedvéért meg-megszakítva a dátumok szerint rendezni, azaz az egy napon írt és vett leveleket egymás mellé állítani. — E miatt az Elrakosgatás az útra cz. följegyzés hátra került. E följegyzés előtti oldalon a szept. 9-én vett és aug. 1-én írt levelek szerepelnek utolsókként. A följegyzés alatt pedig az aug. 3-án írt levelek következnek.

A hol az olvasat helyessége felől nem voltam bizonyos, a kétes olvasat után [?] jelt tettem.

A más-más nemű feljegyzések között több-kevesebb oldal üresen van hagyva; ezek számát a lap alján jelzem.

Actualis és Virtualis Birtokaim.¹*Actualis Birtokok:*

I°. A' *Branyitskai* uradalom egy negyed része.

Erre nézve meg jegyeztetnek e' következők:

a) A' *Branyitskai Jóság* — *Fiat* illető.

b) A' fenn említett negyed résznek hason fele, ide nem értetődően az Atyám által tett minden nemű építések, szerzemények és Javítások: melyek a' Testamentomban nekem hagyattak, 's nemine contradicente birtokomba jutottak; — hasonfele tehát Ötsémet Báro Josika Imrét illeti.

E részt én Leány Testvéreimtől tíz ezer válto frton magamhoz váltottam. Birtokába az Ötsém csak akkor juthat, ha a' nevezett öszveget le fizeti. Az udvarházhoz pedig mint kissebbik Fiunak joga lévén, azt tsak úgy kaphatja meg; ha a *Branyitskai* nagy égés után általam tett építéseket, melyek általa el tiltva semmikép nem valának — kifizetendi — s a testamentumnak eleget tesz.

c) Építettem pedig *Branyitskán* a' következőket:

1°, egészen újjból a' *Granariumot*, és *Istállot*.

2°, egészen újra fedettem 's két kamarával meg toldattam a' *Tiszti Házat* —

3°, a' *Felső Házat* meg toldattam egy billiárd és *Fürdő* szobával, a' léányok szobájával, 's egy oszlopos *Tornattzal*. — Egészen újra stokaturáztattam és fedettem.

4°, a' majorban egy hosszú kö *Istállot* építtettem. A' *Csúrt* meg fedettem, 's kasokat tsináltattam. —

5°, ezekhez járul egy *Malom* építése, 's egyéb aproságokat el halgatva a' *Kert* nagyítása és *Szőllők* gyarapítása.

d) Ebből a' *Jóságból* egy pernek következtében Iljén egy *Telek* ezer válto frtig *Szamosán Todor* egykori *Tisztem Özvegyének* ment kezeibe.

e) Megjegyzendő továbbá, hogy erre a' *Joszágra* nézve el kerülhetlen legelőbb is az erdő osztály, azután pedig az egész határ fel osztása is; mivel az erdőkben nagy pusztítások történnek; Báro Josika Josef Bátyám pedig mind a' mellett hogy Ötet is csak egy negyed része az uradalomnak illet — nevezetesen több és jobb Földeket bir, mint mű.

f) A' *Joszá*g most e' képpen biratik: *Özveg*y B: Jo'sika Jánosné birja felét egy harmad hijján, mely *Özveg*y Báro Jo'sika István-nának birtoka, — a' *Joszá*g másik feléről már említést tevének. —

g) Az ezen birtokat illető, vagy ottan fenn forgo *Törvényes Ügyekre* nézve e' *Jegyző Könyv*ben a' perek sorában leend említés. —

II°. A' *Szurdoki* uradalom;

erre nézve meg jegyeztetnek e' következők:

¹ V. ö. *Irod. Tört. Közl.* XVI. 364. s köv. II.

- a) A' Szurdoki Jóság Csáki Jagon, Csáki Katalin Bornemissza Jánosné 's később Bethlen Miklósnérol szállott réánk.
- b) Mikor a Jóságot által vettem a' következő birtokokból állott: Szurdok egész Falu, Galgo két antiqua hijján egész Falu, Totszállás mostani erdeje felének hijjával egész Falu, a' Broszkai, Luntseni, Tyestyorai purum Proediumok; Nagy Krisztoltznak két harmada, Kis Krisztoltznak és Szolonának fele, — Csobánkán egy rész az Osztály Levél ki mutatása szerint, Tormapatakának fele, — Buza mezőn és Konkoly falván egy egy csova Telek. —
- c) Mielta a' Jóság birtokomba jött terjedelmére nézve a' következő változások történtek:
- 1° A' Csáki Gábor jógán egyesség szerint birtokomba jöttek: a' Totszállási erdőnek fejbebb említett Fele, ugy hogy most az egész erdő ide tartozik; ezen kívül a' Kendermezei és Cserneki portio.
 - 2° Totszálláson egy ujj Szöllőt építtettem.
 - 3° Az emberek ¹ által bitanglott Ptyélai Lábót vissza foglaltam Szurdokhoz.
 - 4° A' két Szakadást használhatóvá tettem, ugy szintén az egyik Zevojt is.
 - 5° Az egész Totszállási határt fel osztattam, 's reguláztattam.
 - 6° Az egész Szurdoki Határt fel osztattam, 's reguláztattam.
 - 7° A' Muntseli birtokot, mely szintugy Csáki Jog mint Szurdok vitalitius Contractus mellett meg szereztem. Ezen egyesség — mikép azt a' tapasztalás mutatta — káros lévén azon ugy lehetne igen könnyen segiteni: ha Berzentzei Miklostól kit e' birtok leg közelebb illet cessiot kérvén a' Zalog Summát mely a' Javitásokkal együtt nem megy többre tiz ezer válto frtnál titulalt Biro Miklósné asszonyságnak le fizetnök. —
 - 8° A' Cserneki portio Vállya Dánielnek van inscribálva hét ezer válto frtba, 's retractatio mellett visszaszerezhető.
 - 9° A' Csobánkai portio hét ezer ötszáz válto frtba van el zálogositva Mezei Pál Urnál, oly okon, mely e' Jegyző Könyvben az engemet ért bajok közt meg található. Ez is retractatio mellett vissza szerezhető. —
 - 10° Világos a' feljebb irtakból, hogy az utobb említett két el idegenítés mellett is, az építéseket ide sem számítván a' Szurdoki Uradalom, a' mint az a' jövedelemből ki is fog tétteni háromszor olly hasznos és jövedelmező lett mint akkor volt, mikor kezemhez jött. —
- d) Szurdokon a' következő építések történtek:
- 1° Egy nagy kö csür.
 - 2° Az udvarban lévő nagy kö Istálló.

¹ Embereken Erdélyben, kivált oláhok lakta vidéken a kisbirtokú gazdálkodókat értik. Így mondják: »az az oldal még az udvarhoz tartozik, azon túl az embereké.«

- 3° A' meg romlott régi üveg virágház heljett egy egészen ujj és nagyobb. —
- 4° Az Atyám Monumentuma, melyhez a' többi Atyafiak is járultak.
- 5° A' nagy kö szikla pintze.
- 6° Négy Törökbuza kas.
- 7° Egy Rósa haz, 's egy Aszalo a' Kertben.
- 8° A' Szakadási hajos Malom.
- 9° A' Miklos uttzában lévő mester emberek házai, 's a' Tiszi lak, mely uttobbi nints be végezve még.
- 10° Ezeken kívül a Kertbe tett industrialek 's annak majd hat annyira szaporítása, mint a' mekkora volt.
11. Egyebb aprobb építéseket 's javításokat, 's a' már ujra romladozo pálinka Fözöt ide sem számítva.
- e) Szurdok most e'képpen administraltatik:
Szurdok maga a' Tyestyorai proedium, K Krisztoltz, Szolona, Tormapataka, Kendermező, a' Buzamezei és Konkolyfalvi Telek egy uradalmi Gazda Tiszt kezei közt vannak; mellyekhez még a' Muntseli portio járul külön Ispány és Számadás alatt. Az uradalom többi része Tktes Mezei László urnál van Haszonbérben Nyoltz ezer ötszáz válto frtokban évenként, mely öszvegből semmi sints előre fel véve, 's így currensbe van.
- f) Meg jegyzendő Szurdokra nézve, mikép igen hasznos volna az egész uradalomban ötszáz vékányira menő Törökbuza vetés könynyebb meg mivelésire: a' B: Jo'sika Imre által tiz ezer válto frtig el zálogosított, és most a' B: Jo'sika Jánosné kezei közt levő Balá'sházi portiot ki váltani, hol huszonnyoltz jó erőben lévő ember van. —
- Leg előbb is pedig a' Szalonai Határt fel osztani, mi már tervben is van. Ugy szintén praeferentialiter a' Galgoi határt, később pedig a' N Krisztoltzi és K Krisztoltzit is.
- g) A' Szurdoki Jozságra nézve vásárt igyekezőnk nyerni, a' kérelem már a Flges Kir. Kormánytól jól ajánltatva az Udvarnál van. —
- h) Szurdokon és Muntselben kiváltságot nyertünk a sóó árulásra.
- Ezen Erdélyi birtokokra nézve meg jegyeztetik, hogy akkor, mikor kezeimbe jöttek, a' mint az a' Számadásokból ki tettik hat és nyoltz ezer válto frt közt jövedelmeztek. Most pedig a Tktes Mezei László Ur haszonbére nyoltzezer ötszáz válto frtot jövedelmezvén, már egy négy ezer válto frtal haladja fejül az egykori Jövedelmet, a' többi része pedig a' Szurdoki uradalomnak közép számmal mint egy tizenkét ezer válto frtra menvén a' jövedelem háromszoros szaporítása be van bizonyítva:

Virtualis Birtok.

I^o. Ide leg elől is számítando gyermekeimnek egész Magyar Országi birtoka, mely annyok által részint el zálogosítottatott, részint mostani Csöd perének következtében még mind nintsen tisztában.

E' birtok így következik:

1^o a' *Csengeri* portio.

2^o a' *Zsadányi* és *Vasvári* portiok

3^o a' *Darai* és *Vetési* 's *Bagosi* birtok

4^o a' *Kassodi* kortsma, a' *Szerednyei* és *Erdödi* szöllők

5^o Egy Telek Ugotsa Vármegyében.

Ezek mind ősi Javak, 's gyermekeimet részint B: Torotzkai, részint Ramotsaházi 's B: Ötves Jogon illetik, részint szerzemények. Ezekhez járul meg:

6^o az Egri ház és három szöllő.

7^o két ház Debretzenben

8^o egy ház Nyíregyházán.

Mind ezek a Kállai Férfiu ágat illető Javakban tett számos investitiok ősi szerzemények és építésekkel együtt szerzeményi Javaknak tekintettethetnek. —

Mind ezek a' Férfiu ágat illető Javakat ide nem értve gyermekeim annyok által el adattak, el zálogosítottak, 's jelenben idegen kézben vagynak. Ki vévén mind azon által a pusztulo félben lévő *Egri házat* 's a' *Szerednyei* szöllőt, — még pedig a' rajtak fekvő öszveg olly tetemes, hogy talám az egy Csengeri birtokot 's a' Kassudi kortsomát ki vévén meg sem érdemlik a ki váltást.

9^o, a' *Napkori Kálo Semjéni* 's *Panyolai* portiok, a *Turi* 's a' Kasza peregi árendák, mellyek mind Férfiu ágat illető Javak, de a' majd háromszázezer válto frtra menő szerzemények, investitiok, 's építéseknek fogva, de ugy is mint a Testamentom világos értelme szerint gyermekeim annyára nékem és gyermekeimnek hagyott Javak a' rajtok fekvő követelések mennyiségéig, egyébb iránt usus után is mint valodi birtokok tekinthetők.

Ezekre nézve a következőket jegyezzük meg:

1^o. a' fenn említett Csöd per következtében a' fejebb említett ősi Javakban fekvő öszvegeken fejül még mint egy kilentzven ezer válto frt adosság világosodván ki: ezen öszves birtoknak azon része mely a' Testamentom értelme szerint gyermekeim annyának részire esik most Csöd per alatt van.

2^o, még mind eddig nem lévén el határozva íteletileg egy harmadát az öszves birtoknak, vagy egy hatodát teszi é a' *Concursualis Massa*, ezen egész birtok a' hozando vég ítéletig tökéletes bizonytalanságban van.

II^o. Virtualis birtoknak tekintetendhető B: Jo'sika Josefnek egész férfiu ágat illető birtoka, mely halálával mint plana successio réám és Ötsém B: Josika Imrére, vagy gyermekeinkre száll. — Söt még

birtokából mind az, a' mit Vesselényi ágon bir — ha ki valósulna hogy Neje Kászoni Mária még él, vagy élt akkor, mikor mostani Nejével öszveket.

III^o Továbbá mind azon részint zálogos, részint per alatt lévő Javak, mellyekről alább a' perek közt említés leend.

Ezekre nézve meg jegyzendők, mikép több Javak főkép pedig azok, mellyek Ötsem B: Josika Imre által adattak el, ugy szintén a Bartsai János által el idegenittettek is, mind könnyen hozzá juthatók azon esetben ha ezekre költség lenne, meg érdemlik a ki váltást. — Illyenek:

- a) *Kettős mező*, zálogba százezer válto frtig — jövedelme kilentz, tiz ezer válto frtra megy.
- b) *Szent Mihály telke*, hallomás szerént építésekkel és superadditiokkal mintegy százhetven ezer válto frtig el meritve. Jövedelmét nem tudom, de purum Helység lévén és közel Kolo'svárhoz, tekintet érdemel, bár alig hihető hogy a rajta fekvő öszveget meg érje. —
- c) *Burjános O Buda*, tudomra tizenynyoltz ezer frtig el zálogositva, — jövedelme mint egy kétezer ötszáz válto frt.
- d) *Balá'sháza*, huszonnyoltz ember, 's tudomra semmi allodium, tiz ezer váltó frtig el zálogositva.

Mind ezeket Ötsem B: Jo'sika Imre zálogositotta és adta el.

IV^o, Gyermekeimnek Magyar Országon lévő virtualis successiojok Bátorai ágon:

V^o, Végre majd nem bizonyos lévén, hogy a' Kállai Javak mind a' mellett hogy egyedül Fiat illetőknek állittatnak, Fiat és léányt egyenlően illetnek, gyermekeim nagy Figyelmét érdemlik meg főleg ha az aviticitas kérdése Magyar Országon el dölne, 's én azt meg nem érném. Mert alig lévén hihető hogy a' *Status quo* meg alapittassék, akkor leend idő réá az illy Jogokat ki fürkészni.

VI. Van ezeken kívül a Jo'sika családnak valami igen bizonytalan, de azért főleg az aviticitas meg bukásával nagy figyelmet érdemlő virtualis successioja.

A' most B: Josika Samuel által kezelt családi Archivumban originalis Donatiok és Statutoriumok, ugy szintén más Levelek, és adatok következtében tökéletesen bizonyos az, hogy Jo'sika István, 's Neje Füzi léány 's a' Báthoriak közel rokona Magyar Országon többnyire a' Bánatusban Városokat, Falukat és pusztákat szám szerént 170 — vagy miként mások állitják kétszázat birtanak öszvesen, ezek közt különösen a' 'Sidovári vár Benkő szerint hatvan helységgel 's Káránsebes várossa említendők. — Mind ezekről a' mit én tudok ennyire megy.

Ezen Jozságok a' Török invasio alkalmával a törökök által foglaltattak el, később pedig a' neo acquistica Commissio alkalmával az igény keresetek az akkor élt Jósikák által el hanyagoltatván — a' birtokok mind eddig számtalan idegen kezek közt vannak.

A' leg nagyobb baj vissza szerzéseekben az, hogy bár sok donationalis, statutionalis Levelekkel birunk még eddig a' birtok valóságos

usussát nem tudjuk bé bizonyítani. — Oka ennek egy részt az, hogy az akkori háborgos időkben, főleg a' Törökök által sok Levél Tárok gyujtattattak fel. Azomban nem lehetetlen, hogy a' Leleszi és NVáradi Kaptalan Levél Táraiban erre vonatkozó Levelek rejteznek.

Tudtomra b. Josika Dániel mostan élő Josika Josefnek attya nagy szorgalommal gyűjtötte az adatokat öszve, 's állitolg b: Josika Josef-nél sok illy hasznos Irások voltak, mellyek azomban fájdalom! a' Branyitskai nagy égés alkalmával a' lángok által fel emésztettek. —

Mivel virtualitásokról van szó aljanak még itt — mennyire emlékezetem hat — következökö. —

Belső Szolnok Vrmegyében öt helység: *Kö Lozna, Csömény, Buza mező, Konkolyfalva* és *Rogna* el zálogositva Csáki László által két ezer Tallérba. — Négy más Helység, mellyek közt K: Lona. Ezek iránt per is foly a' Teleki család ellen, de a' dolog oly világos hogy megnyerése idővel kétségtelen. — A' Gyéresi portio el zálogositva B: Josika Imre Ötsém által, nem tudom mennyiben. A' Tordai ősi ház el adva csak ugyan b. Josika Imre Ötsém által. — A' Mihátfalvi Jozság, el zálogositotta Bartsai János sogorom, tudtomra huszonhét ezer válto frtért.

Továbbá *Kóch* és *Detreheim*, gondolom a Béliéek birják. — *Spring* nevű szász falu, *Gombós*, a' *Szamosfalvi* portio, melly utobbi atyám¹ halálakor részemre jutott hetven négy ezer frtba, mely summa közt az Ötsém Branyitskai részének ki váltási öszvege is foglaltatik, — Gr. Kendefi Ádám sogorom vette át 's most ötezer válto frt superadditioval, 's még néhány bé bizonyitando javításokkal mind egy száz ezer válto frtig terhelve van, 's Kendeffi Ro'sália b: Vesselényi Farkasné kezei közt. Retractatio mellett ki válthato, 's jól gazdálkodva a' zálog summánál többet ér. — Tohát, a' Mezőségen — tudtomra tizenöt ezer válto frtba. Ez ki válthato, — mert a Fenesi részért jött által cserébe sogorom Gr. Vas Imrének, ki azt később el adta, — kétszer is annyit meg ér mint a' zálogos summa, mert jövedelme háromezer válto frt.

Leg nevezetesebb virtualis Jozságaink közzé tartozik Gerend a' Mlgos Gr: Kemeny család birtokában. — Kemeny János a' Fejedelem foglalta el azt családság által. Azomban ez tsak hosszú per útján szerezethetik vissza.²

Feljegyzése azon bajoknak és kár vallásoknak, melylyek engem gazdálkodásom oltá értek.

- 1°. Atyám halála után Nagy István nevű Praefectust fogadtam: ki néhány évig a' Szurdoki és Branyitskai egész Jozságomból öszvesen³ egyre-másra vévén, nem adott több tisztá jövedelmet évenként hatezer válto frtnál. Azután személjes gyűlölségből perbe kevert Branyitskai Tisztem Samosán Todorral, melynek eredménye a' leg tisztább igazság mellett az volt, hogy egy Telket vesztettem Iljén, melyről feljebb is szo volt.

¹ Az atyám szó elébe a margóra későbbi írással ez van írva: ¹/₈ rész falut.

² Ez után három oldal beíratlan.

³ Kihúzva: *nehány évig*.

- 2°. Tetemes áldozatokkal tizen nyoltz sós hajot szereztem, 's azokkal két évig császári sót vitettem Aradig, de mind a' mellett, hogy husz, harmintz ezer válto frt meg fordult évenként a' Tisztem kezei közt, semmi leg kissébb nyereségem nem volt; de Tisztem Jozságot vett. —
- 3°. Fiam Leo keresztelese napján az egész Branyitskai udvarházam porrá égett minden termésemmel 's gyűjteményeimmel együtt,¹ ugyan akkor el égvén Josika József bátyámnak is háza, és negyven paraszt ház. — Udvaramat saját pénzemet ide nem számlálván tizen négy ezer válto frt költsön pénzel tudtam helyre hozni.
- 4°. Látván, mikép Jozságaim terjedelmökhöz képest olly csekély jövedelmet hoznak, a' Szurdoki uradalmat haszonbérbe adtam minden Fundus instructussal együtt egy Sivo Anastasius nevű Görögnek 22 ezer váltó frtéért évenként, — kit — mi után más fél év alatt egész ménesemet, gujamat és sertés nyájamat el adogatta, az árendát pedig kezdetben mindjárt hijánosan, későbbre pedig éppen nem fizette, — kéntelen valék a' Contractus tiszta értelme szerént ki hányatni a' Jozságból. Akkori Praefectusom Vállya Dániel hibás el járása miatt ebből Spoliumos per kerekedett, melyet Sivo Anastasius meg nyervén, mintegy ötven ezer válto frtig károsodtam.
- 5°. Huszon öt ezer frtot kellett volna Sivo Anastasiusnak fizetnem, nem lévén ennyi kész pénzem, ne hogy Jozságom leg alább ennyi Summáig mint egy zálogban maradjon kezei közt, Pataki Dániel Belső Szolnok Al Ispánnyal oly egyességre léptem, hogy a' Jozság administratioját fel vállalván, Sivo Anastasiust fizesse ki, 's nékem Szurdokból és Branyitskából öszvesen 12 ezer válto frtot fizessen évenként, a' fenn maradt jövedelemből pedig az adosságok depuráltassanak. — Ezen egyesség eredménnye az volt, hogy három évi administratio után nem tsak adosságaim le nem fizettettek részben is, hanem még a kamatok is Tökévé változtak. — Hogy Jozságom illy vég pusztulásra ne jusson, részint költsön pénzel, részint a Csobánkai már feljebb említett portioval Pataki Dániel Urat az utolsó fillérig ki fizettem, —
- 6°. Végre mind ezeket meg koronázta a' már feljebb említett Magyar Országi Javaknak hibámon kívüllí — sőt a' lehetőségig ellenzett el pusztulása, a' Csöd pör, 's az ott még fenn maradt birtok, mind eddigi kétes helyzete.
- Legyen elég meg jegyezmem itt, hogy ennyi baj, kárvallás és veszedelem után — a' csudával határos 's az Isten különös Gondviselése, hogy adosságaim még is csak annyira rugnak,

¹ *Gyűjteményen* nem valami tudományos, vagy műgyűjtemény értendő. Így nevezi az erdélyi gazda. behordott, takarított, boglyába, kazalba rakott termését.

hogy a' legrosszabb esetben is azokat a' Josika Josefről gyermekeimre szálló successio is bőven fedezhetné, — sőt a' tett építmények is fel érik.¹

A' passiv adosságok.

	váltoba		Jegyzések.
	Rf.	kr.	
10 Generalis Rakovszkinénál a) az első Contractus kél Sept. 15én 835be 200 darab császári aranyokrol, és 3.000 vRftokrol ennek Interesse tizenkettős 636 váltófrt. b) a' második Contractus kél Decembr 18án 840ben 4.000 ezüst Rfrol ennek kamatja tizes—ezer.	5.333	20	Ezen adosság — Részint a' Branyitskai egész — részint Sivo és Pataky általi kipusz- tittatásomkor tétetvén — nagy szükségben — valóságos úzsora — azért ettől ha máskép nem ugy is nyereség menekedni ha törvényes kamatra kapunk pénzt — mire van is remény.
2. Babianus Fundus	10.000	—	Mind ezen adosságok — ré- szint a' felyebb irt okokbol — részint a báróné által zavarba hozott magyar országi bajakért tétettek — de törvényes kamat- juk a Branyitskai jövedelem által bőven fedezve lévén — lefizetésök nem olly sürgető. NB. a' tavalyi veszedelmes év következtében — még 2700 fnyi kamatok restálnak. ²
3. Studiorum Fundus	3.333	20	
4. Babianus »	2.000	—	
5. Metalurgicus Fundus	1.125	—	
6. Babianus a' 1 ^o Jan: 842. ...	5.000	—	
7. Studiorum — à 1 ^o Jan: 842.	5.000	—	
8. Babianus à 25 ^a Jan: 844.	2.500	—	
9. Studiorum à 25 ^a Jan: 844.	2.500	—	
10. Déési allodialis Cassa	5.000	»	
11. Doctor Bod Elekné	4.000	»	
12. Wesselenyi Miklós	11.370	»	
13. Wesselenyi Miklós			
14. Kelemen	1.150	»	

¹ Ez után két oldal beiratlan.

² A következő oldal beiratlan.

Alkalmai Tartozások.

	Fl.	xr	
<i>Sibói Örmény</i>	5000	—	Ezen pénz — részint régibb pesti tartozások kifizetésére — részint a' pesti 6 hoinapi mulatásra — két telen és két tavaszon át vétetett fel — mivel az első évben jövedelem — a Mezeynek haszon bérbe adott rész — 200 ember utáni földel — 's az új határ osztály által zavarba jött — 1844 ^{ben} pedig öszves jószágomból — egy xr jövedelmet sem vettem: a Mezey által fizetett árand — még gyermekeim költségét sem fedezvén be.
<i>Oriáni</i>	3500	—	Hasonló okból ugyan csak 1843ban felvett pénz.
<i>B. Wesselényi Miklos:</i>			
<i>Ficzko</i> félvér paripa	50	††	<i>Geiza</i> fiamnak. Ki el adta 250 peng: fr:
<i>Villám</i> félvér paripa	60	††	<i>Miklos</i> fiamnak.
<i>Hássán</i> angol félvér	160	††	<i>Miklos</i> fiamnak. Megdöglött —
<i>Kátly</i> Kelemen praefectustol.			
Kancza több mint félvér	100	††	<i>Miklos</i> fiamnak. Elterélt.
<i>Ossián</i> Wesselényi Miklostól:			
Egy ménes alapítására vett tele-			
vér mén	300	††	
<i>Cassandra</i> telvér (? félvér?)			
kancza és egy k. csikaja	700	p:f:	Mén csikaja lett nálam: Ex-pectation után.
<i>Southdown</i> televér kancza és			
egy csikaja m.	700	p:f:	
<i>Alak</i> félvér kancza és egy csi-			
kaja m.	180	p:f:	csikaja megdöglött.
Különböző helyekről — ré-			
szint tavaly részint ez idén fel-			
vétetett	2500	f	Ez a' pénz is részint a' felyebb említett okokból — részint gyermekeim számára — részint végre a Muntseli vitalitium kifizetésére költsönöztetett.

Wesselényitől

Machbet fél vér paripa 333 p. f: 20 xr — *Geiza* fiamnak

Comus angol fél vér paripa 333 p: f 20 xr *Leo* fiamnak

Zóhrab angol félvér paripa 333 p: f 20 xr — *Miklos* fiamnak

Terv szerint e' lovaknak a' ménesből kell kifizetődni. A ménes gyarapodása eddig — 3 televér — és 5 erdélyi csiko. *Egy év alatt.*

A felyebb említett adosságok kifizetésére ezen fundusok hagyattak fel.

1^o Branyitskai egész jövedelem évenként — minden tartozás depuratiojáig mint egy 4500 w f — évenként.

- 2° Azon 27.000 válto forintból — mellyel Herczeg Eszterházi által a' Csobanczi per el békéllére ¹ megkínáltattunk 20,000 fl.
 3° A' ménes egész jövedelme.
 4° Minden pénz — mi a' magam 's gyermekeim — elkerülhetlen szükségei fedezésén túl fenn marad.
 5° A meg nyert Brader Haller féle per utján még részemre eső — 6000 wfl.
 6° Ha sikerül a' magyar országi javak dolgát 60,000 pengő fig elbékélni — abból — a' mi 40,000 p: fn felül esik.
 Miből világos hogy az adosságok igen valószínű calculussal sokkal kevesebbre mennek — mint a' depuratiojokra szánt összegek.

*Iroi viszonyaim.*²

1. Irány	1 kötet	} Kész Munkák.
2. Vázolatok	1 kötet	
3. Abafi	2 kötet f: 2:	
4. Zolyomi	1 kötet. f: 2:	
5. Könnyelműek	2 kötet f: 2:	
6. Utolsó Báthori	3 kötet f: 2: Nj:	
7. Csehek M: orgon	4 kötet f: 2:	
8. Zrinyi a Költő	4 ³ kötet f:	
9. Élet és Tündérhon	9. kötet rf:	
10. Az élet utjai	1 kötet. f:	
11. Viszhangok	2 kötet. rf:	
12. Békenemtője	novella ○ f:	
13. A' Falusi Lelkész	novella f:	
14. Brun hild	novella	
15. Tibod a Jedző	novella. f:	
16. Tündérvár	novella ○	
17. Adolfine	1. kötet ○	
18. Isten ujjai	1. kötet ○	
19. Két szomszéd	novella ○	
20. Özönvízi kép	novella ○	
21. Átok	versekben f:	
22. Adorjánók és Jenók	Dráma <i>árvíz könyvben.</i>	
23. A' két Bartsai	Dráma.	
24. Házasság a' nagy világban 2. kötet.	<i>Fordítás</i> angolból.	
25. Toussaint 8 ⁴ kötet.	<i>Fordítás</i> németből.	
26. Békesi kalandjai 2 ⁵ kötet.	Alt Moricz név alatt.	

¹ Iráshiba e. h.: *elbékéllésére.*

² A megelőző oldalon a következő följegyzés van: *Josika István* 1 kötet
 1 *Báthori Boldizsar és az apród.* 2 *Füzi vár* 3 *Teodora* 4 *Füzi ara* 5 *Tilkos tanács.* II. köt. 6 *A kolostor Romjai.*

³ Eredetileg 3, kijavítva 4-re.

⁴ Eredetileg 4, kijavítva 8-ra.

⁵ Eredetileg 1, kijavítva 2-re.

27. Etsedi Tündér. Vig Játék. Gál Joseffel társaságba. *Kézirat.*

28. Akarat és Hajlam.¹ II. kötet: ☉²

29.³ — novella. ☉ Kisfaludy T. évlapjai. VI K:

NB: *Élet és tündérhonban van: 's Viszhangokban.*

E. Decebal.

E. Hütlen hív.

E. Beduin leánya.

V. Rozsa Maria.

V. Herculanum.

E. Mercur Vid.

E. Isten és ördög.

E. Báj virág.

E. Völgy rozsája.

E. Helione.

V. Silvio Foscari.

V. Bornemisza Anna.

V. Vész és Üdv.

E. Mohilok gyöngye.

E. Huttin.

V. Ábránd és való.

NB. *Sziv rejtelseiben.*

Békenemtője.

Falusi lelkész.

Brunhild.

Tibod a' jegyző.

Tündér vár.

Adolfine.

Isten ujja.⁴ }
Két szomszéd.⁵ }

Özönvizi kép.

Dolgozó társa vagyok vagy voltam.

1° Athenaeum folyóirat. *megszűnt.*

2° Honderű folyóirat.

3° Élet képek folyóirat.

4° Rajzolatok. Divat lap: *megszűnt,*

5° Emlény. Almanach.

6° Aurora Szemereféle almanach. *megszűnt.*

7° Örangyal almanach.

8° Árvizkönyv. Jótékonyági mű.

¹ Kihúzza: *kéziratban.*

² Kihúzza 29. *Békesy kalandja II^k k. munkában.*

³ Eredetileg 30, kijavítva 29-re.

⁴ ⁵ Mind a kettő ki van húzva.

- 9° Aradi vészlapok. Dto.
 10° Nemzeti almanach.
 11° Szépek könyve.
 12° Reguli könyv.

Kiadóim.

Saját nevem alatt irtakra Heckenasth Gusztav.

Alt Moricz név alatt irtakra Emich Gusztaw.

* *Jegyzés:* ⊙ | nincs kifizetve | f | fordítva is | 2 | második kiadásban | Nj | nagy jutalmat nyert:

Munkáim sorozatának folytatása.

31. Most és Egykor — novella ⊙ Megjelent *Hond*.
 32. A hogy Isten akarja novella ⊙ Sujánszky *Örangyal*.
 33. Különcz — novella ⊙ *Reguli könyv*: Schedel.
 34. Diamante — *Hond* — felolvasva Kisfady [így] társaság —
 35. A váradi Deák — *Kálászat* 3 köt.¹ }
 36. Seraph — *Detto*: } *Regényes*
 37. Király és koldus — *Detto*: } *képletek*
 38. Vég napok — *Kálászat* 4 köt.² } III. kötet.
 39. Fragile lovag — *detto*:
 40. Gazdagság nem Boldogság — *Örangyal* 1847.
 41. Alcest mese. ⊙³ *Regényes képletek* —
 42. Egy két emeletes ház Pesten — novella egy kötetben — ⊙⁴
Regényes képletek.
 43. Frangepán — *novella* — *átvan adva* ⊙⁵
 44. Kondokuhás ő[?] drama 4 felvonás *át van adva*.
 45. Egy éj Sulowban novella.⁶

Lovak.

- 1° — Ossián — t: v: öt éves Mén,
 2° — Harold — t: v: m: egy éves.
 3° — Kassander — t: v: m: idei.
 4° — Dandár — erdélyi mén, egy éves. — L.
 5° — Villám — e: m: idei.
 6° — Szarvas — e: m: idei.
 7° — Mokus — probamén öt éves. J.
 8° — Kassandra — t: v: kantza öt éves.

¹ ² Mindkettő kihúzva.

³ ⁴ ⁵ A ⊙ jel mindhárom helyt el van törölve.

⁶ Ez után három oldal beíratlan.

- 9^o — Vilfy — e; f: v. mén két éves. — L.
 10^o — South-down — t: v: kantza öt éves.
 11^o — Zephir — t: v: kantza egy év: —
 12^o — Norma — magyar f: v: kantza egy év: J.
 13^o — Tűzes — magyar kantza négy éves. G. és L.
 14^o — Alak — e. f v: kantza tizen egy éves:
 15^o — Vidám — erdélyi kantza hat éves.
 16^o — Makats — erd: kantza idei.
 17^o — Pajzán — erd: k: hat éves.
 18^o — Jáni — erd: k: hat éves.
 19^o — Hajnal — erd: k: hat éves.
 20. — Szellő — erd: f: v: k: öt éves.
 21^o — Ilka — erd: k: idei. —
 22^o — Ro'si — erd: k: idei.
 23^o — Hayde — arab f: v: k: négy éves. G.
 24^o — Szikra — erd: f: v: k: öt éves L.
 25^o — Mahbet — erd: f: v: herélt három éves. G.
 26. — Comus — angol f: v: herélt három éves L.
 27^o — Zeohráb angol f: v: h: három éves. — M:
 28^o — Patrik — erd: f: v: h: három éves G.
 29^o — James — erd. f: v: h: három éves G.
 30^o — Karvolj — magyar h: két éves. — G.
 31^o — Pajkos — magyar h: két éves.
 32^o — Pogány —
 33^o — Büszke —
 34^o — Miska — } Igások: —
 35^o — Bajnok
 36^o — Hajnal kantza csikaja — Ossiantol — 1845:

Szarvas Marhák.

1 ^o Nagy tehén Bika szám szerint	2.
2 ^o Tavasszal négy éves	1.
3 ^o dto három éves	1.
4 ^o dto két éves	1.
5 ^o dto egy éves	1.
6 ^o ökör borjuk két éves	1.
7 ^o dto dto egy éves	1.
8 ^o Tehén — koros	10.
9 ^o dto négy éves	2.
10 ^o dto három éves	2.
11 ^o dto két éves	3.
12 ^o dto egy éves	2.
13 ^o dto szopo	5.

őszvesen 32.

14 ^o nagy tehén Bival	...	3.
15 ^o bika 3. 4. és egy éves	...	3.
16 ^o borju szopo	...	2.
összesen		8.

Sertések.

1 ^o nagy kan	...	3.
2 ^o egy éves kan	...	5.
3 ^o szopo kan	...	7.
4 ^o nagy kotza	...	15.
5 ^o három éves kotza	...	1.
6 ^o két éves dto	...	28.
7 ^o szopo	...	6.
összesen		65.

Jegyzés tizenhét darab sertés vagyon hizoban — ¹

Azon Egyesületek, Társaságok és Vállalatok, melyeknek Tagja
— vagy Részvényesse vagyok:

1 ^o Pesti nemzeti Casino	...	50 pengő forint:
2 ^o Pesti Kör	...	10 dto dto
3 ^o Dé'si Casino	...	4 » »
4 ^o Nyiregyházi Casino	...	4 » »
5 ^o Magyar tudos Társaság Igazgato és Tiszteletbeli Tag.		
6 ^o Kisfaludy Társaság Elnöke és alapító	50 pgő frt:	
7 ^o Vivo Intézet alapito	400 pengő frtal	24 pengő.
8 ^o Ipar egyesület alapito	400 pengő frtal	24 »
9 ^o Pesti takarékpénz Tár	...	6 p: frt.
10 ^o Kisded ovo Intézet	...	6 » »
11 ^o Ének Oskola	...	4 » »
12 ^o Kisded Korház	...	5 » »
13 ^o Mű ki állítás	...	5 » »
14 ^o Kertész Egyesület alapito	...	5 pengővel.
15 ^o Gazdasági Egyesület	...	10 »
16 ^o Álat tenyésztő Társaság	...	10 »
17 ^o Lo futtatás	...	14 »
18 ^o N-Betskerekai Casino tiszteletbeli Tag.		
19 ^o népkönyv kiado társaság	Elnöke. ²	

² Ezután három beíratlan oldal következik.

¹ Itt 137 tiszta oldal következik.

1846.

*Irt Levélek**Vett levelek*

17. Sept:

Sept: 17 Josikané
 Weselenyi 3
 Onderko
 Geiza NB.
 Szalay — Josikane levele
 1000 eperfa.
 [±] Samu levele NB.

Sept: 19 agram
 Sept: 23 — Weselenyi 4
 Onderko
 Miki

Sept.: 28 Wesseleny 5.
 Sept.: 30 Wesselenyi 6.
 Josikané — Szalay } 13
 levele eperfák
 Miki — esetleg [?] 150 p;
 oct: nov: dec:
 Geiza Lev — 1 levél
 Raynagel
 Almási Pál Onderko
 Oct: 7 Wesselenj 7
 Onderko
 Vesztrocz
 10 oct: Wesselenyi 8.
 NB. Raynagel voltam Léderer-
 nél

Oct: 20 Josikané 1000 eperfa
 Szalay 1000 eperfa
 Miki
 Wesseleny 9

Oct: 28 Wesseleny 10
 NB: Vesztrocz (a Szénay le-
 vele)
 Miklos fiam
 nov. 1. Vesztrocz — 100 p. f:
 [—] 70 p ft:

Sept: 17. { Josikané 1000 eperfa
 { Josika Samu [egy meg-
 NB. { fejtetlen szó.]
 Geiza.

Sept: 19 agram
 Sept: 23 — Onderko
 Wesselenyi 2 levél 55—56
 Josikané
 Latour
 Gyalla
 Miki

Sept: 30 Wesselenyi 57 58
 két levél
 Onderko
 [±]
 Geiza
 Leo
 Miki
 Reinagel
 Oct: 7: Miki
 Onderko
 Wesselenyi

Oct: 20 Kozīne [?] Etc I
 Josikané 2:
 Wesselenyi 60. 61.
 Miki
 Lederer
 Rainagel
 Wesselenyi 62—63 —
 900 p: fr utalván[y]
 Oct: 28 Almási Pali
 Szénay
 Miklos fiam

1846.

Irt levelek

Weynlinkn [?] Raynagel
dolga.

Josika Samu dtto

Nov: 14. WeseLényi fontos 1

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ - \end{smallmatrix} \right]$ — fontos 1

Nov: 15 Wesselenyi fontos 2

Nov: 23 Wesselenyi fontos 3.

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ + \end{smallmatrix} \right]$ fontos 2

Dec: 2 Wesselenyi fontos 4

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ + \end{smallmatrix} \right]$ — Répasinak

Wesselenyinek 2 levél egyik

Rosa ügye 5—6

Dec: 9. Wesselenyi fontos 7

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ + \end{smallmatrix} \right]$ fontos 3

Geizának

Vett levelek

Nov: 14 Miklos

Geiza

Wesselenyi 65 utal On-
derkonak

Nov: 20 Répásy ügy

Nov: 23 Wesselenyi 66

Szalay

Dec: 2: Wesselenyi 67—68

nagyon [?] fontos 1

Geiza

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ - \end{smallmatrix} \right]$ fontos 1

Dec: 9 Wesselenyi 3 levél fontos

és jó, 2 ninától [?]

1 töle,

Kiss Károly 1 — fontos

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ + \end{smallmatrix} \right]$ fontos 2

Geiza

Leo

Dec: 12. Wesselenyi fontos — 7 —

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ + \end{smallmatrix} \right]$ fontos. 4.

Kiss Károly fontos 1

Dec: 16: Leo

Zichy Otto

Wesselenyi font: 8 Louise

lev:

Pataky Louise malom

Dec: 23 Wesselenyi fontos 9

$\left[\begin{smallmatrix} + \\ + \end{smallmatrix} \right]$ E levél ¹ fontos

Kiss Károly fontos

Répásy

Josikané

Fogarasi —

Dec: 24 Miki fiamna[k] 150 p: f

Kiss Károly tanu vallo-

mások

fontos

Dec: 16 Zichy Otto

Leo

Bíróné

¹ E levél ki van húzva.

1846.

Irt levelek

Vett levelek

10, *Weselenyi* fontos Kiss
Károlyh. elébb irt ¹ em-
litett levéllel t: v: b.

 fontos

Dec: 26  fontos

Dec: 27  fontos Orai levele

11, *Weselenyi* fontos Oray
levele

Dec: 28 *Répai* fontos

 fontos

Dec: 28 *Geiza*

Répai

Dec: 29 *Weselenyi* fontos

 két levél fontos

Jan 2: *Répai* fontos

12 *Weselenyi* fontos

Kiss levele

 fontos ²

Minden ruhanémük összeírása.

	Darab szám		Darab szám
1. Himzett ing	2.	16. Paplanra való ocska le-	
2. Hollandi gyolcsból készült		pedő	2.
ing	4.	17. Podgyászló ocska lepedő	2.
3. Rumburgi gyolcsból ké-		18. Vastag ocska lepedő ...	1.
szült ing	12.	19. Párnahaj rumburgi gyolcs-	
4. Tarka uj ing	6.	ból	6.
5. Tarka régi	6.	20. Vastag kendő	9.
6. Lábravaló uj	5.	21. Harisnya' uj négy tuczet	
7. » » régi	5.	pár	48.
8. Törülköző kendő	12.	22. Harisnya uj vastagabb pár	9.
9. Háló rekli	4.	23. Harisnya régi pár	6.
10. Varrott háló sapka ujjabb	12.	24. Fehér gallér	12.
11. » » » régi	10.	25. Sawl fekete	4.
12. Kötött háló sapka	8.	26. Csattos nyakravaló	2.
13. Kötött Lábravaló	3.	27. Egy kék és egy zöld sawl	2.
14. Alsó Lepedő	6.	28. Egy tarka téli sawl és	
15. Paplanra való uj lepedő	2.	egy csíkos	2.

¹ Az irt ki van húzva.

² Ez után hat beíratlan oldal következik.

	Darab szám		Darab szám
29. Kékes tarkázatu nyak-		54. Régi fehér nadrág	2.
kendő	2.	55. Tarka nadrág nyári	4.
30. Két fél fekete nyakkendő	2.	56. Téli fekete nadrág	4.
31. Egy egész fekete kendő	1.	57. » egy koczkás és egy	
32. Selyem zsebbevaló	5.	hamu színű nadrág	2.
33. Tarka körzetű batiszt		58. Fekete és sárga gombos	
zsebbevaló	6.	topán szarvasbőrből pár	2.
34. Éjeli zsebkendők tarkák	6.	59. Fénymázos uj topán »	4.
35. Éjeli zsebkendő uj	3.	60. » régi » »	3.
36. Fekete selyem sapka ...	3.	70. Gombos fekete ebelastin	
37. » » gallér	2.	topán pár	1.
38. Kötött kék sapka	5.	71. Egy vastag talpu sárba	
39. Felső kabát, egyik könnyű	2.	való topán pár	1.
40. Fekete frack	1.	72. Csizma uj 2. pár fejelés	
41. Magyarka fekete	1.	2. pár	4.
42. Quekker egy zöld és egy		73. Egy pár sárba való csizma	1.
barna darab	2.	74. Sár czipő pár	1.
43. Zöld tubakszínű trening	1.	75. Egy szőr téli csizma pár	1.
44. Fekete könnyű kabát ...	1.	76. Párna	5.
45. Fekete bársony bonjour	1.	77. Egy veres selyem paplany	
46. Barnaszínű zeke	1.	és egy zöld karton	2.
47. Pongyolakabát bársony-		78. Selyem pokrocz	2.
ból kékes tarkóju	1.	79. Egy kötött ágytakaró ...	1.
48. Selyem mellény	4.	80. Fehér párnahaj durvább	4.
49. Többszínű bársony mel-		81. Pongyola nadrág	1.
lény	6.	82. Sapka kilencz arannyal	
50. Fekete doszkin mellény	1.	himzett, két arany himz	
51. Fehér mellény	5.	dohány zacskó, kardkötő	
52. Vitorlavászon mellény ...	2.	és öv egy egy és az arany	
53. Fehér nadrág uj	6.	kulcs	14. ¹

Vet Levelek.

nov: 27: Geiza 2 levél
Miki 1 régi levél
Onderko 1 levél
Dozsa
Emich

Irt levelek.

nov: 27: Geizanak
Onderkonak
Dozsanak
Opranak
Miklosnak
Wesselényinek
Kemény Zsiganak
[] — —

¹ Erre három üres oldal következik.

Vet levelek.

Dec: 4 Bironé pénzt ajánl
Lánczi a mapparol tudosit

Dec: 7, Miklos Josef:)

Dec: 18: *Opra.*

Geiza.

Sándor.

Gál.

Bocskor.

Luiza

Kiss Vesztr.:¹

[±]²

Dec: 25: *Onderko*

fiam Miklos

Miklos Josef

Kemény Zsigo

Dec: 31: Béldi — peres ügy —

Pap

Luiza

Lovász [?] Ferencz

Geiza

Nopcsa László

Irt levelek.

Dec: 4. *Miklos* } az örmény kif-
Pap } zetése tárgyában
Birone } egy borítékban.
Kemény Siga a' Geibel le-
velével

Wesselényi a' nevelő hono-
[ra]rium

Dec: 18 *Opra* —

Latour — fr

Luiza —

Dozsa —

Pap —

Geiza Luiza ígénbe —

Sándor 15,000 Genalisne
[így]

Kiss Dosa [?]

Vesztr.: [?]

[±] —

Dec: 25: *Kemény Zsigo*

Miklos Josef } r: fr:

Mezcy

Onderko } r: f:

Miklos fiam

Miklos Josef

Dec: 31: *Pap*

Nopcsa László

Geiza

Kemény Sigo

1845

Levelek:

Jan: 8: Miklos fiam

Leo —

Onderko —

Berzenczy —

□ □ —

Vesztroczi —

Jan: 15 Wesselényi

Geiza 2 levél

Válaszok:

Jan: 8: Miklos f:

Leo —

Onderko

Berzenczi

Miklos Josef

□ □

Josika Sam.

Jan: 15 Wesselényi

Geiza

¹ ² A *Vesztr.*: szó s az alatta levő jel [±] ki van húzva.

1845

Levelek :

Jan: 15 Sándor
 Miklos
 Pap Jos:
 Gunkel
 Sándor
Latour
 Jan: 29 Wesselényi
 Josikané
 Miklos fiam
 Febr: 5 Miklos Jos:
 Pap Josef 2 *levél*
 Leo
 Vesztrotzi

Válaszok :

Jan: 15 Sándor
 Pap Josef
 Miklos Jos:
 Némethy
 [±] —
 Jan: 29 Wesselényi
 Josikané
 Miklos fiam
 Febr: 6 Miklos Josef
 Leo
 Pap Jos.

Levelek

Febr: 12 Miklos fiam
 Opra
 Geiza
 Onderko
 Kemény Zs:
 [±]
 Febr: 19-ik Zoltán János
 Elek Mihály *citatio*
 Miklos Josef
 Geiza fiam
 Mezei
 Miklos fiam
 Réviné [?]
 Simon István
 Berzenczei László *vig-játék*
 Wesselényi Miklos
 Dévai posta exped.
 5 fr. 20 x. *kér.*
 Febr: 26-án Wesselényi 2 lev.
 Onderko
 Barcsainé

Válasz

Febr: 12 Miklos fiam r: fr:
 Geiza
 Onderko
 [±]
 Opra
 Febr: 19 Wesselényi 4 *levéllel*
 Miklos fiam
 Geiza
 Leo
 Répasi
 Miklos a' fi ... [olvas
 hatatlan]
 Wesselényi
 Zoltán
 [±]
 Latour
 Miklos Josef
 Febr. 26. Wesselényi
 Geiza
 Herepei
 Onderko

1845

*Levelek**Válasz*

Febr: 27 Wesselényi
Dósa az árendával
Vesselényi
Gunkel tartozás
Miklos Josef kérdések.

Martz 5 B. Wesselényi
B. Josika Jánosné
Geiza fiam
Leo fiam
Szentkirályiné
Pap Josef
Miklos Josef
Dosa

12 *Marz.* Zoltán János
Izé 2.
Miklos Josef
Lovász Ferencz
Urai
Répási
Miklos fiam
Geiza
Sándor

Mar 5 B. Wesselényi
B. Josika Jánosné
Geiza fiam
Leo fiam
Dosa Josef
Pap Josef
Miklos Josef

Martz 12. Répási
Urai
Miklos Josef
Vesselényi
Miklos fiam
Geiza
Sándor

marz: 15: Répási
Vesselényi
Zoltán —
a csanadi
Banhidi Rep: keres:
Hevesi alispány Föld-
váryi Rep: kereset.

  —

Mart: 19 Wesselényi 2 level
Onderko
Miskolcz, S — Dozsa
levele
Bocskor
Takaré[k] Epényben 24
fr: követ:
Latour

Mart: 26 Wesselényi

Dósa
Miklos Jos.
Leo

Mart: 19 Wesselényi
Onderko
Miklos

Mar: 26 — Wesselényi a' *Dosa*
levele
Dosa —
Répási — a' hevesi
vice ispany levelei
— terminus

1845

Levelek

Válasz

Mart: 26 Déva Posta Expeditur.
 Josikané
 Kemény Zs:
 Hevesi vice Ispany a'
 Rep: terminus

Mar: 26 — Miklos Jos:
 Leo

Josikané

Mart 26 — 29 Kiss — 2 levél figyel-
 meztetések

Wesselenyi

Barcsayné

apr. 2-a Wesselenyi

[+]

Répási a' csanádi re-
 positioval

apr 5—6 Wesselenyi

Dozsa

Miklos Josi

Miklos fiam

Geiza fiam

Sándor

Wesselényi

apr. 2. Wesselenyi
 Miklos fiam
 Geiza fiam
 Dosa
 Miklos Josef
 Pap Josef
 Sándor
 [+]

apr. 9. Wesselényi 2
 Josika Jánosné
 Geiza fiam
 Onderko
 Pap Josef
 Kemény Zsigo
 [+ — 3.

apr 9. Wesselenyi (Helmeczi-
 től) sok irománnyal
 Geiza fiam
 Onderko
 [+]
 Latour

apr. 12 Wesselényi
 Kiss
 Miklos fiam
 Pap Josef
 [+]

apr 16 Wesselenyi
 Miki fiam
 Leo fiam
 Dosa

apr 23 Wesselényi
 Dosa
 Répási
 Leo
 Geiza
 [+]

apr: 24. Wesselényi

apr 16 Wesselényi
 Dosa
 Leo fiam
 Miki fiam
 apr 23 Wesselenyi 2
 Geiza
 [+]
 Generalisné
 Mezei
 Répási

apr: 27: Josika Lajos exp:
 adtam 20 p: f:

1845

Levelek

Apr: 30: Miki —
Geiza —
Onderko
Wesselenyi
Pap Josef
Opra Andr:

maj. 7-én Wesselenyi 2
Leo
Latour
[+]

maj 14 [±]
Onderko
Kemény Zsigo
Geiza

maj 21 Wesselenyi
Geiza
Leo
Miki

maj: 28 Onderko 2 levél

Szegény Sandor
halála

Dozsa
Miskolczi

[+]

Tamási két novella¹
Josikané

Jun 4-en Leo fiam
Geiza
[+]

Válasz

April: 30: Miki —
Geiza —
Onderko
Wesselenyi
Pap Josef
Dosa:

apr² 7-én Wesselenyi muncseli
eredeti iromanyokkal
a' gener. levele
Dozsa
Leo
[+]

maj 14. Wesselenyi
Geiza
[+]
Onderko
Kemény Zsigo

maj 21 Wesselenyi
Geiza
Leo
Pap Josef
Opra András
Miklos
Répási
[+]

maj: 28: [±] — 2 levél — W
dolga magyarázata

Dosa
Onderko
Josikané
Répási
Tamási

Jun 4-én Leo
Geiza
Miklos
[+]

¹ A Tamási név helyén eredetileg ezt írta: Egy író, de kihúzta s föléje a Tamási nevet írta. A két novella megjegyzésben a két szó át van húzva.

² Nyilván majus helyett tévedésből.

Pesten vett és írt levelek: nov — 26^a 1845 kezdve —*Vett levelek*

- Dec: 3. Dosa —
 Latour —
 Fáy —
 Dec: 10 Répási nyert ügy
+
 W: M:
 Onderko
 Leo
 Zoltán J.
- Dec: 17 *Ürményi* gyermek kor-
 ház
 Nyári Gr. egy: ké: p:
 Onderko
 Geiza
 Dosa
 Wesselényi
- Dec: 24 Kemény Zsiga
 Leo
 Wesselényi
+ +
- Dec: 31 Wesselényi 2 levél —
 fia született
 Onderko
 Szabo kapitány
 Heti Lap szerkesztő [?]
 Josikané 2 levél

Irt levelek

- Dec: 1—3: *Wesselényi 2 levél*
Fiaim —
 Dosa —
 Dec: 10 — Latour
 Josikané Ex:
Répási
+
 Leo
 Onderko
 Zoltán J.
 W. M.
- Dec: 11 Josikánénak
 Dec: 17. Josikané
 Josika Samu posta [?]
 ugyan az *alkalom Fin-*
ker [?] *dolg.*
 Geiza
 Onderko
+ -||- kunyora
- Dec: 22: Wesselényi a' *Pop*
háza Dósa [?]
 Josikané Mayer mag-
 catalogus
+ + ügy
 Répási-ügy. Almási Pali
 a' hevesi Rep: *biró*
- Dec: 27 Wesselényi
 Leo
 Kemény Siga
+ —

Vett levelek

1846

Irt levelek

- Jan: 3:* Wesselényi — Szabó
 levele
 Josikáne
 Onderko
 Szechényi Josikané co-
 missioi
- 4 Jan: Szechényi*
 teljesült remény
- Jan: 14.* [±] — [±] kunyora
 Onderko
 Wesselényi 2 — levél
Vesztroczi jó levél
- Jan: 21* Josikané 3 levél co-
 miss:
 Vesselény 2 levél
 Leo —
 Geiza —
 Emile
 Urházi felszólítás irni.
- Jan: 24:* *Wesselényi* h. l. czikk
 Josikané Halbauer
 Geizám
 Leom
- Jan: 28:* *Vesztroczi* 2 levél
 Geizám
- Febr 4 Wesselényi 2 level
 Leo
 Onderkó
 Répási
- Jan: 3:* Wesselényi — Szabó
 levele
 Josikáne
 Onderko
 Szechényi Josikané co-
 missioi
- Jan: 4* Josikanének Szechényi
 levelével teljesült
 óhajtás
- Jan: 14.* Wesselényi
 Onderko
 [±] —
 Josikané
- Jan: 18* — Wesselényi — comis-
 siók
- Jan: 20* *Vesztroczi*
- Jan: 22* Wesselényi — 2 lev:
 Geizam
 Leom
 Urházi irni hiv
 Emilia
 Josikane 3 level:
- Jan: 28:* *Vesztroczi*
 Geizám.
29. Jan. *Vesztroczi* ¹
- Febr: 2: B Wesselényi
- Febr: 4: *Josika Samu*
 [±]
 Répási
 Onderko
 Leo
 3 Wesselényi

¹ Az egész sor ki van húzva.

Vett levelek

1846

Irt levelek

Febr: 12. Wesselenyi 14—15

Onderko
Kemény
Székely dalok
[+] —

Febr. 18 Weselényi 2—16—17.

Déák levelével
Geiza

Febr: 25 Weseleny 18—19

Geiza
Onderko
Latour 2 levél

Mart: 4 Weselenyi 20

Geiza
Latour
Gyalla [Gyulla?]

Levél

Mart 11 21 Weseleny

Benyowszk
Onderko
Kedves Gylám [?]
[+] [+]
Hodviger [Hockeiger?]
Fischer
Onderko
Répási
Gyulám jó levele.

Mart: 18 Wesselenyi 2 levél
22—23

Leo
Szabolcsbol kinevezés
deputatoria
Vesztroczi

Febr: 14 — Weselényi 4

Onderkó **Essterházi-**
tol

[+] —

Febr: 17 — Weselényi 5 Erdődi M. levelével

Febr: 18 Wesselenyi 6.

Febr: 21 Weselenyi 7

Geiza

Febr: 25 Weselenyi — 8

Geiza
Onderko.
Leo.

Mart 5: Wesselenyi 9.

Geiza
Gyalla [Gyulla?]

Válasz

Mart: 11 Wesselényi 10 — Benyowszki levele

Latour
Fischer tabákkal [?]

[+] []

Répási

Geiza

Gyulám

Onderko

Mart: 12: **Vesztroczi**

Wesselényi 11

Mart: 15 Fischer

Mart: 18 Wesselenyi — 12

Vesztroczi { infor: per al-
pereshez [?]
Leo

Mart 22 Wesselényi — 1—2

Levél

Mart: 24 Weselenyi 25.
 Bede — Mozsá —
 Oritnich [?] contojaival
 — család, hazudság.
 Onderko
 April: 2: Wesselényi 26
 [±] [±]
 Répási
 Josikané.

Vett levelek

April: 8. Josikané
 Wesselényi 2 —
 27—28
 Geiza
 Onderko
 Szt.-Királyiné
 Latour
 Almaine *itt*

April 15 *Miki* 2000 p: fr:
 adosság
 [±] kunyora
 Hugo

Apr. 22 Welényi 2 level 29—
 30
 29
 [±] kunyora
 Répási informatio expr:

Válasz

Mart: 24: Wesselényi 2 —
 NB. Josikané a' selyem bo-
 garakrol
 Onderko
 April 2 Wesselényi 3
 [±]
 Répási
 Josikané *legitimatio*
 91 ft.

írott levelek

April: 8 Geiza
 Wesselényi 4:

April 14 Geiza
 April 15 *Miki*
 Wesselényi — 5

April 16 *Miki* 2 levél [±]
 Wesselényi 6.
 [±]
 Wesselényi 7.

April 18 *Miki* —
 April 20 Onderko
 Répási
 Béta

April 23: Wesselényi 8.
 [±]
 detto [±] Répásinak levele-
 lél¹
 Wesselényi 9:

¹ Az előlről számított második l ki van húzva.

Vett levelek

April 30 Wesselényi $\frac{31}{30}$
 [±]
 [±]
 Geiza —
 maj 7: Onderko
 Geiza
 Leo
 Wesselény — 2 levél
 32—33
 Opra Josika Josef be-
 tegsege.
 Répási sürgtés leérkez-
 tem Bécsből

maj: 12 Vesztröczy
 Wesselényi 34

maj: 17. Wess Vesztröczy ¹
 [±] [±]
 Répási 80 p: ft el-
 költötték

maj. 21 Miki fiam
 Wesselényi 2 level
 35—36
 Onderko

Irott levelek

april 30 —
 Wesselenyi 9
 Geiza
 maj: 7: Wesselény 10
 Geiza
 Leo
 Onderko
 [±]
 Répási

maj 9 Wesselenyi 11
 Vesztröczy
 máj. 11 Josika Samu
 Répási
 Opra
 Dozsa
 Miklos fiam

maj: 14 Vesztröczy
 Borkasi
 Répási
 [±]
 Wesselenyi 12
 maj: 16 Miki fiam 5 k [?]
 [±] [±]
 Wesselényi 1
 Répási
 Borkasi
 Josika Samu
 Zorka — helyben

maj: 21 Miki fiam
 Répási ²

Onderko

¹ Mindkettő ki van húzva.

² Ki van húzva.

*Vett levelek**Gyulám*

Fáy egy paquett *Wesselényin[e]k*

NB.

Kiss Mihály jó levél

máj: 31. Répasi
Miki 2 levél
Wesselényi 2 levél
37—38

jun: 2: Dozsa
Geiza
Josikané

Jun 14 Barkásy Recursus a
Decretum Cimen [?]

Jun: 17 Miki adosság
Wesselényi 39 [37]
Josikané (80 p: f:)

Jun 20 Josikané
[+] Répásy
Miki
Onderko
Wesselényi 40 [38]

Jun: 22 Latour
Geiza
Répasy

*Irott levelek**Gyula*

Wesselényi 1. a miki
levele

máj: 25. Répasi
[+] Bécsből } együtt
Wesselényi 2.

máj: 31. Vesselenyi 3.
Dózsa
Répásy
[+] Geiza

Jun 3: Josikané
Borkosi a R: levele

Jun. 9 Kemény Zsiga

Jun: 10 Onderko
[+] Répásy
Wesselényi. 4.
Josika Samu.
Borkossy
Josika Samu dto
Wesselényi dto 5
Répasy dto

Jun: 17 Josikané
Wesselényi 6
Miki adossága.

Jun: 20 Wesselenyi a miki leve-
lével
[+] Barkasi és **Répasi**
levelei
Répasi [+] Barkasi — **Répasi le-**
vele
Josika Samu Bornem-
isza Janos viszi

Vett levelek

Jun: 26: *Vesselenyi* 41
 |: 29 [sic!]:|
Miklos fiam
Betleni Jos [?]

Jul 1^o *Vesselenyi* 40
Onderko tp: [?]

Juli 8^o [±]
Geiza
Miki

Juli 15 *Miki* 2 levél a köte-
 lezvénnye
Leo
Wesselényi: 41

Jul: 22 *Wesselény* 2 levél
 42—43
Répási
Geiza
Onderkó

Jul: 29 *Wesselényi* 2 —
 44—45
 [±]
Agram

Irott levelek

Jun 23 *Geiza*
Latour
Warasdin
 Jun 25 *Répási*

Jun 27 *Miklos* fiam
Betleni
Wesselenyi 7 —

Jul: 1^o *Miklos* fiam *NB.*
Vesselenyi 8.

Julius 4 *Wesselenyi* 9
Onderkó
 [±] *Borkasi levele Sign*:
Borkasy —
Pragai } Posta hivat:
 és *Bécsi* } 7 XI levél

Jul 5 *Vesztrocsi*

Juli 8 *Vesselenyi* 10
Geiza
 [±]

Juli 15 *Vesselényi* 11
 { miki 2 levele köte-
 lezvénnye
 { *Leo* levele
 [±] *Budai pénze*
Leonak
Miklos fiamna[k]
Vesztroczy

Juli 22 *Wesselenyi* 12
Geiza
Répási
Borkassy
 [±]
Onderkó

Jul: 25 *Wesselényi* I

Jul: 29 *Wesselényi* II

[±]
Agram

Vett levelek

- aug 5 Wesselényi 46
Geiza —
Onderko —
Fischer
- aug: 12 Vesselényi 47—48
- aug: 19 Vesselényi 49—50
Geiza
Onderko
Miki
- aug: 26 Josikané
Geiza
Wesselényi 50
[+] Gyulával
Leo
Agram
- Sept 2: Wesselényi 52—53
2 levél
Leo
Onderko — *jövője*
[+] *Repositio*
Répasy *dto*
Szigelhi { Branyicska
pálinka ház [?]
- Sept: 9: Wesselényi 54:
Miki
Josikane 2 levél
Vesztroczi jó levél
Reinagel *siető NB.*

Irott levelek

- Aug 1: *Vesztroczy* 100 ft
Miki fiamnak [?] fizet-
NB. tem 230 fr.
- aug 3 { Mikinek gorcs [?] ki
van fizetve 230 pg ft.
Vesselényi: 3
- aug 5 Vesselényi 4
Onderko
Geiza
- aug: 8: Wesselényi 5
aug: 12: Vesselényi 6.
aug: 15 Vesselényi 7.
Josikané-Forrainé levele
- aug 19 Wesselényi — 8
Geiza
Miki 50 pe ft NB.
Onderko
- Aug 23 Wesselényi 2 levél Ke-
mény Zsiga
- aug: 26. Wesselényi 11 NB.
Geiza
Josikané
[+] Gyulával NB.
- aug: 27 Agram.
- Sept: 2 Josika Samu { Repasi
levele
Repositio
- Wesselényi 12 Onderko
levele
[+] Leo levele
Onderko Egyezkedés!!
Répasi } megcsönyö-
södött
Barkasi } Repositio
- Sept: 9: Wesselényi 1.)
Miklos fiam NB.
- Sept: 10 Wegebecker NB:
Reinagel
- Vesztroczy
- Sept: 12 Wesselényi 2:)
Onderko almasiek

Elrakosgatás az útra.

- 1° A kés kutya — Batori pohar [?] — és Ezust kulacs — Hutschachtelben.
- 2° A hatulsó párnazsákba — vannak az *írás paquettek*.
- 3° Hátulsó kocsi ládában — a' *Csobánczi- és Szügy: 2 paquette*.
- 4° A virágos portfeuillebe van — az Irói viszonyok csomó s ez a kocsi ládába.
- 5° A zöld portfeuille — az album 's a' sárga portfeuille — a Hutschachtelbe.
- 6° A Veselényi comissioi — az író köny — Kemény Zsiga és Farkas L [?] Regényei — a' zöld poszto táskába.
- 7° A Wesselényi öz fogai — a Harbeitliban.
- 8° A szurdoki ora kolcsak az író asztal felső flokjában.
- 9° A' többi kulcsok a secretair kis rejtett felső flokjában.

VISKI KÁROLY DR.

KAZINCZY FERENCZ KÉT ISMERETLEN LEVELE.¹

Nagy Méltóságú Gróf, Udvari Cancellarius és Fő-Ispán,
Kegyelmes Uram!

Tegnap mult egy holnapja hogy Erdélyi Útamból hazaérkeztem. Nem lévén soha tovább azon a' földön Zsibónál és Kraszánánál, azt én most láttam először. Útamat most írom, hogy nyomtatásban kiadhassam; mert mi Magyar-országi Magyarok, hozzá szokván hogy csak arra járjunk, a' merre a' Nap nekünk nem felkél, hanem lenyugszik, az Erdélyi Magyarokat 's azoknak lakó-földjét épen nem ismerjük. Három teljes holnapot tölték ezen útamban, Junius 11dikén mentem el, 's septbr. 10dikén jöttem haza. Láttam Kolozsvárt, Vásárhelyt, Szebent, Dévát, Lugost, a' Bánátban, Károlyvárat, Enyedet, Kolozsvárat ismét, Zsibót és Hadadot.

Az Excellentiád Szabó Andrása nagy nyájassággal látata velem mindent, a' minek megnézéséhez időm volt; a' Classicusokon kívül nagy gyönyörűséggel forgattam Piranesinek köteteit 's a' Museum Pio-Clementí numot. Most várom bővebb tudósításait, hogy arról a' kincsről, melynek gondviselését Excellentiád reá-bízta, méltóképen szólhassak. Kérem Excellentiádat alázatosan, méltóztassék mondásomat egyébre ne magyarázni, mint a' micsoda, ha azt állítom, hogy annak a' ki oda lép 's az álmélkodás által össze rázattatik, valóságos jótétemény ottan lenni az Excellentiád nem csak igen igen szépen, hanem igen jól eltalálva festett

¹ Gróf Teleki Sámuelhez intézve. Eredetijök a marosvásárhelyi Telek-könyvtárban.

képét is, és a' bronz büsztöt. Prof. Szabó András úr meg nem tudta mondani a' Festő nevét, 's a' festés esztendejét, úgy hogy az eránt kénytelen vagyok Excellentiádnál magánál könyörgeni a tudósításért.

Prof. Kovásznai Úrnak Ajánló Levele, Deák oratóioji előtt, velem sokat tudat, a' mit a' Bibliotheca felől szölván, használhatok. De mégis szeretném tudni, mikor kezde Excellentiád' könyvek' gyűjtéséhez, és nem volt e már valamelly ősi Gyűjteménye, melyet csak szaporítani kellett.

Ugyan e' könyörgést tenném az eránt, hogy méltóztatnék velem tudatni, mely Tudós Társaságok tisztelték-meg Excellentiádat Diplomájokkal?

Minekelőtte Munkám nyomtattatni fog, én az Excellentiádat illető szakaszt bátorzkodni fogok Excellentiádnak elébe terjeszteni, hogy hibás híreket ne terjesszek-el.

A' Bruckenthali Gyűjtemények közt inkább vala gondom a' Képekre, mint a' Könyvekre, mert a' könyveké nem sok az Excellentiá-déihoz képest, de a' képeké temérdek sok.

Egy értelemben vagyok Choiseul-Gouffier-val, ki kijöven innen, Báró Naláczi Istvánhoz fordúlt e' szóval - On pourroit former un joli petit Cabinet de tout cela. Még nem tudtam, hogy a' francia Követ ezt ítélte, 's az én ítéletem épen ez vala. Temérdek sok rossz, sőt közép-szerű darab közt találni benne jókat is. Az én szemem egy Szent Sebestyént választta ki, 's a' Gondviselők arról keveset tartottak, 's csak a' nagy Szent Hieronymust magasztalták; 's mint örültem midőn Lugoson Ő Excjától az Özvegy B. Bruckenthalnéól hallám, hogy az én Sebestyénem felől a' Báróné is azt tartá, a' mit én.

A' Károlyvári Bthecának nagy kincsei vannak, kivált a' Magyar dolgokra 's az Incunabulákban. Mártonfi Püspök ezek közzül ajándékban adá Maximilián Herczegünknek a' Lívius első kiadását. A' Homér Florentini kiadása 1488 két kötetben nem csak ép, hanem egészen tiszta is, minden mocsok és szenny nélkül. A' Kézírások közzül leginkább irigyletem azon XVI. kötet foliót, melyben Card. Pázmánynek Levelei állanak a' Királyokhoz 's Erdélyi Fejedelmekhez. Azokban egy helytt *rendes* van.

Az Enyedi Collégium Bthcájában, nevezetesen a' Benkő József Gyűjteményében, 214 Origin. Leveleit leltem a' Fejedelmeknek Teleki Mihályhoz. Benkő az vagy kikérte 's nála felejtetett, vagy ellopta, mint néha a' Tudósok szoktak. — Excellentiád előtt talán nincs még tudva, hogy Tordosi Prédikátor Sípos Pál Septemb. 15d. megholt, semmi rendelést nem téven sorsához képest igen gazdag vagyonjáról.

Ezek voltak azok, Kegyelmes Uram, a' melyeket Excellentiádnak bejelenteni bátorkodtam. Alázatosan esedezem kérdéseimre óhajtott feleletéért, 's nagy kegyelmeibe alázatosan ajánlva maradok elhalhatatlan tisztelettel

Excellentiádnak
Széphalom, Tokaj mellett
Octób. 11d. 1816.

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

Megengedi Excellenzíád, hogy Prof. Kézy Urnak egygy épen most, midőn a' Posta már indul, érkezett Nyomatatását ide tegyem.

Nem tudtam semmit a' felől, hogy az engemet illető Versezet is ide lesz nyomtatva; de én neki szebb munkáját ennél nem ismerem. Egészen benne vagyon a' Virgíl lelke.

II.

Nagy Méltóságú Gróf, Cancellarius és Fő-Ispán, Kegyelmes Uram !

Én Erdélyi Utazásom leírásával kevés napok alatt végre készen leszek; eddig azért halada a' munka elkészítése, mert minden nyomon új meg új kérdések adák-elő magokat, melyek eránt Erdélyből kelle világosítást kérnem. Levelekben írtam azt, hogy olly apróságokat is hordhassak-fel, melyeken egygy vagy másik Olvasó felakadhatott volna. Minekelőtte sajtó alá adnám a kézirat, beküldöm azt Kolozsvárra, hogy Consil. Kenderesi és Háromszéki Administrator Cserei Miklós barátim megtekintsék, 's valamit hibásan írtam, megigazíthassák 's meg ne történjen általam, a' mi társaimon szokott, hogy hamis híreket terjesztenek-el a' közönségben 's a' Maradék előtt.

Ugyan e' czélból bátorkodom Excellenzíádnak azon Levelemet, mely a' Vásárhelyi Bibliotheca felől szól, alázatosan elébe terjeszteni,¹ 's esedezem azon kegyességéért, hogy a' Levélnek mind botlásait kimutatni, mind kívált hézagjait kipótlani méltóztassék. Senkit sem illet jobban a' Superbia quaesita meritis mint Excellenzíádat, 's én úgy hiszem, hogy ennek az érdemnek ismertetése épen nem az.

Midőn Bibliothecarius Urat arra kértem, hogy a' Bibliotheca legnevezetesebb kincseit látassa velem, hogy utazásom leírásában szót tehessek róla, azt vettem feleletül, hogy azt csak azért sem meri tenni, hogy valamit kifelejtсен. Vannak itt olly darabok is, melyek a' Császáriban nincsenek, 's emlékezem én hogy Excellenzíád Váradon egygy nyomtatott könyvének leírt mását mutatta-be ajándékuł II Józsefnek. Mely kedves tudósítások volnának Kegyelmes Uram, az ilyenek a' Közönség előtt, és nekem, a' ki e' híreket a' Közönségnek adom-által.

A' Jezsuita 's Metricus Versíró Székely születésű Szabó Dávid képén kívül én a' Bibliotheca' számára azon IX kötet dolgozásaimnak, melyeket az elmúlt két esztendőben ada-ki Trattner, egygy exemplárját küldöm, egygy más csomó nyomtatványokkal, melyek ott nem lesznek-meg, 's bár többekkel szaporíthatnám.

Ajánlom magamat Excellenzíádnak nagy kegyelmeibe 's maradok alázatos tisztelettel

Excellenzíádnak

Széphalom Febr. 8d. 1817

alázatos szolgálja
Kazinczy Ferencz.

¹ Lásd a köv. lapon.



Szent Benedek Jul. 9dikén.

A' Cancellarius épületének két szárnya vagyon, 's annak jobbikában áll a' Bibliotheca. Custosának lakjától egygy folyosó viszen ajtajához 's ez felett e' szók olvastatnak:

MVSJS PATRIIS
GRATISQVE POSTERIS

D. D.

SAM. S. R. J. Comes Teleki.

Itt a' könyvekkel eltöltött előszobába léptem, mellyből egy oldal-szoba nyílik; 's az előszoba és a' Bibliotheca között szűk grádics viszen fel a' galériába, mellynek falai tele vannak könyves almáriomokkal. Hogy a' látogató végig-tekinthessen a' könyvek hátán, de a' könyvek az ellopás veszedelmének kitéve ne legyenek, az almáriomok' záros ajtajaik sárga-réz dróttal vannak általszöve. Az almáriomokban nincs semmi üres hely, sem a' Bibliothecába új almáriomok nem hozathatnak többé, hanemha az Ásványok Gyűjteményének más szobák nyitattának.

Általellenben a' Bibliotheca' ajtajával a' nagylelkű Alkotó képe függ egész állásában, 's a' Sz. István Nagy Kereszteseinek innepi öltözetekben. Soha kép igazabban el nem találtatott, 's nem csak igen híven, hanem igen szépen is van festve. A' Művész nem irta fel reá a' nevét, de tudva van, hogy azt Tusch, a' Bécsi Galeria Custosa, dolgozta. A' Hickel képe, melly a' Bihar v'gye egyyik Palotájában, Váradon, függ, és a' melly után Czetter metszé a' Cancellarius' képét, Catalogusának Első kötetéhez koránt sincs olly hív, mint ez a' Tusché.

Alól a' plafondot 's a' galéria' két sor boltozatjait tartó pilasterek két elsőji előtt a' Cancellariusnak 's megholt hitvesének, Iktári Gróf Bethlen Susánának rézben öntött ismét igen híven dolgozott büsztjeik fekete márvány oszlopon állanak e' jegyzéssel:

F. Thaller Tyrolens. fec. Vindob. 1805.

A' Galeria a' Palota s hajójának négy oldalai körül két emeletre van osztva 's a' felsőbb Galériáról vas balusztrádok mellől lehet a' hajóba letekinteni. Az Építő mester szerencsésen 's értelemmel tette a' rajzolatot.

Itt még más kisebb képek is függenek: a' Cancellariusé ifjú korában, talán még Akadémiai útja alatt, a' Gubernator Bruckenthálé, a' Poeta Lázáré, Teleki Katának férjéé, kit a' kép szép embernek mutat, a' fejedelem Bethlen Gáboré 's az idősb Apafié 's általellenben a' Cancellarius nagy képével a' Teleki Mihályé; a' Galérián pedig az Erd. Püspök gróf Batthyáni Ignácé 's a' Koronaór 's Ugocsi Fő Ispán Gr. Teleki Józsefé, de nem Kreutzinger-től, melly ennek a' nagy embernek leghívebb és legszerencsésebben festett képe. — Igéretet tévék Bibl. Szabó Urnak, hogy ide küldöm Baróti Szabó Dávidnak olajban Klónesch Tamás által festett 's igen szerencsésen eltalált képét, hogy a' tiszteletreméltó ember ott fogadhasse-el, a' mivel néki a' maradék tartozik, a' hol született. —

Hunyadi Mátyásnak képét, melyet a' Cancellarius Strassburgban a' Prof. Schöflin Bibliothecájában függő képről másoltatott-le, nem találtam itt. Palatinus Wesselényinek képe 's a' Gróf Rhédey Sigmondné 's Wesselény Katáé az előszobában függenek.

Bibliothecát kevés órák alatt végig tekinteni nem lehet, mi pedig Gróf Gyulai Ferencznének rettegései miatt, ki fiját nyugtalanul várá, soká nem múlathatánk; 's így meg kelle elégednünk azon szerencsével, hogy a Görög és Római Classicusoknak legelső 's az újabb időkben Királyi pompájú kiadásait, a' millyen a' Pármai, sietve láthatám.

Ezekhez képest a' Spanyol Infans Don Gabriel' Sallustja nem szép kiadás. Üres időmet ezeknek megtekintések után a' Museum Pio-Clementinum 's a' Piranesi kötetei foglalák el.

A' Grófra öseiről semmi könyvek nem maradtak; maga fogott e' temérdek kincs gyűjtéséhez, ezelőtt 57. eszt. előtt, midőn Bazelbe, Párisba, Hollandiába tanulás végett testvér bátyjának Lászlónak fijával, a' Koronaőr 's Ugocsi Főispán Józseffel 1759 együtt, kiment. S vásárlásaiban az a' kívánság vezérlé, hogy olly könyveket szerezhessen-meg a' hazájának, melyek a' magok nemekben vagy legjobbak, vagy ritkaságok miatt is becsesek, és a' melyeket nagy árok miatt, magányos Bthecákban híjában fognánk keresni. Catalogusainak már kijöttek három kötetei 's nem sokára a' negyedik is sajtó alá adatik.

A' könyvek száma eddig 36,096 köteteket teszen. — A' Cancellariusné osztolni akara nagy férjének érdemében, 's a' Magy. Könyvek a' Grófné szerzeményei. Az Ásványok, a' mint gyanítom szeretett fíjoknak Gróf Teleki Domokosnak gondolai által gyűltek s' naponként szaporítatnak. A' Numismák még a' Cancellarius' kezében állanak.

A' Btheca a' Teleki famíliának fidei-commisum gyanánt hagyatik, egy itt Vásárhellyt álló roppant és szép ház' jövedelmeivel, hogy a' Bthecarius fizettethessék, 's a' könyvek szaporíthatassanak.

A' Reform, Collegium Bthecája . . .

Aranka . . .

Zejk Dániel . . .

Midőn Szabó Urtól ebéd után eljövénk kénytelen vala még egyszer megnyitni a' Bthecát, hogy a' Cancellarius képére felpillanthassak. Eltelve azon tisztelettel, a' mellyel a' halhatatlan férjfiú eránt mint hazám' fíja, és azzal a' hálával, mellyel haminczeggy eszt. olta tapasztalt kegyességeírt tartozom, azt mondam magamban, a' mi a' 493 esztendőbeli Consúl Scipió Sirkövén álla:

HONC OINOM PLURIMEI COSENTIENT DVONORUM OPTIMOM FVISSE VIROM. Felpillanték a' Bethlen Gábor Képére, 's a' Wesselényiére is az első szobában, 's eljövék, s' szerencsésnek nevezém azt az órát, melly elmosá rólam azt a' Szenny, hogy nemzetemnek e' kincsét mindeddig nem láttam.

A' Cancellarius egyszersmind Fő-Ispánja Bihar Vármegyének, hol József alatt kir. Commissáriusságot visele, 's tagja a' Göttingi, Jenai és Varsói Tudom. Társaságoknak.

Közli: GULYÁS KÁROLY.

ALVINCZY PÉTER ÉLETÉHEZ.¹

(Kassa városa jegyzőkönyveiből.)

Az itt való magyar praedicator *Alvinczy Péter* uram die 13. Septembris (1610?) fedvén az praedicáló székéből az közönséges vétkeket és az többi között az vráslásokat és ördöngőseket, jelenté ő Kegyelme nagy panaszolkodás szerint, hgy ő kegyelmét is keverték belé, hogy az féle bájosoknak segítségével maga, házanépe élt volna; azokáért magna cum commotione protestálván felőle, az magistratust az Ur Istennek széki eleibe citálta iterato két izben is, hogy az háza népét és szomszédit reá eskütetvén, végére menjen és ha valakit, akár magát, abban éri, nem csak szokott méltó büntetéssel, hanem tízképpen büntetessék. Ez dolog így lévén, mint hogy ez nagy és hallhatatlan dolog, deliberáljon az nemes tanács e felől, mit kelljen erről cselekednie. Deliberatum: Cognoscatur causa tam zelosae citationis ex domino Petro et moneatur ne temere tales protestationes ex suggesto faciat. Si quod habuerit contra quempiam, aut deprehensus fuerit aliquis in tali praestigioso scelere, animadvertetur in eum pro merito. *Petrus* advocatus ad dominum iudicem dixit, se per relictam Paisgyartho de facto eo insimulatum, quod ipsa femina accersita significavit, se ex pithonissa *cigana ea habere, ex Balhasari vaidae* conjuge, quod se rogatam aiebat, apud *Alvinczium*, ut foecunditatem coniugis eius annualem inhiheret et hoc pacto volebat fidem facere sibi, quod possit suos et liberos a morbis quibusdam obnoxiiis liberare. Sic res cognita, domino *Alvinczio* prosequendum relicta est et monitus est, ut parcius deinceps in similibus casibus procederet.

1611. 26. Martii. *Alvinczy Péter* uram bíró uramnál jelentette, hogy az magyar mester *Matthaeus Zepsey*² beteges állapotba itt lévén azótától fogva, hogy itt lakott más alkalmatosságot várna ha Isten valahonnét praedicátorságra való hivatalt mutatna neki, azért úgy kívánná, hogy ne volna astrictus szintén annyira az városhoz, mint ennek előtte, hanem lehetne szabad elmenetele minden holnapba avagy csak másodba, az mikor occasiója találkoznék, hogy szabadon elmehetne. Most is jött onnan felől egy tudós ember, kinek három felé is hivatalja volna, azt is commendálja *Alvinczy* uram és mondja, hogy jó volna megmarasztani. —Azért az nemes tanács deliberáljon felőle, mit kelljen erről cselekednie. Delib.: Requiratur primum litteris ipsemet dominus rector, ut animum suum de permansione amplissimo senatui declaret, tum quid in substitutione alterius faciendum erit, tempus ostendet.

1611. 28. Julii. Convenerat senatus extraordinarie in curia. Mivel-hogy palatinus urunk synodust és gyűlést hirdetett ad 1. Augusti Zebenre, holott kiváltképpen az religióról tractálván, superintendenseket és püspököket választanak communi consensu az szabad városok, az kik confederatusok és azok mellé convocáltatta ő nagysága az Sáros vármegyét és Zepest és azokban való főfő tudós embereket és 24 királyi városokat az Szepességben, kívántatik, hogy az mi praedicatorink is

¹ Lásd XIV. 112. s köv. XVII. 243. l.² Szepsi Laczkó Máté.

mind az három nátiójának felmenjenek és jelen lévén az többivel, az régi confessionkat, melyet multis iam retro seculis kegyelmes királyinknak engedelmeiből vallottunk és propugnáltunk, megcomfirmáljuk és kezünk írásával megerősítjük. De az két magyar praedicator *Petrus Alvinczy* és *Emericus Rosos Kechkeméti*, minthogy onnan alól az Tiszántúl való senioroktól függnék, azok fraternitásához kötelesek, nem akarnak felmenni, hogy az többivel együtt valamit ott végezzenek. Méltó annak okáért, azokat előszólítván, megérteni ratiókat, mely okokért nem akarnak ez indicta synoduson velünk egyetemben compareálni. Mert ha az mint praetendálják, az augustana confessiót és abból való kiszedegetett bizonyos articulusinkat, az melyeket mi követjük és az mi eleink is subscribáltak azoknak, ha mondom, azt javallják és acceptálják és készek annak subscribálni, az mi fraternitásinktól is és contuberniumtól nem illendő, hogy elszakasszák magukat és absentálják. Mert így suspectussá teszik magokat calvinismi, az mely hír addig is az római atyánkfiaiánál igen kiterjedett, hogy ecclesiánkba scissio vagyon és calvinisták az magyar praedicatorok, az confoederatus városok is nehézséget concipiálnak ellenünk, sőt ő felsége is az mi kegyelmes urunk és királyunk indignál és palatinus urunk is nem jó kedvvel néz érette bennünket, hogy scissiónak és eretnekségnek seminariumot és fészket tartunk. Ezokáért ezeket hogy praecaveáljuk, előhíván praedicator uraimat, mentségeket és akaratjokat meg kell értenünk. Accersiti dominus *Petrus* et dominus *Emericus* se resolverunt: Mivelhogy az oda alávaló seniortól függnék és annak hittel kötelesek, máshová nem obligálhatják magokat és ha egyéb lehetne benne, ők az synodusra nem mennének, mindazáltal ne láttassanak ők valami veszedelemre és változásra, az kit miattok invehálhatnának az pápa katonái, az magistratusnak engedvén, fölmennek, de cum ea protestatione, hogy ők sem seniort nem vállasztanak, sem püspököt, alája sem adják magokat, az liber concordiaenek sem subscribálnak, hanem az mint ezelőtt is declarálták magokat, hogy ők az odavaló magyar praedicatorokkal tartnak az contuberniumot, de az öt szabad városnak confessióját acceptálván, annak örömet subscribálnak, az szerint is akarnak, az mint e' kedig tanítani. Delib. Quia non evidens negotium est in crastinum convocata communitas inelyta mutuo consultabunt et quod tutissimum videbitur deliberabunt ac effectui dabunt.

1611. 29. Julii. Convenit in curia senatus cum communitate ad decidendum negotium *concionatorum Hungaricorum* ratione synodi ut ad senatus requisitionem illuc abeant. Decretum communi suffragio, ut compareant et articulis civitatum liberarum, quos semel approbarunt, subscribant.

1612. 28. Maii. Senatus et communitas fuit in curia simul. Decreta 4. Orgonát az fele község kívánja, hogy megcsináltassék, némelyek azt mondják, hogy nem szükséges, némelyek admittálják, ha az magyar praedicatoroknak ellene nincsen; minthogy Reyner uram fl. 300. ígért reá és többen is egynehányan jó akaratjok szerint subsidiumot.

1612. 18. Septembris. *Matthaeus Sepsi* rector ungaricus instat pro demissione, si quidem ab Erdő-Beniensibus ad officium ecclesiasticum

vocatus. Deliberatum: Dimittatur et in locum ipsius vocetur *Albertus Molnar Szencziensis*, iam Hannoviae commorans.

1612. 18. Septembris. Iudiciarius (t. i. dies). Adhuc. Pro *Michaele* et *Georgio Zegedy* priores reverendi, egregii ac prudentes intercedunt. Dominus concionator *Petrus Alvinczy* multis verbis peroravit in summa: Ezek, úgy mond, az Zegedi Mihály és György megestenek, vétettenek, nem tagadják, megvallják vétkeket, eseteket, de könyörögnek az Istenért, mi is intercedálunk érettek, tekintse meg kegyelmetek az emberi gyarlóságot, hogy nem lehet senki vétek nélkül, ki ma rajtok esett, holnap máson eshet, az familiának méltóságát az szegény maradékokat és affinitásokat és legyen kegyelmességgel nekik, summo iure et vigore iuris ne procedáljanak vélek, valamit reájok vetnek valami büntetést rendelnek nekik, mindenképpen subjiciálják magokat, csak hogy summo iure ne procedáljanak velek és ha lehet, törvényt se mondjanak, hanem kegyelmezzenek meg nekik.

1613. 16. Septembris. *Alvinczy* uram az Reiner uram házát akarja megvenni az mészár utca szegletén. Delib.: Ha az becsületes tanácsot suo modo requirálja felőle, meg engedik venni.

1615. 5. Februar. Supplicatoria. Herr *Alvinczy* Peter ungrischer praedicant allhier hat umb das Bürgerrecht angehalten, dabei nebens sein Geburtsbrief eingereicht. Deliberatum: Ist ihm aufgegeben; hat nichts zahlen.

Berzeviczi Judith levele Tánczos Pál kassai bíróhoz.

Szolgálatomat ajánlom Kegyelmeteknek, mint nekem jóakaró uraimnak. Istentől kívánok Kegyelmeteknek minden kívánsága szerint való sok jókat, jó egészséget boldog szerencsékkel megadatni. Értem az Kegyelm. levelét, melyben Kegyelm. írja, hogy urunk ő felsége Kegy.-nek serio parancsolja, hogy Iszdenczy Islvánnál való adósságomnak ötszáz aranyát *Alvinczy Péter* uramnak exigálván, adna Kegyelmetek. Nem tudom hol adott volna *Alvinczy* uram énnekem, nemhogy ötszáz aranyat, de csak tíz pénzt is, az mellyel én adós volnék, ország törvénye szerint tegyen adóssá, akár *Alvinczy* uram s akár más s kezébe azután fizetnem kell, ha adós vagyok *Alvinczy* uramnak, hiszen vagyon énnekem vármegyém, nem szükség volt volna sem urunkat ő felségét, sem kegyelmeteket ő kegyelmének ily mód nélkül busítani, holott egy pénzzel sem vagyok adós, tegyen adóssá ő kegyelme, mutasson reversalist (?) Iszdenczy uram adóssága nélkül megfizetek én, nem kell urunkat ő felségét azért busítani, vessünk számot ő kegyelmével, hová tette az ötezer aranyat, melyről ő kegyelmének reversalisa nálam vagyon most is; hogy pedig ő kegyelme azt mondja, hogy az idvözült Boczkai István urunk hagyta ő kegyelmének testámentomban, mutassa ő kegyelme, hogy mi reánk sonál az testálás, kit nem remélem hogy ő kegyelme feltaláljon, ő kegyelmének deleálta (?)¹ s bontotta fel is az testamen-

¹ Vagy: testálta?

tomot, mert ha úgy lett volna, az mint az testálás volt énnekem hasznosabb lett volna s zsirosabb kohnyám, kit az ő kegyelmek levelével megbizonyithatok, azért kegyelm. az én adósságomat imide-amoda ne szagassa (?), hanem az kinek én adós vagyok, megtalál engemet s meg is fizetek, tudom ő felsége is oly kegyelmes uram nekem is, hogy megértvén igazságomat az én adósságomat másnak adni kegyelmeteknek nem parancsolja, lám az mikor énnekem ő felsége kegyelmességéből Iszdenczy ellen adott volt parancsolatot, mindeneknél nyilván volt s vagyon minden igazságom s adósságom, de mégis elmúlt, ő kegyelmének penig semmi köze hozzá, ha adós voltam volna, az mennyiszer adós volt Péter pap uram elhigye kegyelm. eddig ugyan (?) bizony megvette volna rajtam, de ő kegyelmének nem úgy kellene az szent lelket várni, hogy valamely árvaét mód nélkül kérné, tudja kegyelm. azt, hogy ő felsége az informatióra kegyelmességéből kiadatja az mandátumot de kegyelmekértvén igazságomat, az én adósságomnak békét hagyjon törvény Alvinczy uram előtt s annak állok s nem is várok semmit tőle. Tégyen adóssá s megfizetek én ő kegyelmének. Isten sokáig éltesse s tarcsa kegyelm. jó egészségben. Datum ex Zerdahel (?) 29. die Mai. Anno 1623.

Az néhai tekintetes és nagyságos Boczkai Miklós uram megmaradt özvegye szolgál Kegye-nek

Berzeviczi Judith.

Kivül: Generosis, circumspectis ac prudentibus viris, iudici primario domino Paulo Tanczos, necnon ceteris iuratis assessoribus liberae ac regiae civitatis Cassoviensis etc. dominis mihi observandissimis.

Alatta más kézzel: Exhibitae 2. Junii 1623. M(ichael) Was.

(*Eredetije papiroson, Kassa város levéltára 6038/28 sz. a.)*

Alvinczy Péter levele Langh János kassai bíróhoz.

Nobilissime atque amplissime domine iudex, compater, compater multis mihi nominibus colende, officiorum meorum paratissimam semper cum benedictione divina commendationem.

Bornemiszsza János uram mit irjon, ex inclusis megértheti Kegyelmed, én ti Kegyelmeteknek nem praescribálhatok, szállást sem nevezhetek; ez egyre calculusom accedál, hogy méltó Prinyi uramnak ő nagyságának, mint főgenerálisnak tisztességes szállást rendelni és készíteni, elhittem ti kegyelmek arról bölcsen prospiciál. Quod reliquum est, nobilissimam atque amplissimam dominationem vestram feliciter valere cupio. Tokaini 22. Octobris. Anno 1624.

Nob. atque amp. dom. v. compater
ad servitia paratus

Petrus P. Alvinczi.

Kivül: Nobilissimo atque amplissimo viro, domino Joanni Langh liberae regiaeque civitatis Cassoviensis iudici primario etc. domino compatri, mihi observandissimo atque dilectissimo.

(*Eredetije papiroson, zárlatán piros pecsét, Kassa v. lvt. 6085/8. sz. a.)*

Alvinczy Péter levele Almási István kassai bíróhoz.

Nobilissime atque amplissime Domine, Compater mihi observandissime, officiorum meorum paratissimam semper cum benedictione divina commendationem.

Ultrocitroque mennyit beszélgettünk itt Tokajban az szőlők felől, végezetre azt praetendálák praefectus uramék, hogy immár reditusban beadták urunknak ő felségének, ugymint százhetvenkét forintot, melyet nehéző ő felségének elméjéből kiverni. Annak felette igen forgatták azt, hogy te kegyelmed egynehányszor azt mondotta, hogy tizenhat-hat forintot fizet minden cassai ember, melyhez képest hogy az ő felsége elméje is csendes lehessen és dispositiója ne turbáltattassék, négy-négy forinttal augeálni, nem lehet iniuria sem. Mi eléggé instáltunk, hogy az régi usus maradjon fenn, de ő kegyelmek nem acquiescálá. Im kegyelmetek azért lássa az két gonosz között, az melyik jobb, válassza azt! Ha kegyelmetek ezen megnyugszik, az dolog félben nem marad. Ha pedig különben gondolkodik, azt is adja bizonyos ember által értésemre. In reliquo eandem feliciter valere desideramus. Ex Tokaj 21. Julii anno 1629.

Amplissimae D. V. compater ad serviendum
paratissimus
Petrus P. Alvinczi.

P.(ost) S.(criptum). Im kegyelmetek gondolkodjék úgy, legyen valami állandó. Csinált ő kegyelmek egy limitációt, melyet Lővei uram in paribus elfelvitt, úgy gondolkodánk, az kinek több vagyon, az méltán többet adhat, de ezzel minden adó-vedő (?) vinczlérek szolgálatja cassálatik, ha ott való jobbágy nem leend.

Kívül: Nobilissimo atque amplissimo domino, Stephano Almási, regiae liberaeque civitatis Cassoviensis, iudici primario etc. domino compatri mihi observandissimo.

(Eredeti je papíroson, zárlatán piros gyűrűpecséttel, melyen Bornemissza János felsőmagyarországi kapitány neve és czimere; Kassa város levéltárában 6291/97. szám alatt.)

KEMÉNY LAJOS.

A DEBRECZENI VÁROSI TANÁCSŰLÉSEK JEGYZŐKÖNYVÉBŐL KIIRT ADALÉKOK MELIUS PÉTER ÉLETÉHEZ.

I.

1567. *Sabbato in die Francisci Cuculati.*¹

Inter Dominum Petrum Melium Concionatorem, Martham obstetricem, contra quos Catharina puella oculorum lumine privata aliqua ignominiosa verba prolocuta fuerat, in praesentia nostri in domo Senatoria talis compositio est facta: quod Catharina puella Dominum Petrum et Martham

¹ Városi jegyzőkönyvek. II. köt. 204. 1 Debreczen város levéltárában.

obstetricem veniam ab eis petendo reconciliavit, Dominus etiam Petrus et Domina Martha eam reconciliaverunt, veniam ab invice petendo, inter quas partes tale vinculum est impositum, ut si quando deinceps dicta puella alicubi de hac re arroganter proloqueretur et hoc negotium denuo innovaret, in campo uno testimonio, in Civitate vero duobus testibus comprobari poterit, poena capitali puniatur, ita etiam Dominus Petrus, et Domina Martha, si et ipsi hanc rem post hac incitarent, eandem poenam testimonio facto habebunt.

II.

1568. feria quinta proxima post nativitatem Mariae.¹

Inter Joannem Thassy, et Dominam Annam Relictam olim Francisci Ilyés Intercessione et per Compositionem Istorum Honestissimorum Dominorum, Petri Mely concionatoris, Andreae Pozthamester, Joannis Thorkos, Joannis Theoreok, Stephani Sandor, Ben. Literati, Francisci Megyery, Petri Nagy, Ladislai Chyörba, et Ladislai Literati, quae dissensio et controversia suborta fuerat, hoc modo sopita et complanata, in concordiamque deducta est, uterque ab altero veniam petendo, et invicem iunctis manibus acconciliando, ut Domina Relicta Francisci Ilyés, Joanni Thassy ad festum Divi Demetrii affuturum florenos sexaginta dare debeat, et teneatur, ac res ipsas albas, *fejér Rwhak* vocatas, quae a parentibus Joannis Thassy supermanserunt in binas partes dividant, recta dimidia pars per Joannem Thassy, altera item dimidia pars per dictam Dominam tollatur et levetur, item annulus ille aureus, qui est apud Joannem Thassy, apud eundem, sibimet maneat, item duo annuli aurei, et duo coclearia argentea, quae apud dictae Dominae manus exstant, in manu eiusdem Dominae, apud Eandem maneant, item causa etiam illa, inter eos orta, quae factum honoris concernebat, in toto inter eos descendit, et complanata est, si quae autem partium hanc compositionem infringere, es resuscitare vellet, vel alter alteri in oculos aliquid poneret, causam hanc honoris pertinentem, et nocte, vel in campo testimonio unius hominis, in civitate vero duobus hominibus approbari posset, in onere quadringentorum florenorum convicta ex post maneat, hoc onus deponat, ne sic hoc negotium resuscitari tandem possit.

III.

1570. Sabbato post Conceptionis Mariae.²

Inter Dominum Mattheum Simigium, Concionatorem Debrecinensem, et Georgium Ratz, nunc famulum D. Stephani Homonnay, qui Georgius Ratz dictus, de Domino Mattheo ultione minabatur, ut qui eum ad Varadiense vinctum verberibus affecisset, gladium et cuspidem abstulisset, et eum persecutus fuisset, de huiusmodi accusationibus et querelis Georgy

¹ Városi jkv. II. köt. 268. l.

² Városi jkv. III. köt. 64. l.

Ratz, contra Dominum Mattheum, intercessione proborum virorum huiusmodi facta est concordia et conventio. Quod D. Mattheus Simigius, dedit illi quinque florenos pro suo damno, nempe glady et cuspidis amissione. Cum tamen nec gladium nec cuspidem D. Mattheus se habere, vel scire comprobasset, pacis et concordiae, vitamque sumendae ultionis causa, dictus D. Mattheus restituit florenos illos 5, ita tamen, ut si alibi gladius et cuspis amissus inveniri possit eidem Domino Mattheo maneat. Georgius itaque Ratz florenis illis quinque contentum se pronunciavit: et Dominum Mattheum expeditum et plenarie absolutum fecit, tum de damnis, tum vero de verberibus, quibus se affectum dixit: Et idem Georgius Ratz pro omnibus respondet, praesertim vero pro Stephano Miklósy. In hac conventionem adfuerunt honesti viri: D. quoque Petrus Melius non solum adfuit, sed et praefuit: Et sic alter alterum verbis quoque complanarunt.

IV.

1571. Sabbato post Franciscum.¹

Inter Dominum Petrum Melium concionatorem oppidi huius Debrechen, et Michaellem Patko cohabitatore nostrum orta fuerat lis ac controversia quaedam, de religione, nempe de articulo de Deo: cum a Domino Petro Melio, Michael Patko accusabatur, illum participem esse haereseos, Georgy Blandrati, et Francisci Davidis, nec non etiam D. Matthei Simigy collegae Domini Petri Meli, defectionis: Verum intercessione honestorum virorum tota lis et controversia sedata est, atque dictus Michael Patko a Domino Petro Melio veniam est deprecatus, obligans numquam se fore participem illorum haereseos, neque pertinere [?].

V.

1572—16. Decembris.²

Honorabilis, ac summa eruditione preditus vir, D. Petrus Melius, Pastor Ecclesiae Debreceniensis, ac Superintendens aliarum ecclesiarum Hungaricalium Partium Regni inferiorum, vigilantissimus, decima sexta die Mensis Decembris, nocte praecedenti, hora undecima, animam in manus Domini commendans, vitam finyt. Qui die sequenti, non sine lachrimis multorum, hora secunda sub vesperum, comitante ingenti caterva, in horto sepulturae ad orientem, in vertice Collis Maioris, tumulo est conditus. Quo ingens saxum inuolutum est.

VI.

1572. feria 3 post conversionis Paulj.³

Franciscus Literatus, filius Jacobi Kijs nunc Prouisor Dominae Relictae quondam Egregij Georgij Boczkaj, de Kijs Maria, et Georgius Thörök de eadem Kis Maria, coram Domino Iudice et Juratis huiusmodi

¹ Városi jkv. III. köt. 188. l.

² Városi jkv. III. köt. 328. l.

³ Városi jkv. III. köt. 337—338. l.

fecerunt fassionem, quod florenos illos centum, quos Dominus Petrus Melius transactis hys diebus, ad literas et sygillum Stephani Thar, a Domina praefata Relicta Egregij Georgij Boczkaj, Francisco János deák mutuo acceperat, fassi sunt illos florenos 100., Stephanum Thar, ad suas manus dedisse: literas quoque Stephani Thar obligatorias, promiserunt se se a Domina Boczkaina repetituros et Stephano Thar reddituros. Neque unquam quemquam pro hijs, quemquam Stephano Thar molestiam ullam illaturum: Dixerunt insuper ideo se proferre literas illas obligatorias non potuisse eo quod dicta Domina, copiam illam semet habere et ad manus habere non potuisset.

VII.

1573. *Sabato post Assumptionem.*¹

Domina Helisabeth Relicta Domini Petri Melij olim concionatoris oppidi Debrechen, hortum viniferum in fine plateae Sent Miklos nuncupata, existentem, contra suum fratrem, Franciscum Literatum, ne cuiquam quoquo modo, illum, vel pro proprio suo debito cuiquam deputet vel vendere possit, aut quoquo modo alienare possit, inhibet et detinet pro fln. 100 den.: item, quod eundem hortum, vigore etiam consanguinitatis arestare se dixit.

VIII.

1574. *1. Septembris.*²

Sebastianus Paxi, portionem Gregorij Kozma, in domo quadam Francisci Kozma, in platea theatri sita, inhibuit, pro debito Gregorij Kozma fl. 552 dr.

Franciscus Literatus affinis domini Petri Melij, eandem portionem Gregorii Kozma in eadem domo, in persona Stephani Thar inhibuit pro summa debiti.

IX.

*Par literarum de domo quadam Dominae Elisabethae, Relictae Reverendi Petri Melij, Pastoris Ecclesiae Debrececiensis a Domino Judice, Juratis ac Senatoribus Debrececiensibus concessarum et emanatarum. Anno 1575. 25. Januarij.*³

Nos Daudid Szabo, Judex Primarius, Cives Jurati, et Senatores oppidi Debrechen, memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos domum lapideam, quondam Reverendi Domini Petri Melij, piaae Memoriae Pastoris Ecclesiae Debrececiensis, vigilantissimi, ex opposito templi Diui Andreae Apostoli, in angulo seu

¹ Városi jkv. III. köt. 400. l.

² Városi jkv. III. köt. 479. l.

³ Városi jkv. III. köt. 513. l.

fronte septentrionali plateae Hatuan utsa vocatae, sitam et habitam, cum omnibus suis pertinentiis a Domina Elisabeth Relicta eiusdem Petri Melij, certo et definito pretio in usum Ministerij coemimus. Ad cuius domus pretium unam domum nostram, qui est in vicinitate domorum, a septentrione Plebaniae Debreceniensis, a meridie vero quondam Michaelis Züts Tijrnaviensis, tandem vero per nos emptam, et in usum Ministerij conversam, Dominae praefatae, Relictae Domini Petri Melij, ac eius filiabus, Annae et Dorotheae, ex eodem Petro Melio susceptis, in filios filiorum, fratrum, haeredumque, et suorum suorum, pro omnibus respondentes, tenendam, possidendam, pariter et habendam, dedimus et deputauimus. Imo damus et deputamus, Jure perpetuo et irrevocabiliter, nemine contradictore apparente. Memores autem praefati Domini Petri Melij, fidelium seruitiorum, vigiliarum, indefessorumque laborum, in promouendo honore Dei, etiam post decessum, hanc gratitudinem, erga suos posteros, Relictam nempe suam, ac filias praefatas ostendere et exhibere non dubitauimus, ut quoadusque dicta Domina Relicta, alteri viro non nupserit, et eius filiae in matrimonium non elocantur, in isto oppido Debrechen, tam censuum et taxarum quarumlibet exhibitionibus, tam seruitorium in medium Communitatis Debreceniensis praestandorum omnibus, a nobis liberi et exempti habeantur. Si autem Deo ita volente viris nupserint, domus illa nostra, per nos eis deputata et data, seu possessor et haeres quilibet, tam censuum et taxarum quarumlibet solutionibus, tam seruitiorum exhibitionibus, subiacerere debeat et teneatur. Nec ulla remotu [?] aut praetextu, vel aliqua virtute, civitate ista Debrechen inuita, a publicis oneribus preferendis, se excipere seu extricare possint et valeant. Harumstrarum vigore et testimonio literarum, sygillo oppidi Debrechen autentico, roboratas mediante. Datum Debrecini vigesima die Mensis Januarij, Anno Domini Millesimo, quingentesimo septuagesimo quinto.

X.

1593. 22. Martii.¹

Dorothea Michaelis Kouacz et Anna Mathei Piskothy Pastoris Ecclesiarum Bodovarallia Beoltseokiensis consortes cum literis eiusdem filiae venerabilis quondam Petri Melij Pastoris Ecclesiae nostrae Debreceniensis coram nobis personaliter constituti, onera et quaelibet grauamina cunctorum filiorum filiarum fratrum proximorum consanguineorum, ac aliorum quorumcunque quos praesens negotium quouismodo concernere posset supra se se assummentes, et pro omnibus respondendo sponte ac libere huiusmodi fecerunt fassionem, qualiter elapsis proxime annis Genitrix ipsarum fatentium certis et arduis quibusdam necessitatibus tunc ipsa extreme rogañ. [?], domum quamdam paternam in vico Peterfiakab² [sic] existentem in vicinitatibus domorum a meridie Nobilis Joannis Literati Notarii jurati oppidi nostri, ab aquilone domo nostra ad eorum [?] Ple-

¹ Városi jkv. IV. köt. 366. l.

² Helyesen: in vico Peterfia Jakab; a mai Péterfia utca.

banatus deputata existentis sitam, Venerabili ac Honesto Stephano et Joanni Feleghazi florenis quadraginta sex, ab iisdem pro tempore persolutis, ac per Genitricem dictam levatis et assumtis dedisset vendidisset et abalienasset, nunc itaque ipsae quoque pariformiter eandem venditionem et abalienationem Genitricis in omnibus suis punctis clausulis et articulis approbarunt et certificarunt, imo per praedictos Stephanum et Joannem Feleghazi insuper et floreni quinque ipsis additi et persoluti fuissent, dedissent et vendidissent Jure perpetuo et irrevocabili tenendam possidendam et habendam.

Közli: CSÜRÖS FERENCZ.

A PELBÁRT NÉVRŐL.

Hadd mondok egy szót ebben az, elismerem, nem fontos kérdésben, talán megegyezünk. Mert ez idő szerint nincs megegyezés; ahhoz a véleményhez, a melyet Szilády Áron monographiájában kifejtett,¹ régi irodalmunknak egy másik érdemes bűvara, Horváth Cyrill nem járul hozzá, mást vall.² És íme én egy harmadik magyarázattal jövök.

Szilády a *Bernát* név változatának tartja Pelbártot, nemcsak a hasonló hangzás alapján, hanem azért is, mert e mellett szól az a *csízió* (cisio), a melyet ő a Régi Magyar Költők Tára I. kötetében *Versbe szedett naptár* címmel közzétett. Engem azonban nem győz meg egyik sem. A hangzásbeli megegyezésnek ha több nem is, de egy nagy akadály van: a *Bernárdus* név *n* betűje hogyan változhatott *b*-re Pelbártban?

Baj van a csízióval is. Míg ugyanis a szóban levő egyeztetést támogatja az által, hogy a Pelbárt nevet aug. 20. és 24. közé helyezi, már pedig *Bernát* aug. 21-én van, addig viszont ellentmond neki, mikor, amint már Horváth Cyrill is megjegyezte, a *Bernald* nevet külön említi, kétszer is, Pelbárttól jó messze. Ez tehát két külön név és Pelbárt nem Bernát.

De még kevésbbé *Willibrord*, amint Horváth Cyrill állítja következő alapon: november 7. a Müncheni (Jászay) codex naptára szerint *Pilibárt* püspök ünnepe, viszont a Pray codex szerint szent *Willibrord*-é.

Ez érvelés legföljebb azt bizonyítja be, hogy Pilibart = Willibrord; hogy azonban Pilibart = Pelbárt, ez olyan föltevés, a melyet a szóban lévő csízió teljesen elfogadhatatlannak tüntet fel. Csak az ide vonatkozó két sort írom ki:

Mária, Nagy Laj, Ist, Pelbárt, Híd Bertalanhoz, Ág, Janust.

A három első név következő dátumokat jelöli: augusztus 15. 19. 20. Most jön aztán Pelbárt 20. és 24. (Bertalan) közt. Ha tehát a csízió hiteles, nincs egyéb teendőnk, mint egy teljes naptárban utánna nézni. A *Martyrologium Romanum* vagy az *Acta sanctorum* mind a két

¹ Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest 1880.

² Horváth Cyrill: Temesvári Pelbárt beszédei. Budapest 1889.

kérdésre megfelel. Először is bizonyítja, hogy a csízió hiteles. Nincs benne minden, rövidítve van, de a benne levő adatok helyesek. Másodszor megmondja, hogy aug. 20-án és 22-én szent *Philibertus* napját üli az egyház. Az előbbi francia apát, az utóbbi spanyolországi vértanú *Fabricianus*-szal együtt.

Pelbárt tehát kétszeresen is híd Istvántól Bertalanhoz; az egyik az előbbivel ugyanazon napra esik, mert tudvalevőleg egy napra több szent nevenapja is esik. Ez egyeztetés hangzásra nézve se okoz semmi nehézséget se, különösen, ha rövidebb alakjaival (*Philbertus*, *Philibert*, *Philbert*) vetjük össze. Az utolsó formában a francziáknál ma is létező vezetéknev is-

SZIGETVÁRI IVÁN.

CORNEILLE A MAGYAR IRODALOMBAN.

Az *Irodalomtörténeti közlemények* XIX. évfolyama (1909.) 147—166 és 317—326 l. régi tartozást ró le Molière-rel szemben. Ugyanazzal tartozunk a többi francia írónak; ha az aratás nem lesz is oly gazdag, mint Molière-nél, akad mindenütt kalász, mert a mezőt még le nem tarolták. Célunk néhány adatot csoportosítani, melyek Corneille nyomait tanúsítják. Teljességre nem törekszünk; kiadatlan vagy elveszett fordítások jegyzékével, továbbá a rá vonatkozó irodalom egybeállításával, mások töltsek be a kijelölt keretet.

Egy jellemző tényt említek, hogy igazoljam, hasonló jegyzék hiánya mily tévedésekre vezet. Picot Emil bibliographiája Corneille-ről (*Bibliographie Cornélienne*, Paris). Ism. Márki (Zay) Sándor, *Corneille nálunk*. A Hon XIII. (1875) 293. sz. regg. k. 2. lapján 1876-ban jelent meg, tehát sok tekintetben pótlásra, sőt helyreigazításra szorult. Le Verdier P. és Pelay E. szorgos kutatásainak eredménye: *Additions à la Bibliographie Cornélienne* (Rouen és Paris 251. 1. Bibt. Nat. Cas. J.), melyet 1908-ban adtak ki.

Magyar fordítások címe alatt a következő három szám szerepel:
1802. 1. *Cid*. Radó A. Budapest Franklin-T. O. K. 669/670.

1082. 2. P. C. *Cid*. Tagedie o Pěti Jednanich prelozit Jaroslav Vrchlicky. Naklodatelstvi. Y. Otty o Praze. Tiskem »Unie« Sans date (vers 1900), in-16, 106 pp. (Prix 10 kr.) Světova knikovna 152. Traduction en vers.

1083. 1. *Cinna*. Pajor. J. Budapest, Franklin-T. 1887 in-16. O. K. 548.

Gragger Róbert (*Irodalmi közl.* XIX. 1909. 326. l.) megütközéssel idézi Brunetière szavait Lacroix Molière-bibliographiájáról: »jusqu'en tchèque ou en magyar«. E szavak értelme Corneille bibliographusai és sok francia szemében: »jusqu'en tchèque ou magyar«. A cseh philologusok érdemes munkáját bármennyire becsüljük, az idézett 1082. 2. számú kakuktojást vissza kell utasítanunk.

Corneille magyar fordításai:

I. 1773. *Le Cid*.

Czid. Szomorú játék | Mellyet hajdan || K. P. || frantzia nyelven készített || Mostan pedig || magyar versekbe foglalt || gróf Teleki Ádám (k. 8-r. 98. l. || Kolozsvárott. A Reformatus collégium betűivel. 1773. Esztend. (M. K.: P O gall. 445. i.)

Gróf Teleki A. a művet alexandrinusokban fordította. Előljáró beszéde a magyar színműirodalom fejlődésének irányát jelöli.

Megemlíti Mérey a *Magyar játékszini darabok lajstromá*-ban 1796. Bessenyei elismeréssel szól róla a Holmi 1779. évf. 296. l. (l. Bayer, *A magyar drámai irodalom története*, 1897. I. k. 103. l. II. k. 409. l. és Ferenczi Z. A kolozsvári színészet és színház története. 1898. 508. l.)

II. 1781. *Horace*.

A Horatiusok és Kuriatziusok, szomorújáték versekben és öt részben Zechenter Antal, a főhadi-tanácsnak tisztje által. Pulchrumque mori succurrit in armis. Virg. Pozsonyban, Landerer Mihály költségeivel és betűivel 1781. (Kis 8—r. 89. l. Háromsoros életrajz Zechentertől).

Mérey jegyzékében szerepel (Bayer, i. m. II. k. 409. l.) Ferenczi Z. (i. m. 514. l.) szerint Horatiusok-at előadták 1804 előtt és 1841 május 18; nem állapítható meg kinek fordításában.

III.¹ 1847. *Le Cid*.

Cid. Magyarítva Greguss Ákos által. (16-r. 92 l.) Szarvas, 1847. (M. K.: P. O. gall. 445 f.)

III.² 1873. Cid. Tragédia öt felvonásban. Fordította Greguss Ágost. Kiadta a Kisfaludy-Társaság (k. 8-r. 99 l., Budapest 1873.) (M. K.: P. O. gall. 445 k.)

Greguss kétszer fordította le a művet jambusokban.

IV. ¹ 1886. *Cinna*.

Cinna vagy Augustus kegyelme. Tragédia 5 felvonásban. Francziából fordította Pajor István (O. K. 219. 16-r.) Budapest, 1887. (Le Verdier és Pelay 1083. ¹ sz.)

IV. ² 1898. *Cinna*.

(O. K. Uj sorozat.)

Pajor jambusokban fordított.

V. ¹ 1889. *Le Cid*.

Cid. Tragédia öt felvonásban. Irta C. A budapesti nemzeti színház megbízásából francziából fordította Radó Antal (O. K. 259. 16-r.) Budapest, 1889.

V. ² 1898. *Le Cid*.

Cid. Tragédia öt felvonásban, fordította Radó Antal. | O. K. Uj sorozat | Budapest, 1898. | Le Verdier és Pelay 1082. ¹ sz. | Radó jambusokban fordított. Megemlítendő Collin Mátyás német fordítása: *Der Cid, ein Trauerspiel in fünf Aufzügen, nach K. Corneille*. (Dramatische Werke. 4 kötet 12—r.)

Corneille művei közül magyar kiadásban megjelent:

1. 1880. *Le Cid*.

Corneille Cidja. Kiadta s magyarázta Alexander Bernát. | J. I. II. T. VII. | Budapest, 1880.

2. 1901. *Le Cid*.

Pierre Corneille: *Le Cid*. Magyarázta dr. Pekár Károly. | F. K. 10. Budapest, 1901.

3. 1903. *Horace*.

Pierre Corneille: *Horace*. Magyarázta dr. Pekár Károly. | F. K. 16. Budapest, É. n.

A *Cid*-nek négy magyar fordítását ismerjük. Egy kétsoros szemelvény szolgáljon az összehasonlítás alapjául:

Le Cid II. f. 2. j. 409. v.:

Mes pareils à deux fois ne se font pas connaître,

Et pour leurs coups d'essai veulent des coups de maître.

A fordítók:

I. A Nemes Szív nagyra vágyik és nagyot mér,
Első próbája is tanult Vitézhez fér.

III. ¹ Hozzám hasonlónak nem kell soha
A többszörös kitüntetés: mi sujtunk,
És próbaharczunknál is jártas és jó
Ellent kívánunk.

III. ² Nem kell magamfélékét bemutatni;
Mi próbaharczhoz is mestert kívánunk.

V. ¹ A bemutatkozás egyszerre megvan nálunk,
És mester kell élénk, ha próbaharczra szállunk.

Egy újabb fordító még nem végezne feles munkát! Corneille behatását Teleki nevezetes *Cid*-fordításától kezdve tüzetes tanulmány tárgyává kellene tenni. Jellemző példa, hogy Kisfaludy *Ilka* színművének két jelenete (IV. f. 11 és 12. j.) a *Cid* végjelenetei nyomán halad (V. f. 6 és 7. j.; 1. Bayer, i. m. I. k. 330.) Kont J. *Étude sur l'influence de la littérature française en Hongrie* (1902.) több ízben említi, hogy egyik-másik írónk Corneille-t követte, de biztos adatot nem nyújt. G. Huszár, *P. Corneille et le théâtre espagnol* (1903.) tőlünk távoleső szempontból méltatja a francia tragédia megalapítóját. Haraszti Gy. *Corneille és kora. A francia szinköltészet fejlődése a középkortól Racineig* (1906.). Ezt a *Kath. Szemle* XXI. (1907) 540—543. lapján Gulyás Pál dr. a következő felületes és igazságtalan módon bírálta: »Henyé szőzaporítás, a napi sajtó máról-hónapra készülő ötleteinek s a tudományos kritika maradandóbb becsű eredményeinek kétségbeejtő egymásra halmozása (540. l.), de a bizonyítás elől szokása szerint

kitér: »a részletekre tehető ellenvetésekre — tekintve e folyóirat általános jellegét — nem kívánunk kiterjeszkedni« (543. l.). — Haraszi műve, melylyel a magyar Akadémia méltóan hódolt Corneille születésének háromszázados évfordulóján, bármily beható, a magyar fordítókat nem említi. Ez a körülmény megérteti, ha nem is menti, a francia bibliographusok tájékoztatlanságát.

KARL LAJOS.

VADNAY KÁROLY LEVELE SZALÓCZY BERTALANHOZ
(VERESKÖVI).

Budapest. 1855.¹ jul. 16.

Tisztelt író társam!

Ahogy e levélpapír életképi csikósa siet: magam is úgy sietek válaszolni levelére.

Először is engedje meg, hogy »noha nem szándékozik író lenni«, én mégis író társnak szólítom, örvendve, hogy a Hegyközön ilyen író társam van s csak azt sajnálva, hogy személyesen nem ismerhetem. De nem mondok le a reményről, hogy személyesen is meg fogom ismerni, mivel nővérem birtokosnő lévén Geszten, volt róla szó közelebbi miskolci időzésemkor, hogy egyszer együtt megyünk Gesztre és Keszibe, megnézni, hogy bérlőink hogyan gazdálkodnak.

Addig is csak papíron küldöm melegen átérzett köszöntésemet és nyujtom örömet jobbjomat. Mert nem olthatta ki a kor és a sok irodalmi szakmány munka belőlem azt a fogékonyt, hogy egész fiatalos hévvel szeretem azt, a ki jó magyar alakokat igazi magyar nyelven tud rajzolni.

S ön, tisztelt uram, tud.

Több író, köztük Mikszáth Kálmán, ad nekem igazat most, hogy a »Főv. Lapok«-ból megismerte a »Galambosék történeté«-t (pedig hát az nem is a legtöbbet érő), hogy ön csakugyan »tud«. Egy hajdan nagy-hírű, most nyugalmazott színművész: Lendvai-Latkóczy né pláne azt mondá nekem tegnapelőtt: »jól teszi, hogy buzog érte, hisz az a próza Petőfié«. S megrendelte a könyvet. Na hát a nők — őszintén szólva — szeretnek sokszor föllengzőn beszélni, de az ő kifejezése még is eléggé mutatja, hogy élénk hatást tettek rá a »Galambosék«. Én rám »A százas bankó« tett legnagyobbat. No ha ezt nem műgonddal írta: akkor tisztelt uram önben öntudatlanul működik a műgond, mert ebből a rajzból bajos volna egy szót is kitörölni és jobbal pótolni, olyan szabatos.

Mindezt azért írom, mert szeretném szöszegővé tenni abban, hogy nem akar író lenni.

Jól teszi, ha nem akar csak író vagy szakmányíró lenni. De azt már nem tenné jól, ha nem írná meg, a mi elméjét és lelkét érdekli. A lelkészlakok (például svéd földön) nem esetleg adtak a világnak jó

¹ Így áll az eredeti levélen 1885 helyett.

költőket. A kí a néppel él és azt szereti s a kinek hivatása azt vigasztalni, buzdítani, vele imádkozni, az a szeretet oly művét végezi, melyből csak poézis fakadhat az édes nyugalom óráiban.

Nem arra sarkalom én önt, hogy írjon, ha van üres papírja, hanem hogy írjon akkor, ha tele van a szíve.

Maga tudja, tisztelt uram, hogy ezt én nem írhatom egyébből, mint az irodalom szeretetéből. Hisz nem ismerjük egymást, én nem számíthatok valamely dologban segélyére, sőt — noha miskolci lakos — Szombati L. úrral sem volt alkalmam soha sem találkozni, beszélni. Nem lehetek megvesztegetve sem a szerző, sem a kiadó személyisége által. Az, hogy esetleg miskolci képviselő vagyok, nem játszhatik ez ügybe, mert hisz én tavaly sem kerestem az emberek jó indulatát csak meggyőződésemm nyílt kifejezésével, minden mellékes lépések nélkül. Sőt mivel ön a dr. Bódogh lapját említi levelében, valószínű, hogy a politikában meg sem értenők egymást, mert hisz ép egy derék borsodi ref. pap nem bírta megérteni, hogy teljesen független író és semmire nem vágyó férfi létemre hogyan lehetek »oly nagy mameluk«, míg én azt nem értem, hogy ép felekezetünkbeli magyarok hogy nem támogatják a mai kormányelnököt. De hát én százszor kevésbé vagyok politikus, mint író, s mit bánom én hogyan vélekedik politikailag valaki akkor, ha nekem gyönyört nyújt, mint író, művész vagy szónok.

Azért említem ezt mellékesen, mert a mai gyanakodó világban, ha megszeretünk és dicsérünk valakit, rögtön kutatják: mi érdekből teszi.

Tulajdonkép igaz is, hogy a szeretés is érdek.

Például néhány ívvel nekem ön, tisztelt uram, igazi élvezetet szerzett. Néhány rajzát olvasnom jól esett. Én tartoztam ezért önnek köszönettel s mivel toll van a kezemben, lap is rendelkezésemre, kötelességem volt a »Képek«-ről úgy írni, a mily hatást tett rám.

Nem tudom, hogy Szombati úr közölte-e önnek leveletem? De azt láttam, hogy a levelet egy lapban kinyomtatták. Én ugyan ezt nem tartom helyesnek, mert magán levelet nem a világ számára szoktunk írni, s ha gondolnók, hogy »entre nous« írt sorok nyomtatás alá jutnak, legalább is szabatosabban mondanánk el egyet-mást.

De végre is a tartalma miatt nem veszem rossz néven a közlést. De mivel Szombati úr nem válaszolt, most már egyenest Kegyedhez intézem az abban foglaltakat; hogy t. i. ha ön küld nekem elbeszélést a »Fővárosi Lapok« számára, azt igen szívesen fogadom és honorálom s egy kisebb rajzát a Kisfaludy-Társaság ülésén is óhajtanám bemutatni. Tapasztalva az ön szerénységét, higgye meg, nem tenném én ez ajánlatot, ha nem volnék arról meggyőződve, hogy önt nem csak a jobbak, de a jók közé is emelheti tehetsége. S irodalmilag van helyzetének egy szerencséje is: nem kényszeredik a sokat írásra, mely az elmét is rontja, nem csak a tollat.

Levelemnek célja kettő.

Egyik az, hogy most már közvetlenül buzdítsam a további írói munkára, de csak úgy, hogy akkor írjon csupán, ha egy tárgy vagy eszme igazán érdekli.

A másik a »tolakodás« szó használatának egy kis megfeddése. Uram! én nem a nagyurakat, nem a gazdagokat, nem a fényeseket tisztelem, hanem az igaz embereket. »A százás bankó« írója csak igaz ember lehet, s ily ember, ha azt írja nekem, hogy rokonszenvvel, tisztelettel van irántam, az nem lehet »tolakodás«, mert az kitüntetés.

Hogy megszokták-e köszöni az irodalmi méltánylásokat, az az egyéntől függ. Nem szükséges. De hogy ön megtette, az meg nekem esett jól, mert hisz emberi dolog — s ez egész életben csak a természeti szép és az emberi igaz nyujthat tiszta örömet, — hogy ha rokonszenvünk támad valakinek személye, tulajdonsága vagy működésének eredménye iránt: szeretjük ha e rokonszenv viszonzásáról tudomást kapunk.

És higgye meg ön, t. uram, habár az élet én irántam éppen nem volt kedvezőtlen semmi tekintetben, s habár ma már nagyvilág szokásaihoz és élvezeteihez vagyok nőve: nem egyszer — kivált budai szőlőmben és nagy kertemben járva — elgondolom vajjon nem lett volna-e bensőbb életem, ha 18 éves kori ideálokat követem, hogy protestáns pap legyek? Mert az akartam lenni, midőn a besoroztatásból haza kerültem, csakhogy szándékomon nevetett édes atyám is, noha tanácsbíró volt s Zsarnay uram is, noha püspök volt.

Ekkor jöttem aztán Pestre. De sokáig irigyeltem a Nyilas Samu szederkényi paplakát és híveit. Most meg, hogy a »Képek«-et olvastam, nem egyszer gondoltam el, egy lelkészlakban mennyivel több jót és szépet írhattam volna én is!

Szereplés nélküli, egyszerű, de hasznos élet volt az én ideáлом. Ma is azt hiszem, az ér a legtöbbet, mert nem jár zaklatásokkal.

Üdvözlí önt, tisztelt uram, ismeretlenül is tisztelője:

Vadnay Károly.

Vadnay levelét a következő sorok kíséretében kaptuk: A levél Szalóczy Bertalan vidéki fiatal íróhoz volt intézve. Szalóczy Miskolczon született; az itteni ref. gimnáziumban, majd a pataki kollegiumban tanult s papi pályára készült. Gyöngye tanuló s általában keveset ígérő alak volt. Nagyon is elfödözve rejtett nála a tehetség.

Megfutva iskolai pályáját, csakhamar még ifjú korában lelkészszé választotta itt Borsod megyében Geszt református egyházközsége. Itt a nyugalmas fészekben egyszerre csak kivillant nála az írói tehetség. Megkapó, figyelemgerjesztő életképeket kezdett írni a miskolczi helyi lapban *Vereskövi* álnév alatt. A természetesség, az élethűség, a nyelv és előadás üde bája eredeti színben tüntette fel s magára vonta a »Fővárosi Lapok« figyelmét is.

Ezek az életképek, Vereskövi névvel kötetbe összegyűjtve megjelentek Miskolczon. De írójok abba hagyta a folytatást. Kimerült vagy elzsibbasztotta s parlaggá tette írói kedvét és tehetségét a falusi parochia egyhangú kényelme, melyben özvegy édes anyjával együtt tölte néhány

évet nőtlen állapotban. Java férfi korában húnyt el, szinte önmaga is sietetve halálát életmódjával.

A levél világot vet Vadnay Károly egyéniségére, a buzgóságra és lelkesedésre, melylyel az irodalom ügyét szíven hordozta.

LÉVAY JÓZSEF.

KÉT ÚJABB VÁLTOZAT A »VOLT TÓT KURUCZ DALÁ«-HOZ.

Kollár János becses tót népdalgyűjteményében (*Narodnie Zpievanky* megj. 1832.) s utánna több helyen (többek közt: *Thaly Adalékok* II. köt. 375. s köv. lap) olvasható Kuruc z Rakociho wogny, sok változatban ismeretes.

Mindazok az irodalmi emlékek, melyek akár bizonyos természeti, akár pedig politikai okoknál fogva csak úgy terjedhettek, hogy a kinek megtetszett, lemásolta, vagy megtanulta s így tovább adta — idők folytán nagyobb változásokon mennek át. Mindenkinek keze vagy esze nyoma rajta marad. Versszakok cserélődnek fel. Egyes szók esnek ki, s helyükbe más, azonosak, hasonértelműk vagy amattól teljesen elütők lépnek. Néha idegen versekből, (melyek mértékével, dallamával azonos) új versszakokat nyer, másrészt egy-egy verse elmarad — elvész . . . Így fordulhat aztán elő, hogy egynémely történelmi becsű költemény idők multával annyi változáson megy által, hogy csaknem új verssé lesz, s néha annyi változata kerül a gyűjtő kezébe, hogy azokkal egész testes kötetkét lehetne kitölteni. Példa erre a *Rákóczy-nóta*, melynek ismert változata megszámlálhatatlan; Thalynk egymaga húsz változatát őrizte.

A »volt kurucz dala«¹ is sok változatban él maiglan s itt-ott — a mint magam tapasztalom — feltűnik egy-egy felvidéki magyarunk ajkán a régen hallott tréfás rigmus.

Irodalmunk történeti kincstára minduntalan gazdagodik e tót-magyar kurucz emlék újabb változatával.

Az árvegyei Csaplovics-könyvtárban is találtam két kéziratot, a mely e verset tartalmazza. A két szöveg ha nem is egykorú, de kétségtelenül a XVIII. század közepe táján került papírra.

I.

Az *első*: kis 16rétű könyvecske. Különböző korból származó versek gyűjteménye. Van benne bús és derűs, szerelmi és hazafias dal, a Rákóczi-idők emlékeitől a »Rákosi szántó« szép kesergéséig mindenféle latin, magyar, tót és német vers.

A manuscriptum provenienciáját csak azon egy bejegyzés világítja meg némileg, mely a bekötés első táblájának belső oldalán olvasható:

¹ Thaly idéztem helyen e címmel közli a *Kurucz Rakociho wogny*-t. R. D.

Martinus Lang
Principist Sz. Annæ
Anno 7 8 9

Kétségtelen azonban, hogy a kézirat első bejegyzései jóval korábbiak, mint Lang Márton fenti sorai, s ő egyedül a 46. s köv. oldalakra írt két latin Cantilenát írta a könyvecskébe, miután előbbi tulajdonosa *Faludy »Forgandó Szerentse«*-jét írta be.

E kéziratból jelenleg egyedül a tót kurucz dalát óhajtom közölni, mely az eddig ismert változatoktól teljesen elüt.

A költemény egy érdekes latin-magyar versezet után így következik:

Alia similis.

Ei mikor én huszár voltam
Rakotzi vojnában,
Tzifra plahta zasztavával
Irtom a moravában.

Arovában, Moravában
Hires legény voltam,
Konyát, kozát, kravát
Gyakran meghajtottam.

Az Ünnepe Nap a pohankát
Főztem a Mlikával,
Ha jól laktam, ki feköttem
Na slance hasával.

Ha a gazdám nem tartott jó
Kiszelitzával,
Fogtam hitel sem Valáska
Vertem Palitzával.

Bocskoromat remenekkel
Főztem¹ a nohamra,
Ugy tsikorgott, mind a fogat
Mikor jártam tánczra [igy!]

A gajdákkal és huszlakkal
Ulitzakon iartam,
A britzkával pivát ittam
Hob hob — kiabáltam.

Kohutoknak a farkabul
Klobukomra vartam
Tzifra forgó úgy hosszú volt
Irt a Remenámval.

Jaj ti sobrák nyomo[rult] morvák
Nem tudgyátok semit,
Tsak britskával és pivával
A kaposztat enni.

De mi Lyptai huszárok
Sok krainikon iartunk,
Oravaban Moravaban
Mar sokszor is voltunk.

II.

A második változat egy 4rétű colligatumban található, melynek provenientája kideríthetetlen.

Pajkos, — ma is énekelt — diákversek, enyelgő szerelmi dalocskák, affektált sonettek, cigányjeremiádok,² régi népdalok, szent templomi énekek, prédicatiók, gunyolódó nóták s egyebek közt a Rákóczi-korszak irodalmi remekei teszik e kötet tartalmát.

¹ főztem.

² Ezeket, valamint a *Dophellya fő cigány vajdának ceremóniás temetése* című hosszas versezetet e folyóiratban fogom közzé tenni. R. D.

Itt találja az olvasó a tót kurucz dalának azon változatát, a melyet ismét egy más formában a következőleg őrzött meg e sárgult kézirat:

Nem tudom én Semmit Tótól mert én Magyar vagyok
Ha aszt tudni akarjátok Liptovában lakom.

Ti szegények Zlinicságok,¹ Nem tudgyátok Semmit
Tsak breszkával (?) pivával, kaposztával élni.

De mi Liptai Legények Sok Korcsmában járunk,
De Turczában Napiában Negy Lában menünk.

Ha valamit egész Héten Robotában teszünk,
Tömlőcz várban 'S Spisában mi szénát el . . .

De mikor én Kurucz voltam Rakocziho Wognaban
Czifra Legény Zászló alatt jártam Moravaban.

Moravában Ausztriában furtos (?) Legény voltam,
Konyat, Huszát, Krawat, Wolat Gyakran elhajtottam.

Nem egyszeris szalajtottam, többszöris szalattam,
Ha nem attak, Sokszor Strelát is Magyarol Mag Montam.

De mikor én Na Quartilban Nagy Szombatban Voltam
Drága Etel, Demikáttal gazda kitartotta.

És Huszlával és Gajdával Ulicskaban jártunk,
Holubkakát Zabijáltunk, hop hop hop danáltunk.

De mikor én Trencsanszka bitkajaban nem lettem volna,
Bizony egész Magyar Ország u cserta lett volna.

Ezen minden eddig ismert változatnál érdekesebb változat egyszerűsége is. Terjedelem dolgában is felülmúlja úgy a Kollár-féle gyűjtemény, mint a Thaly-féle vagy az Akadémiai kéziratár változatait.

A liptói tót kurucz, a ki a trencsénmegyei zsolnai legényekkel versenyez — több bátorsággal és egyenességgel mondja el a maga kuruczságának sorát. Sőt — a mi a humor erejét illeti, ennek kitűnő példája a vers utolsó szakaszába foglalt tótos dicsekedés. Szinte szemmel látható, mint duzzad a kómikus büszkeségtől, pedig a miről beszél, az a »Trencsanszka bitkaja« — az 1707. augusztusában oly szerencsétlenül megvívott csata — mely után — mint mondja, ha ő ott nem lett volna — egész Magyarország az ördögé lett volna.

REXA DEZSŐ.

¹ Zsolnaiak.

KÖNYVISMERTETÉS.

I.

Dr. Ph. August Becker: Grundriss der altfranzösischen Literatur. I. Teil: Älteste Denkmäler. Nationale Heldendichtung. Heidelberg, Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1907, 3-6 M.

Becker a francia hősköltészetéről írott munkájában nagy anyagot tárgyal meglepő tömörséggel. A francia epikai irodalom nemcsak a romanistát, hanem az összehasonlító irodalomtörténet, sőt egyes termékeivel a folklóre bűvarát is érdekli. Becker, ki budapesti egyetemi előadásában is kedvvel foglalkozott a chanson de geste-ekkel, régi vágya teljesültét látja, hogy ez a műve elhagyta a sajtót. A legrégebb emlékek tárgyalása után tér a francia nemzeti eposzra, melynek fejtegetése a nagy anyag beható ismeretéről tanuskodik.

Valóban bámulatos az a gazdagság, mely a chanson du geste-ek területén lep meg bennünket. A Gormondhoz menekülő Isembard, a vitéz Roland, az áruló Ganelon, a büszke Guillaume, ki Hernautra súlyos csapást mér, hogy Lajos fejére ő tegye a koronát, a marczona hősiség varázserejével ragadják el az olvasót. Guillaume hős-alakja körül egész eposz-erdő sarjad s a trouvèerek, még ha lazább s szakadozó szálakkal is, ehhez a körhöz akarják fűzni műveiket, mint a *Guibert d'Andrenas* vagy a *Prise de Cordres* példái is bizonyítják. Nagy Károly több eposzban szerepel. *Berte*, *Mainet* és *Basin* egymással összefüggő művek, amott Berta története, Nagy Károly születése, itt Károly menekülése üldözői elől, emitt az ármánynyal való megküzdése a legfontosabb mozzanatok. *Sebileben* az üldözött nő mondája nyer újabb életet, a *Pèlerinage de Charlemagne*-ben a konstantinápolyi Hugo palotájában lenyugvó pairek dicsekvése és csudás diadala ragad meg bennünket. *Fierabras*-ban súlyos jelentőségű párviadal tanui vagyunk, mely a keresztyének javára dől el. *Aspremont*-ban olvassuk, hogy Roland Eaumont vezért legyőzi, *Otinet* Lombardiával Belisent kezét nyeri el, *Gui de Bourgogne* a fiatal francia hőöket Luiserne alá vezeti, hogy az ostrom hosszú ideje alatt kifáradt honfitársain segítsen. *Gaidont* Ganelon atyafisága lázadásra ingerli Károly ellen. Jehan Bodel a *Saisnes*-ben Nagy Károly és a szászok háborúját írja le.

Nem kevésbé viharos a szellem azokban a chanson de geste-ekben, melyek a hűbéreseket felkeléseiről regélnek, mint *Garin le Lorrain*, *Gerbert de Metz* s *Raoul de Cambrai* példái is igazolják. *Ogier* Castelfortba menekül Károly elől, mint Aimon fia is, kik az Ardenneben Montessor várát építik; míg *Huon de Bordeaux* éppen Károly parancsára megy Babylonba, hogy három parancsát teljesítse.

A XII. század alkotásaiban már a merovingek is szerepelnek. *Floovant*, Chlovis első fia levágja nevelője szakállát s ezért menekülnie kell.

Aye d'Avignonban és *Gui de Nanteuilben* párhuzamos történeteket találunk. *Parise la duchesse* az üldözött nő mondájával s magyar vonatkozásai miatt érdekel bennünket. *Deon de la Roche* feleségének is sokat kell szenvednie Tomile árulása miatt. *Élie de Saint-Gillest* a szultán leánya menti meg a szaracén fogságból. *Boeve de Hamtoneben* szemenszedett kalandokkal találkozunk, míg *Horn et Rimel* mélyebb erkölcsi felfogásával hat meg bennünket.

Egyes chanson de geste-ek a keresztes hadjáratokat is megéneklék. Antiochia ostromához fűződik a *Chanson d'Antioche*. Ebbe olvadt a *Chanson des Chétifs*, mely keresztyén bárók fogságáról regél, míg a *Chanson de Jérusalem*ben Jeruzsálem körülzárása, ostroma és elfoglalása a legfontosabb események. A keresztes hadjárat tárgyához a hatyúlovag története járul, mely regényességével válik ki.

A XIII. században *Bertrand de Bar-sur-Aube* azon fáradozott, hogy a Guillaume-eposzokat a királycsoporthal összekesse, de még határozottabb a cyclusra irányuló törekvés a *Garin de Monglane* epikai körben. Nagy Károly életének összefoglaló rajzára *Adenet le roi* adott példát. A lotharingi hősök történetéhez bevezetésül *Herois de Metz* járul, melyet még *Auberi le Bourguignon* követ.

A XIV. században *Ogier* hőstetteit kiszínezik, *Huon de Bordeaux* kalandjait pedig leánya szerelmi regényével toldják meg. A keresztes hadjárat eposzai is osztoznak a folytatás sorsában. Egyes régi eposzokat át is dolgoznak.

Becker mindegyik chanson de geste-tel lelkiismeretesen foglalkozik. Röviden közli tartalmukat s néhány vonással utal forrásaikra. Az elvontabb jellemű kérdések fejtegetése is mélyreható. Nem rokonszenvez azzal az elmélettel, mely a franczia eposz frank eredetét hirdeti.¹ Ezt a fontos tényezőt nem lehet mellőznünk, ha *Pio Rajna* páratlanul gazdag ismerettel írott munkáját olvassuk, mely a krónikák kiaknázásában Arany János élelméjű fejtegetéseit juttatja eszünkbe. Mikor *Pio Rajna* ezt mondja: »L' epica, oramai possiamo dirlo è la poesia per eccellenza delle nazioni germaniche«,² talán merészen következtet, de tagadhatatlan, hogy azoknak az indítékoknak a feltűnő egyezése alapján, melyeket a chanson de geste-ek és a germán hősköltemények között talált, volt valamelyes oka erre a kijelentésre. Míg *Pio Rajna* páratlan anyagkészlettel támo-

¹ 21. l.

² *Pio Rajna*: »Le origini dell' epopea francese.« 42. l.

gatta fejtegetéseit, már G. Osterhage kissé túllőtt a célon.¹ Becker nem hivatkozik Osterhagéra, de valószínű, hogy ismeri, mert Osterhagenak és az Osterhage szellemében író kutatóknak lehet tulajdonítani, hogy Pio Rajna hitele is megcsappant egy kicsit.

Mint a milyen jelentős a francia nemzeti eposz eredetének a kérdése, éppen olyan fontos a chanson de geste-ek történeti alapjának a kipuhatólása is. Egészséges bírálatra vall Beckernek az az eljárása, hogy Wolf és Lachmann elméletét elveti s Voretzch felfogását fogadja el. Voretzch azt hirdeti, hogy a történeti eseményt a reá vonatkozó *chanson de geste*-tel a szóhagyomány fűzi össze. Maguk az események bizonyos egyszerűsítésen mennek át, mielőtt eposzokká alakulnának. Ezt a történeti mozzanatot sohasem mellőzi Becker, de nem hanyagolja el azokat a tényezőket sem, melyek a monda fejlődésére befolyhatnak.

Figyelme még a legújabb felfedezésekre is kiterjed. Így a *Chanson de Wilhelm*et is bevonja fejtegetései körébe s a *L'Archant*ról is megemlékezik.

Az egyes műveket tárgyaló tanulmányokat is figyelemmel kíséri. *Suchier* és *Longnon* kutatásait ügyes összefoglalásokban ismerteti.

Noha tagadhatatlan, hogy törekszik az aesthetikai méltatásra, ezt a szempontot nem érvényesíti eléggé. A *Chanson de Roland* fejtegetése mintaszerű ugyan, azt is kiemeli, hogy Bertrand de Bar-sur-Aube az anyag alakításában leleményt árul el, hogy a *Fierabras*ban regényes elemre bukkanunk, hogy a *Chanson de Jérusalem*ben a pathoszra való törekvés lép meg, de többször hagy cserben, mintsem kielégítene bennünket.

A francia eposz hatását részletesen tárgyalja, de az orosz hősköltészet kikerülte figyelmét, pedig Bistrom ennek francia vonatkozásaira már rámutatott, míg Nyrop Magyar- és Görögországról is megemlékezik.

A trouveereket és a jongleuröket nem jellemzi. Ezt nagyon is elvárjuk olyan munkától, mely a francia hősköltészetéről szól. Elég Gaston Parisra vagy Nyropra hivatkoznom.

Ezeket a csekély hiányokat ellensúlyozza a mű sok érdeme: az író meglepő készsége, kétségbevonhatatlan alapossága, kritikai eljárása s minden sorából kitetsző tárgyszeretete.

DR. ELEK OSZKÁR.

¹ G. Osterhage: Anklänge an die germanische Mythologie in der alt-französischen Karlssage. (Zeitschr. für romanische Philologie, 1888; 1—21, 185—211, 327—344. ll.) Csúpan egy helyét idézem, mely Aimon fiaira vonatkozik: »Ich halte die vier Brüder für Dämonen der Winde.« Az ilyen felfogást műve bevezetésében maga Pio Rajna is elítélte. Nyrop is elveti (*Storia dell' epopea francese* c. művében. 364. l.)

II.

Az első löcsei kalendárium az 1626-odik évre. — Bevezetővel és megvilágosító jegyzetekkel közli: dr. Hajnóci R. József. — A közlő kiadása. — Lőcsén 1909. Készült Reiss József T. könyvnyomó intézetében. — 8°. X + 80 l. — Ára ?.

A löcsei kalendárium jelentősége — szállóige — hírnevén kívül is kétségtelenül nagy. A hol a kalendárium egy kultúrában oly nagy szerepet játszik, mint minálunk, ott egy 1626-tól 1766-ig évente megjelenő naptár-kiadvány jelentőségét nem kell magyarázni. Negyven esztendővel tovább élt, mint egy századot e vállalat, s magyar, német, tót közönségét egyforma buzgósággal szolgálta, mert minden nemzetiséghez a maga nyelvén hordta el tanításait, felvilágosításait és gondolatait.

Magyar nyelvű kiadványokban bírjuk a kalendáriumot, sűrű megszakításokkal 1739-ig, s e sorozatból az 1676. évi kiadást két alakban (8 rét és 16 rét) őrzi a M. N. Múzeum könyvtára. A német nyelvű kalendáriumok sorozata még hézagosabb, de ez 1734-nél véget is ér; legtovább élt a tót kiadás, mely 1766-ban szakadt meg, feltéve, ha e három kiadási sorozat újabb korból való példányai nem fognak napvilágra jutni . . .

De a löcsei kalendárium neve nem egyedül azokon a czímlapokon olvasható, a melyeket löcsei könyvnyomó sajtója szült világra. Számos — az ország különböző részében megjelent — nyomtatvány czímlapján olvasható a megjegyzés: »A régi löcsei kalendárium mintájára«, sőt a győri nyomtatványokon a kiadó annyira határozottan kívánja kiadványát a löcsei szerintinek tekintetni, hogy úgy fejezi ki e megjegyzését, hogy: »*Éppen Lőcsei formára.*«

Az ily hosszú ideig élt és nagy keresletnek s rendkívüli hírnévnek örvendett kalendárium első évfolyama hogyan volna kultúrtörténeti, bibliographiai, nyomdászattörténeti szempontból nagybecsű, s tekintve megjelenésének idejét, nyelvészeti szempontból is megkülönböztetett fontosságúnak kell tartanunk.

A löcsei kalendárium 1626-ik évi, első és eddig egyetlen példánya Kassa város ajándékából Lőcse város tulajdonát képezi, a hol is az egy rendszertelen múzeális gyűjtemény vitrinájában őrizve várja a tudományos feldolgozást.

Valóban várja, mert eleddig hozzáértő komoly szakember még nem ejte róla szót.

Az a monographia, — mely dr. Hajnóci R. József tollából most utóbb hagyta el a sajtót s célozza az érdekes nyomtatvány emlékteljes, körülményes megvilágítását — nem egyéb jóakarató dilettans munkánál, mely nem számíthat arra, hogy a tudományos világ előtt számot tegyen.

Dr. Hajnóci, — a szerző — kétségtelenül sokat forgatta a kalendárium eme első példányát. Ismeri azt, de ismeretei a kalendáriumon túl nem terjednek, csodálatosan szűk ismeretkörrel bír, midőn ily fontos művelődéstörténeti emlékről ír tanulmányt.

Könyve elején »Bevezető«-ben (II.—X. 1.) mondja el mind azt, a mit a nyomtatványról tud. E bevezető — hemzseg az éppen nem tudományos észleletektől s megjegyzésektől. *Breuer* nagyhirű és termékeny nyomdájáról mond egyet-mást — de nem többet, mint a mit három könyvének címlapjáról le tud olvasni s termékeit oly tévesen becüli meg, hogy azok között »legkiválóbb termékek«-ül — a kalendáriomokat mondja (II 1.), melyek kétségtelenül a leginkább gyakorlatiaknak mondhatók, de még nem kiválóbbak, mint *Breuer* egyéb nyomdatermékei, mint pl.: *Ilosvai Toldija*, *Serpilius munkái.*, *Virgilius Bucolicá-i*, és az a nagy tömeg vallásos irat, melyet a harczban álló két erős vallás küzdelmei során adott ki a tudós harcosok serege.

Erős tévedésben van, midőn a kalendáriom fenmaradt példányairól azt mondja, hogy: »csak az újabb évfolyamokból van még itt-ott néhány példány« — stb. (III. 1.). Szabó Károly R. M. K.-ában 42 magyar nyelvű kiadványt összesen 67 (hatvanhét) példányban, 1 német nyelvűt egy, és 4 tót nyelvűt négy példányban említ, — a mi tekintve, hogy a kalendáriom rendeltetésének vihartalan elmúltával önmagától válik semmivé, lommá, de tekintve még azt is, hogy egyéb, nem ilyen időhöz kötött nyomtatvány — hírmondót sem hagyva pusztult el — hetvenkettőt igen tetemes példányszámnak kell vennünk.

Ilyen és sok ilyen szarvas hiba tarkítja a Bevezetőt. Mindannyiát tollhegyre szedni sok is volna s ha még felemlítem, hogy a nyomtatvány bibliographiai leírása teljesen hiányzik, hogy a viszonyokhoz képest jónak mondható címlaprajzot »együgyű«-nek véli, s annak barokk formát öltött címerpaizsát »kezdetleges modorú«-nak (IV. 1.), hogy csodálkozva jegyzi meg, hogy a kalendáriomrészben a vasárnapi evangéliumok eltérnek a *Károli* Gáspár fordításától (V. 1.), pedig feljebb megjegyzi, hogy a kalendáriom *katholikus*, és protestáns naptár nincs is benne! (IV. 1.) — így mégis fogalmat nyujthatunk arról — hogy mily »kezdetleges modorú« e tanulmány.

De mindezeknél nagyobb tévedésekbe esik értekezőnk, midőn a magyar nyelv szókincsének ma már divatját múlta, elfeledett szavait akarja a hozzá nem értőknek világossá tenni. A Nyelvtörténeti Szótárt vagy nem ismeri, vagy hiányai miatt egyszerűen megveti, de még a jó öreg Czuczor-Fogarasihoz sem látogat el véleményeért és inkább teljesen lehetetlen s valótlan értelmezéseket ad, legfeljebb hozzászói, hogy — »valószínű« az a magyarázat, — melynél ugyan kevésbé valószínűt már ki sem lehetne találni.

Például hozzuk fel a »bizott apa« értelmezését. (III. és 34. 11.) Hajnóci szerint = »gyám« — a »bizott«-nak bizodalmas, bizalmas, jóakaró, igazán hétköznapi jelentését teljesen ok- és magyarázat nélkül figyelmen kívül hagyja. *Hajnóci*t megtéveszti, hogy *Brewer* itt *Fischer* Mihályt nevezi »io akoro biszod apam uram«-nak, a miből még mindég nem következik, hogy bizott apám = gyámom. *Köeső* nála csak »valószínű« jelent jégesőt (19. 1.), a mi pedig codexek kora óta »kétségtelenül« jégesőt jelent. *Ihrat* szerinte határozottan: a »juharfának gyöngye kocsánya; édes-fanyar gyógyító szer«. Nem tudjuk, honnan merítette e

szó magyarázatot értekezőnk. Szótáraink egyikében sem találhatta, a minthogy mi sem találtuk, sőt az akadémia 1899. évben kiadott »Czím-szó-jegyzéke« sem ismeri, de mi kételkedünk is e magyarázat helyességében. Lássuk az eredetit! (13. l.) a görög naptár nap-számjegyei mellett olvasható szótagokból (máj. 18—31.) a következő kabbalás mondatot kapjuk: zöld ih-rat főz I-lo-na Or-ban-nak Se-rel-me-re. Hogy e mondat nem egyebet mint azt jelenti, hogy Ilona Orbán szerelmét [megnyerendő] zöld [színű bűvös] írt kotyvaszt — hisszük, az mindenki előtt világos és nem is kell nagy nyelvészkedés, hogy az ír (tárgyesele írt, irat, ihrat) jelentését a nyomozó megtalálja.

A könyv értékén ütött rést pótolhatná a kiadvány második része, mely a kalendárium betűhű másolata, ha e másolat hűségében megbízhatnánk, ámde az előzmények után nem sok hitele van a szorgalmas munkának. Egyébként is az ősnymtatvány, ha nem hasonló, úgy csak tökéletes nyomdában adható vissza, hogy a szakember ne rettegjen örökké attól, hogy egy jámbor nyomdahiba megtéveszti. Hogy a szöveg mennyire hű — azt az eredetivel össze nem hasonlítván, láttatlanban meg nem állapíthatjuk. És az eshetőleges olvasási hibák veszedelme . . . !

Dr. Hajnóci Józsefet kétségtelenül nemes igyekezet sarkalta, midőn céljául tűzte ki, hogy ő fogja a tudományos világnak hozzáférhetővé tenni művelődéstörténetünk ez *albo corvo rarius* emlékét.

A nagy igyekezet azonban sajnálatos hajótörést szenvedett.

Munkájával senki sem nyert, még az sem, a ki eljövendő lészen, hogy a tudás apparatusával hozza napvilágra e nagybecsű nyomtatványunk minden részletét. Előtanulmányul sem fog bevélni.

Valóban sajnáljuk, hogy nem volt módunkban ez érdemes témáról olyan könyvet kapnunk, melynek elolvasása tanulságos, megbírálása élvezetes lett volna.

R. D.

REPERTORIUM.

- Ady Endre.* Szeretném, ha szeretnének. 1910. Ism. Vasár. Ujs. 1909. 52. sz.
Barabás Ábel. Endrődi Sándor. Budap. Hirl. 1910. 13. sz.
Biró Lajos. A diadalmas asszony. 1910. Ism. Rajna Ferencz. Neues-Pest. Journ. 1909. 284. sz.
Bodor Aladár. Zátanyon. 1910. Ism. Vasárn. Ujs. 1910. 4. sz.
c. Költő királyunk lelke visszajár... Fejérmegy. Napló 1910. 14. sz.
(Vörösmartyról.)
Cholnoky Viktor. Tammúz. 1910. Ism. Vasárn. Ujs. 1909. 52. sz.
Császár Elemér. Bessenyei akadémiai törekvései. (Kivonat.) Akad. Értes. 1910. 10—19. l.
Dobay Sándor. Mikszáth Kálmánról. Nevelés. 26. évf. 10. sz.
G. K. A két Bolyai. Székely Lapok. 1910. 6. 11. sz.
Gálos Rezső. Szentjóni Szabó László és a népiesség. Philol. Közl. 1910. 75—77. l.
Gárdonyi Géza. Mi erősebb a halálnál? 1909. Ism. Rajna Ferencz. Neues-Pest. Journ. 1909. 284. sz. Vasár. Ujs. 1909. 51. sz.
Gyalui Farkas. Petelei István. Budap. Hirl. 1910. 5. sz.
Halmi Bódog. Ady Endre. Máramaros. 1910. 11. sz.
Hatvany Lajos. Gyulai Pál estéje. (Emlékezések, megemlékezések). Nyugat 1909. II. 634—708. l.
Hellai Jenő. Írók, színészek és egyéb csirkefogók. 1910. Ism. Vasár. Ujs. 1910. 5. sz.
Herbály Gyula. Középkori király himnuszaink. Debreczeni főisk. Lapok. LII. 1—6. sz.
Herczeg Ferencz. A királyné futárja. 1910. Ism. Vasárn. Ujság. 1910. 1. sz.
Horváth Gyula dr. Gyulai Pál, mint tanár. Magy. Paedag. 1910. 35—37. l.
Horváth János. Ady s a legújabb magyar lyra. 1910. — Ism. J. Kath. Szemle 1910. 116. l.
Ignotus. A mi koszorúnk. A »Nyugat« Gyulai-ünnepén elmondta — Nyugat 1909. II. 577—581. l.
Ignotus. Feljegyzések. 1910. — Ism. Goth Ernő. Pester Lloyd 1910. 19. sz.
Ignotus. Kisérletek. Ism. Goth E. U. o. 1910. 19. sz.
Jankó László. Madách és »Az ember tragédiája.« Pápai Jókai-kör-évkönyve XV. 50—57. l.
Junius. Gyulai Pál. Nyugat 1909. II. 582—595. l.
Kafka Margit. Csendes válságok. 1910. Ism. Vasárn. Ujs. 1910. 6. sz.
Kapossy Lucian dr. A modern magyar irodalomról. Pápai Jókai-kör-évkönyve XV. 26—36. l.
Kelemen Béla dr. Vörösmarty emlékezete. Fejérmegy. Napló 1909. 147. s. kv. sz.
Kiss Menyhért. A Hargita alatt. 1909. — Ism. Toma István. Kath. Szemle. 1910. 118—120. l.

- Krúdy Gyula*. Andráscsik örököse. 1909. Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ. 1909. 284. sz. — Toma István. Egyh. Közl. 1910. 3. sz.
- Krúdy Gyula*. A bűvös erszény. 1909. Ism. Rajna Ferencz. U. o. 1909. 284. sz.
- Kupcsay Feliczián*. Boldogság kis kátéja. 1910. Ism. Vasár. Ujs. 1910. 2. sz.
- Lakatos László*. Kazinczy. Hétfői Posta. 1910. 1. sz.
- Móricz Zsigmond*. Sári bíró. Vigjáték. 1910. Ism. Vasár. Ujs. 1910. 1. sz.
- Nagy Lajos (Sassi)*. Petőfi a költő, a hazafi s a szocialista. Keresk. Szakoktatás XVII. 7. sz.
- Oláh Gábor*. Petőfi képzelete. Ism. M. I. Budap. Hirl. 1909. 288. sz. — Hartmann János. Philol. Közl. 1910. 52—54. l.
- Pakots József*. Mikszáth és Szeged. Vasár. Ujs. 1910. 3. sz.
- Palágyi Menyhért*. Petőfi. 1909. Ism. Hangay Sándor. Alkotmány 1909. 297. sz.
- Papp Ferencz*. B. Kemény Zsigmond gyermekkora. Philol. Közl. 1910. 10—20. 81—94. l.
- Perényi József dr.* Kemenes Ferencz. (1829—1908.) Veszprémi r. k. főgim. 1908/9. értes. 3—79. l.
- Petőfi, Alexander*. Poetische Werke. I—VI. Bd. Deutsch v. I. Schnitzer. Wien, 1910. — Ism. Ó. Budap. Hirl. 1910. 30. sz. — Scherl Ervin. Budap. Tagblatt 1910. 24. sz.
- Pintér Jenő*. A magyar irodalom története. 1909. — Ism. dr. Werner Adolf. Kath. Szemle. 1910. 104—108. l. — Papp Ferencz. Budap. Szemle 141. köt. 142—147. l. — dr. Tordai Ányos. Századok. 1910. 53—61. l.
- Roth, Dr. L. Eugen* Komjáthy. Eine Silhouette. Pester Lloyd. 1910. 25. sz.
- S. A. Petelei István*. 1852—1910. (Képpel) Vasár. Ujs. 1910. 3. sz.
- Schöpplin Aladár*. Gyulai Pál. Nyugat. 1909. II. 521—523. l.
- Sebők Zsigmond*. Bajcsányi de Eadem. 1909. Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ. 1909. 284. sz.
- Sík Sándor*. Gyulai Pál költészetéről. Kalazantinum XV. 4. sz.
- Sík Sándor*. Újabb vallásos költészetünk. U. o. XV. 5. sz.
- Sikabonyi Antal*. Komjáthy Jenő 1909. Ism. Hangay Sándor. Alkotmány. 1909. 297. sz. Ó. Budap. Hirl. 1909. 283. sz. Király György. Phil. Közl. 1910. 119. l.
- Simai Ödön*. Kazinczy Ferencz nyelvújítása. M. Nyelv 1910. 25—28. l.
- Szily Kálmán*. Hunfalvy Pál emlékezete. Magy. Nyelv. 1—12. l. Budap. Hirl. 1910. 15. sz.
- Szinnyei Ferencz*. Arany János. Ism. Császár Elemér. Budap. Szemle. 141. köt. 148—150. l. Váczy János. Philol. Közl. 1910. 47—49. l. — Szinnyei F. megjegyzése és Váczy válasza. U. o. 156. l.
- Szkublics Jenőné, özv.* Emlékezés Széchenyi István grófra. Budap. Hirl. 1909. 288. sz.
- Szomaházy István*. A két szívű Pethő. 1909. Ism. Rajna Ferencz. Neues Pest. Journ. 1909. 284. sz.
- Szomaházy I.* Szilveszter testvér álma. 1909. Ism. Rajna F. U. o. 1909. 284. sz.
- Szücsi József*. Petőfi költői nyelve. Nyelvőr 1910. 12—17. l.
- Váczy János*. Gyulai Pál. 1826—1909. Századok 67—69. l.
- Váczy János*. Kazinczy Ferencz. Ism. Császár Elemér. Budap. Szemle 141. köt. 147—152. l.
- Vadász Norbert*. Dukai Takách Judit élete. Ism. Császár Elemér. Budap. Szemle 141. köt. 147—152. l. és Phil. Közl. 106. l. — Ó. Budap. Hirl. 1910. 25. sz.
- Váradi Antal*. Balogh István. (Egy régi magyar színigazgatóról.) Az Ujság 1910. 2. sz.
- Zsigmond Ferencz dr.* Petőfi. Karczagi polg. leányisk. 1908/9. értes. 3—14. l.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent IRODALOMTÖRTÉNETI MŰVEK:

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed templomá könyvtárának története. Egy fametszettel. Ára 2 kor. 40 fill.

Analecta nova ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex scriptis ab Eugenio Abel relictis cum commentariis edidit partimque auxit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Analecta recentiora ad historiam renescentium in Hungaria litterarum spectantia. Jussu Acad. Scient. Hung. ex variis fontibus hausta cum commentariis edidit Stephanus Hegedüs. Ára 8 kor.

Bayer József. A nemzeti játékszín története. 2 kötet. Ára 14 kor. — Egy magyar Eszther-dráma. Ára 60 fill.

Békefi Remig. A népoktatás története Magyarországon 1540-ig. Ára 12 kor.

Bogisich Mihály. Cationale et passionale Hungaricum societatis Jesu, residentia Turocensis. XVII-ik századbeli kath. énekgyűjtemény. Hangjegyekkel. Ára 60 fill. Szegedi Ferencz Lénárt egri püspök énekes könyve. 1674. év. Ára 1 kor.

Coelius (Bánffy) Gergely. Szent Ágoston reguláinak magyar fordítása. (1537.) Bevezetéssel ellátva kiadta Dézsi Lajos. Ára 2 kor.

Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Verseghy arcképével. Ára 6 kor.

Emlékkönyv. Akadémiai. — Kazinczy Ferencz születése évszázados ünnepéről október 27-én 1859. Ára 1 kor.

Hegedüs István. Dicsének Jacobus Antonius Marcellusra. Irta Janus Pannonius. Ford. Ára 1 kor. 80 fill. — Petrarca »Szózatja« és egyik latin költői levele. Ára 50 fill.

Heinrich Gusztáv. Kudrun. A monda és az eposz. Ára 80 fill.

Hellebrant Árpád. A M. T. Akadémia könyvtárában levő ősnymtatványok jegyzéke. Ára 4 kor.

Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi író a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi *Fraknoi Vilmos* és *Ábel Jenő*. Ára 7 kor. — II. kötet: Olaszországi XV. századbeli íróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Közrebocsátja *Ábel Jenő*. Aurelius Brandolinus. — Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. — T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus. Ára 7 kor.

Irodalomtörténeti közlemények. Szerkeszti az I—II. évfolyamot *Ballagi Aladár*, a III. évfolyamtól *Szilády Áron*. Tartalomjegyzék minden évfolyam végén. (Eddig 19 évfolyam 1891—1909.) Minden évfolyam 4 füzetben. Egy-egy teljes évfolyam ára 10 kor. Egyes füzet 3 kor.

Jakab Elek. Az erdélyi hirlapirodalom története 1848-ig. Ára 1 kor.

Katona Lajos. Temesvári Pelbárt példái. Ára 1 kor. 20 fill. — A Teleki-codex legendái. Ára 1 kor. 60 fill. — Alexandriai Szent Katalin legendája középkori irodalmunkban. Ára 1 kor. 60 fill.

Kazinczy Ferencz levelezése. Közzéteszi dr. Váczy János. I—XIX. kötet. 1763—1826-ig. Minden kötet ára 10 kor.

Költők tára, Régi magyar —. Szerkeszti Szilády Áron. — V. kötet: (Radán Balázs, Dézsi András, Sztárai Mihály, 1542—1560.) Ára 4 kor. — VI. kötet: (Szegedi Kis István, Cziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Sarlóközi névtelen, Ráskai Gáspár, Gyulai István, Heltai Gáspár, Tőke Ferencz, Szegedi András, Paniti János, Szepetneki János, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Barát István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Névtelenek. 1545—1556.) Ára 6 kor.

Komjáthy B. Epistolae Pauli lingua hungarica donatae. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Krakó 1533. Ára 6 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — I. kötet: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Összeállította Mokos Gyula. Ára 4 kor. 40 fill. — II. kötet: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Összeállította dr. Schrauf Károly. Ára 9 kor. — III. kötet: A krakkói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Regestrum bursae Hungarorum Cracoviensis) 1493—1558. Az eredeti kéziratból közli és magyarázza dr. Schrauf Károly. Ára 3 kor.

Magyarországi tanulók külföldön. Szerkeszti Ábel Jenő. — IV. kötet: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630-ig. Közli dr. Schrauf Károly. Ára 12 kor.

Majláth Béla. Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Ára 20 fill.

Molnár Albert (Szenczi) naplója, levelezése és irományai. Jegyzetekkel ellátta Dézsi Lajos. Hasonmással. Ára 9 kor.

Nagy Sándor dr. Szombatos codexek. Ára 60 fill.

Pesti Gábor. Nouum Testamentum seu quattuor euangeliorum volumina lingua Hungarica donata. Gabriele Pannonio Pesthino Interprete. — Wy Testamentum magyar nyelven. Cum gratia & priuilegio Romanae Regiae Maiestatis ad quinquennium. 1536. Korhű kiadás, merített papíron. Ára 6 kor.

Pollák Miksa. Arany János és a biblia. Ára 3 kor. 60 fill.

Báró Radvánszky Béla. Rimay János munkái. A Radvánszky- és a Sajókazai-codexek szövege szerint. Ára 9 kor.

Szabó Károly. Régi magyar könyvtár. Az 1531—1711-ig megjelent magyar nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. I. kötet. Ára 8 kor. Ugyanaz II. kötet: Az 1473-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Ára 9 kor. Ugyanaz III. kötet: Magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészeti kézikönyve. Irták Szabó Károly és Hellebrant Árpád. Első rész: 1480—1670. Ára 10 kor. Második rész: 1671—1711. Ára 12 kor.

Szász Károly. A magyar irodalom újjászületése százados évfordulóján. Ára 40 fill. — A Nibelung-ének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. Ára 30 fill. — id. gróf Teleki László ismeretlen versei. Ára 20 fill. — Széchenyi emlékezete. Ára 20 fill. — Gróf Széchenyi István és az Akadémia megalapítása. Egy arcképpel. Ára 3 kor. Ugyanaz kötve 4 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utca 2. szám.

Budapest, 1910. Az Athenaeum r.-társ. könyvnyomdája.